

ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ
ВІДДІЛ ЕКОНОМІКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Актуальні проблеми економічних відносин
у сфері вищої освіти України
та основні напрями їх розв'язування
(частина II)

Препринт (аналітичні матеріали)

Київ – 2016

ISBN 978-617-7486-07-6

УДК: 378:338.242

Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України та основні напрями їх розв'язування: аналітичні матеріали (частина II) (препринт) / Авторський колектив: Ю. Вітренко, В. Ворона, Д. Кірієнко, В. Ковтунець, Д. Лебідь, С. Мельник, О. Мусієнко; за заг. редакцією С.Мельника. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. – 103 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України (протокол № 12/3 від 22 грудня 2016 р.)

Під час дослідження сформульовано закономірність відповідності головної мети реформування модернізації та розвитку вищої освіти України основним принципам функціонування Європейського простору вищої освіти; визначено, що теоретико-методологічною базою реформування, модернізації та розвитку вищої освіти має бути ідея студентоцентризму; розглянуто проблеми правового державного регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України в концептуальному, нормативно-правовому та інституційному полях і запропоновано напрями їх розв'язування.

© Інститут вищої освіти НАПН України, 2016

© Авторський колектив, 2016

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ I. Вища освіта як вид економічної діяльності у макроекономічних показниках	6
1.1. Аналіз сучасного стану правового державного регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України.....	11
1.2. Формування ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України	23
1.3. Порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення підготовки фахівців та визнання професійної кваліфікації в Україні та країнах ЄС.....	333
Розділ II. Виробники і споживачі послуг вищої освіти на вітчизняному освітньому ринку	378
2.1. Здобувачі вищої освіти – споживачі послуг вищої освіти.....	378
2.2. Вищі навчальні заклади – виробники послуг вищої освіти.....	390
2.3. Аналіз взаємозв'язку між періодом існування та ефективністю діяльності вищих навчальних закладів (за результатами національного рейтингу України)	401
Розділ III. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду фінансових моделей здобуття вищої освіти	501
3.1. Вартість і ціна послуг вищої освіти	52
3.2. Освітня статистика в Україні стан та перспективи розвитку	657
Розділ IV. Аналіз практики регулювання соціально-трудова відносин у сфері вищої освіти України.	723
4.1. Вивчення залежності рівня стимулювання та соціального захисту працівників сфери вищої освіти від рівня якості підготовки кадрів	723
4.2. Регулювання соціально-трудова відносин у вищій освіті в освітньому і трудовому законодавстві	845
4.3. Механізм регулювання оплати праці співробітників закладів вищої освіти в умовах ринкової економіки	867
V. Проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти, які потребують розв'язання.	945
ДОДАТКИ.....	978

ВСТУП

У аналітичних матеріалах (частина II) наголошується що освіта загалом, зокрема й вища, є одним із 21 видів економічної діяльності, результати якої включаються до Валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Валова додана вартість (ВДВ) за видом економічної діяльності «Освіта» в Україні склала у відсотках до ВВП у:

- 2001 р. – 4,35 %;
- 2005 р. – 4,7 %;
- 2010 р. – 5,0 %;
- 2014 р. – 5,4 %.

Головною особливістю економічних відносин у сфері вищої освіти України є те, що левову частку вироблених і наданих закладами вищої освіти (далі – ЗВО) послуг оплачує держава, а саме:

- у 2000 р. питома вага державних коштів в офіційній оплаті усіх освітніх послуг склала 85,9 %;
- у 2005 р. – 88,4 %;
- у 2010 р. – 85,5 %;
- у 2014 р. – 91,7 %.

У 2005-2014 років частка державних витрат на освіту в Україні у відсотках до ВВП склала 6,7 % проти:

- 5,0 % у Німеччині;
- 5,2 % у США;
- 5,3 % у Канаді;
- 6,0 % у Сполученому Королівстві;
- 5,7 % у Франції;
- 5,0 % в Іспанії;
- 4,3 % в Італії;
- 4,9 % у Польщі.

Головним суб'єктом економічних відносин у сфері вищої освіти, який формує попит на освітні послуги, виступають здобувачі вищої освіти (споживачі освітніх послуг вищої освіти). Протягом 1990-2015 років загальна кількість здобувачів вищої освіти зростала:

- кількість студентів у ЗВО зросла на 3,1 %;
- аспірантів – більш ніж у два рази;
- докторантів – майже у 3,5 рази.

За показниками освітнього рівня громадян та валового охоплення населення освітою Україна знаходиться на рівні найрозвиненіших країн світу, а то й перевищує їх.

Другим за важливістю суб'єктом економічних відносин у сфері вищої освіти, який формує пропозицію освітніх послуг на вищу освіту, є заклади вищої освіти (виробники освітніх послуг). Обсяги послуги вищої освіти України у 2007-2014 роках зросли з 23,2 млрд. грн. до 42,1 млрд. грн., або в 1,8 рази, проте в структурі усіх товарів і послуг, ВВП та загальних витрат на освіту помітна тенденція до зменшення їх частки. Разом із тим, на наше переконання, є всі підстави стверджувати, що послуги вищої освіти є невід'ємною складовою сучасної ринкової економіки і модель її економічної діяльності має функціонувати на засадах сучасної ринкової економіки. Ключовою проблемою економічних відносин у сфері вищої освіти України є невідповідність діючого економічного механізму засадам ринкової економіки.

Аналіз стану та основних проблем економіки вищої освіти дає підстави сформулювати наступні висновки та пропозиції.

1. Освіта в цілому та вища освіта, зокрема, як один із видів економічної діяльності, є невід'ємною складовою ринкової економіки України і підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання у сфері вищої освіти має здійснюватись на концептуальних засадах сучасної ринкової економіки.

2. В Україні створені умови для забезпечення конституційного права громадян на освіту. Для вищої освіти – зарахування на конкурсній основі. Відносні показники людських і фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності, перебувають на рівні провідних країн світу. Обсяги державних видатків на освіту, у тому числі й вищу, у відносному вимірі досягли оптимального рівня і збільшення їх абсолютних значень можливе головним чином одночасно із зростанням ВВП країни.

3. У Бюджетному кодексі України доцільно ввести положення про порядок визначення розміру видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової вищої освіти одного здобувача вищої освіти у межах державних стандартів вищої освіти, що разом із положенням про право здобувати вищу освіту у ЗВО незалежно від форм власності та їх місця знаходження надасть можливість впровадити принцип «гроші ходять за здобувачем освіти».

4. У проекті Закону України «Про освіту» слід сформулювати визначення «освітній продукт (освітня послуга)», у Законі України «Про вищу освіту» та інших освітянських законах слід вписати визначення «послуга вищої освіти», порядок визначення її вартості і встановлення ціни на послуги вищої освіти. Необхідно розробити державні стандарти освіти та державні стандарти вищої освіти, які мають стати основою для визначення вартості послуг освіти та вартості послуг вищої освіти.

5. Необхідно забезпечити розроблення і впровадження нормативно-правових актів щодо зміни статусу державних і комунальних вищих навчальних закладів із бюджетної установи на статус установи, яка одержує бюджетні кошти як плату за надані послуги вищої освіти.

6. Розроблення та впровадження Національної рамки кваліфікацій та Національної стандартної класифікації освіти з урахуванням положень Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) і Державного класифікатора продукції та послуг (ДКПП) дасть змогу використовувати статистичні дані ринку праці для обґрунтованого визначення обсягів підготовки робітничих кадрів і фахівців із вищою освітою у розрізі спеціальностей та потреб регіонів.

7. У нормативно-правових актах, які регулюють соціально-трудові відносини у сфері освіти в цілому, та вищої освіти, зокрема, слід передбачити норму, що керівники вищих навчальних закладів мають право розглядати умови праці, посадові оклади (ставки заробітної плати), які встановлюються державою, та ставки погодинної праці, як мінімальний рівень і встановлювати своїм працівникам оплату праці, виходячи із фінансових можливостей конкретного закладу вищої освіти (за умови, що заклад вищої освіти не є бюджетною установою).

Розділ І. Вища освіта як вид економічної діяльності у макроекономічних показниках

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

В. Ковтунець, кандидат фізико-математичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Освіта взагалі й вища зокрема, в ринковій економіці є одним із видів економічної діяльності. Починаючи із 2001 р. в Україні вартість послуг вищої освіти як результату діяльності закладів вищої освіти включається до складу вартості усіх товарів і послуг, а додана вартість, вироблена за видом економічної діяльності «Освіта», – до валового внутрішнього продукту (ВВП) України.

Відповідно до офіційних статистичних даних вартість вироблених і реалізованих закладами освіти, у тому числі й закладами вищої освіти України освітніх послуг складала:

- у 2001 р. – 12,4 млрд грн, або 2,6 % вартості усіх товарів і послуг;
- у 2005 р. – відповідно 29,4 млрд грн і 2,8 %;
- у 2010 р. – 84,2 млрд грн і 3,2 %;
- у 2014 р. – 76,1 млрд грн і 4,8 %.

Таблиця 1

Виробництво освітніх послуг та валової доданої вартості в Україні у 2001-2014 роках, за видами економічної діяльності «Освіта»

Показники	(млрд. грн.)			
	2001	2005	2010	2014
Вартість освітніх послуг	12,4	29,4	84,2	106,3
У % до загальної вартості усіх товарів та послуг	2,6	2,8	3,2	3,0
Валова додана вартість (ВДВ), за видом економічної діяльності «Освіта»	8,9	20,9	55,7	76,1
У % до ВВП	4,35	4,7	5,0	4,8

Джерело: Україна у цифрах 2015. с.76.; Статистичний щорічник України за 2014 рік, с.31-34; Статистичний щорічник України за 2011 рік, с.30-33

Із Таблиці 1 видно що, результати економічної діяльності закладів вищої освіти займають помітне місце в економіці країни з тенденцією збільшення питомої ваги як у вартості усіх товарів і послуг, так і у ВВП.

Конституцією України у статті 53 щодо вищої освіти встановлено: «Кожен має право на освіту... Держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; ... Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі¹. Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 «держава забезпечує доступність і безоплатність ... вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» у контексті частини першої, четвертої зазначеної статті сформульованого у Рішенні Конституційного Суду України від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004, яке прийнято за конституційним поданням 50 народних депутатів України. У конституційному поданні народні депутати України зокрема зазначили, що «...частина третя статті 53 Конституції України не передбачає виключень з конституційного права на безоплатне

¹ Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1476768066815740>

здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах», тому звертається за роз'ясненням, чи обсяг безоплатної вищої освіти (на конкурсній основі) обмежується виключно обсягом державного замовлення «або ж» чи є пріоритетним для державних і комунальних навчальних закладів забезпечення права громадян безоплатно здобувати вищу освіту». Це зобов'язує державу виділяти із державного та місцевих бюджетів для реалізації цього права відповідні кошти на оплату вироблених державними і комунальними закладами вищої освіти освітніх послуг вищої освіти.

Питома вага державних коштів в офіційній оплаті всіх освітніх послуг складала:

- у 2000 р.² – 85,9 %;
- у 2005 р. – 88,4 %;
- у 2010 р. – 85,5 %;
- у 2014 р. – 91,7 %.

Постійно зростала питома вага державних видатків на освіту, зокрема й вищу у 2000-2014 роках як у загальних видатках Зведеного бюджету України, так і у ВВП (відповідно з 14,7 % та 4,2 % у 2000 р. до 19,1 % та 6,4 % у ВВП).

Таблиця 2
Видатки Зведеного бюджету України на освіту у 2000-2014 роках

	(млрд. грн.)			
	2000	2005	2010	2014
Видатки на освіту - всього	7,1	26,8	79,8	100,1
у % до загальних видатків	14,7	18,1	21,1	19,1
у % до ВВП	4,2	6,1	7,4	6,4

Джерело: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року, статистичний бюлетень.- с.1

Порівняння частки державних витрат на освіту в Україні, вираженої у відсотках до ВВП, з аналогічними показниками розвинених країн, свідчать, що вона відповідає їх рівню, або навіть перевищує його. Так, у 2005-2014 роках зазначена питома вага в Україні склала 6,7 % проти:

- 5,0 % у Німеччині;
- 5,2 % у США;
- 5,3 % у Канаді;
- 6,0 % у Сполученому Королівстві;
- 5,7 % у Франції;
- 5,0 % в Іспанії;
- 4,3 % в Італії;
- 4,9 % у Польщі³.

В Україні обсяги державних видатків на освіту, в тому числі і вищу, у відносному вимірі досягли оптимального рівня, і збільшення їх кількісних абсолютних показників можливе лише одночасно із зростанням ВВП країни.

Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту за освітніми рівнями в 2012-2014 роках характеризується такими показниками:

- дошкільна освіта – 14,8 %;
- загальна середня – 41,3 %;

² Національні рахунки освіти України у 2014 році. – Київ, 2015.

³ Human Development Report 2015, Work for Human Development, Published for the United Nations Development Programme (UNDP) Table 1. Human Development Index and its components p.p.208-2011; Table 10: Education achievements, pp. 242-245

- професійно-технічна – 6,0 %;
- вища – 28,5 %;
- інші – 9,4 %.

Порівняння структури бюджетних видатків на освіту за освітніми рівнями в Україні зі структурою країн Європи, зокрема, членів ЄС дає підстави для висновку щодо необхідності її зміни на користь не вищої (загальної середньої освіти та професійно-технічної) освіти представлених на рис. 1.

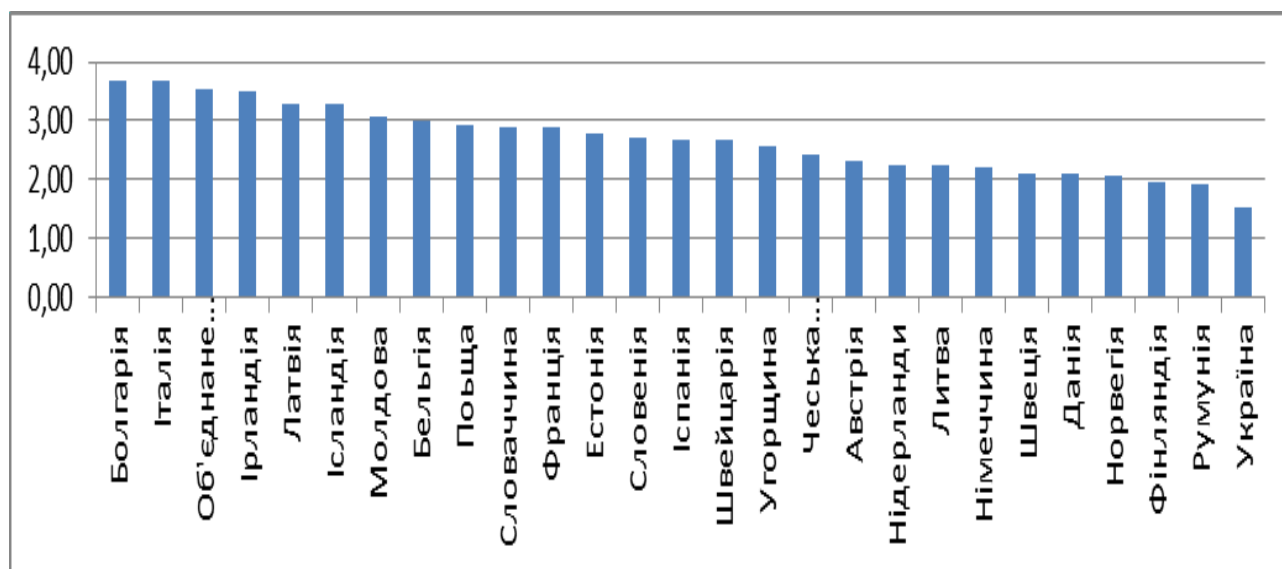

Рис 1. Співвідношення сумарних видатків на початкову, середню та післясередню не вищу освіту до видатків на вищу освіту у країнах Європи.

Розподіл видатків на освіту у ці ж роки за видами бюджетів виглядає так:

- 28,2 % – державний бюджет;
- 71,8 % – місцеві бюджети.

За рівнями освіти розподіл такий:

- професійно-технічна освіта:
 - 21,3 % – державний бюджет;
 - 78,7 % – місцеві бюджети;
- вища освіта:
 - 87,9 % – державний бюджет;
 - 12,1 % – місцеві бюджети.

Процеси бюджетної децентралізації, розпочаті у 2015 році, мають визначені тренди на зменшення питомої ваги видатків на вищу освіту у державному бюджеті України і відповідне збільшення її у видатках місцевих бюджетів за усіма освітніми рівнями.

За розрахунками Державної служби статистики України загальні витрати на вищу освіту в 2007-2014 роках із урахуванням неофіційних прямих платежів населення на оплату освітньої діяльності в Україні становили 7,6 %, що відповідає рівню розвинених країн ЄС ⁴. При цьому зазначаємо, що у структурі загальних обсягів фінансування в Україні у 2007-2015 роках постійно зростали показники питомої ваги державних видатків (з 82,8% у 2007 р. до 90,9 % у 2014 р.) та зменшувалися неофіційні прямі платежі населення (відповідно з 10,1 % до 2,8 %).

⁴ Національні рахунки освіти України у 2015 році. – Київ, 2016

Таблиця 3
Видатки Зведеного бюджету України на освіту та їх розподіл
за видами бюджетів у 2012 – 2014 роках

(млрд. грн. / %)

Види бюджетів	Зведений бюджет		У тому числі:			
			Державний бюджет	у % до зведеного бюджету	Місцеві бюджети	у % до зведеного бюджету
Видатки		%				
Всього видатків						
2013	492,5	100	271,2	55,1	221,3	44,9
%	100	-	100	-	100	-
2014	505,8	100	287,6	56,9	218,2	43,1
%	100	-	100	-	100	-
2015	523,2	100	299,6	57,3	223,6	42,7
%	100	-	100	-	100	-
У тому числі:						
Освіта						
2013	101,6	100	30,2	29,7	71,4	70,3
% до „Всього”	20,6	-	11,1	-	32,3	-
2014	105,5	100	30,9	29,3	79,6	70,7
% до „Всього”	20,9	-	10,7	-	36,5	-
2015	100,1	100	28,7	25,5	74,6	74,5
% до „Всього”	19,1	-	9,6	-	33,4	-
з них:						
Дошкільна освіта						
2013	14,6	100	0,7	4,8	13,9	95,2
у % до „Всього”	3,0	100	0,3	-	6,3	-
у % до „Освіта”	14,4	-	2,3	-	19,5	-
2014	15,7	100	0,7	4,5	15,0	95,5
у % до „Всього”	3,1	-	0,2	-	6,9	-
у % до „Освіта”	14,9	-	2,3	-	18,8	-
2015	15,2	100	0,7	4,6	14,5	95,4
у % до „Всього”	3,0	-	0,2	-	6,5	-
у % до „Освіта”	15,2	-	2,4	-	19,4	-
Загальна середня освіта						
2013	42,5	100	0,2	0,5	42,3	99,5
у % до „Всього”	8,6	-	0,1	-	19,1	-
у % до „Освіта”	41,8	-	0,7	-	59,2	-
2014	44,2	100	0,2	0,5	44,0	99,5
у % до „Всього”	8,7	-	0,1	-	20,2	-
у % до „Освіта”	41,9	-	0,6	-	55,3	-
2015	42,4	-	0,2	0,5	42,2	99,5
у % до „Всього”	8,1	-	0,1	-	19,3	-
у % до „Освіта”	40,2	-	0,1	-	56,6	-
Професійно-технічна освіта						
2013	6,0	100	1,2	20,0	4,8	80,0
у % до „Всього”	1,2	-	0,4	-	2,2	-
у % до „Освіта”	5,9	-	4,0	-	6,7	-
2014	6,4	100	1,4	21,9	5,0	78,1
у % до „Всього”	6,0	-	0,5	-	2,3	-
у % до „Освіта”	6,1	-	4,5	-	6,3	-
2015	5,9	100	1,3	22,0	4,6	78,0
у % до „Всього”	1,1	-	0,4	-	2,1	-
у % до „Освіта”	5,9	-	4,5	-	6,2	-
Вища освіта						
2013	29,3	100	26,4	90,1	2,9	9,9
у % до „Всього”	5,9	-	9,7	-	1,3	-
у % до „Освіта”	28,8	-	87,4	-	4,1	-
2014	30,0	100	27,0	90,0	3,0	10,0
у % до „Всього”	5,9	-	9,4	-	1,4	-
у % до „Освіта”	28,4	-	87,4	-	3,8	-

2015	28,3	100	25,5	90,1	2,8	9,9
у % до „Всього”	5,4	-	8,5	-	1,3	-
у % до „Освіта”	28,3	-	88,9	-	3,8	-

Джерело: Бюджет України 2015. Статистичний збірник.- Київ, 2016.- Міністерство фінансів України, с. 63-97.

Аналіз видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти в цілому, вищу зокрема та їх структура за економічною бюджетною класифікацією у 2012-2014 роках засвідчує, що практично усі вони спрямовуються на забезпечення поточної діяльності – капітальні видатки склали у середньому за зазначені три роки лише 3%. Основними напрямками поточних видатків були:

- оплата праці і нарахування на заробітну плату – 55 %;
- дослідження і розробки, окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм – 28 %;
- оплата комунальних послуг та енергоносіїв – близько 8 %.

Видатки на придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентар, що безпосередньо забезпечують освітній процес, не перевищували 2 %.

Таблиця 4

Загальні обсяги фінансування освіти в Україні у 2007-2014 роках

	(млрд. грн. / %)						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Загальні обсяги фінансування освіти ⁵	53,5	70,4	77,4	91,1	97,6	111,2	116,0
%	100	100	100	100	100	100	100
У тому числі							
Обсяг освітніх послуг (показник							
Випуск за видом економічної	46,1	62,2	70,7	84,2	91,4	106,7	112,8
діяльності „Освіта”) ⁶							
у % до загального обсягу	86,2	88,4	91,3	92,4	93,6	96,0	97,2
Видатки Зведеного бюджету							
України на освіту ⁷	44,3	61,0	66,8	79,8	86,3	101,6	105,5
у % до загального обсягу	82,8	86,6	86,3	87,6	88,4	91,4	90,9
Неофіційні прямі платежі							
населення на освітню діяльність ⁸	5,4	8,2	6,7	6,9	6,2	4,5	3,2
у % до загального обсягу	10,1	11,6	8,7	7,6	6,4	4,0	2,8

⁵ Національні рахунки освіти України у 2014 році. –Київ, 2015;

⁶ Статистичний щорічник України за 2014 рік.- Київ, 2015. с.33 показник Випуск; Статистичний щорічник за 2011рік.-Київ,2012.- с. 32, показник Випуск.

⁷ Бюджет України 2014. Статистичний збірник.- Київ,2015.- Міністерство фінансів України, с.29; Статистичний бюлетень Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на 2012/13 н. р.- с.3; Статистичний бюлетень Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на 2011/12 н. р. - с.3.

⁸ Різниця між загальними обсягами фінансування освіти в Україні за даними національних рахунків та обсягами освітніх послуг за даними Статистичних щорічників України.

1.1. Аналіз сучасного стану правового державного регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України

В. Ворона, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Європейська Комісія підтримує Європейський простір вищої освіти, а також надає сприяння вищій освіті і науковим дослідженням у Європейському Союзі (ЄС) та у глобальному масштабі. При цьому, вища освіта у більшості країн ЄС належить до компетенції держав (національний рівень). У рамках своєї діяльності Європейська Комісія формулює політичне бачення і пропозиції, надає консультативну допомогу, готує інформаційні звіти і забезпечує фінансування європейських проектів, а також сприяє міжнародному обміну та співробітництву у вищій освіті.

Україна обрала орієнтир на європейські цінності та виконання положень Болонської декларації й співробітництва у галузі професійної освіти та навчання в рамках Копенгагенського та Туринського процесів. З урахуванням європейського вибору та європейської перспективи України всі нормативно-правові акти, які стосуються сфери вищої освіти мають корелюватися і розроблятися згідно з європейськими стандартами та документами ЄС.

Сьогодні в Україні функціонує національна система освіти, яка, з однієї сторони, зберегла надбання науково-педагогічний потенціал минулого та, з іншої, інтегрується у Європейський простір вищої освіти та глобальний освітній простір. Відповідно правове регулювання економічних відносин у сфері вищої освіти України є актуальним і потребує комплексного оновлення освітньої нормативно-правової бази, яка би забезпечила системну реформу освіти в Україні, зокрема модернізацію економічних відносин у системі вищої освіти.

Генеральна Асамблея ООН на 70 сесії в Нью-Йорку 25-27 вересня 2015 року визначила «Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (Цілі сталого розвитку, ЦСР), який здійснюється всіма країнами і всіма зацікавленими сторонами, задіяними у спільному партнерстві. Сімнадцять цілей і 169 задач задекларованих у ЦСР є всесвітньою, масштабною прогнозованою акцією на 15 років (до 2030 року). Серед 17 пріоритетних цілей задекларованих Генеральною Асамблеєю ООН – Четверта Ціль «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти й спонукання можливостей навчання протягом життя для всіх». У пункті 4.3 зазначається: «До 2030 року забезпечити для всіх жінок і чоловіків рівний доступ до недорогої та якісної професійно-технічної і вищої освіти, у тому числі університетської освіти».

Реформа державного управління є однією з основних реформ України, що здійснює комплексні реформи у різних сферах державної політики, зокрема й сфери вищої освіти. Одним із основних чинників конкурентоспроможності країни є ефективна система державного управління в сфері вищої освіти України, що ґрунтується на принципах верховенства права. Українське законодавство і нормативне поле функціонування вищої освіти потребує модернізації та системної науково-експертної оцінки прогалін та колізій у національному законодавстві, а також необхідності розробки рекомендацій з їх усунення.

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (глава 23 «Освіта, навчання та молодь», ст. 430-436)⁹:

⁹ УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони №984_011, поточна редакція від 30.11.2015, підстава v2980321-15. – URL: // http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Сторони зобов'язуються нести відповідальність щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття.

Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур.

Сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою:

- реформування та модернізації систем вищої освіти;
- сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу;
- підвищення якості та важливості вищої освіти;
- поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами;
- розширення можливостей вищих навчальних закладів;
- активізації мобільності студентів та викладачів;
- увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти.

Сторони здійснюють заходи, спрямовані на активізацію обміну інформацією, практикою та досвідом, для заохочення більш тісного співробітництва в галузі професійно-технічної освіти та навчання, зокрема з метою:

- розвитку систем професійно-технічної освіти та навчання, подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності/життя, що відповідає реаліям в контексті змін на ринку праці;
- створення національних механізмів з метою покращення прозорості та визнання кваліфікацій та компетенцій, використовуючи, коли це можливо, досвід ЄС.

Сторони домовилися заохочувати поглиблення співробітництва та обмін досвідом в галузі молодіжної політики та неформальної освіти для молоді, що спрямовано на:

- сприяння інтеграції молоді в суспільство загалом, заохочуючи її активну громадську позицію та ініціативність;
- сприяння молоді в отриманні знань, навичок та професійних умінь поза освітньою системою, зокрема волонтерство, та визнання цінності такого досвіду;
- активізацію співробітництва з третіми країнами;
- розвиток співробітництва між молодіжними організаціями в Україні, ЄС та його державах-членах;
- просування здорового способу життя, з особливим акцентом на молоді.

Отже, для України основним завданням є завдання гармонійно влитися до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що ґрунтується на спільних цінностях, а саме дотриманні демократичних принципів, верховенстві права, належному врядуванні та співробітництві у сфері вищої освіти. У статті 23 Угоди про асоціацію чітко окреслений механізм зобов'язання сторін щодо активізації співробітництва у сфері вищої освіти, та принципів, що є головними для посилення відносин між Україною та Європейським Союзом. Україна має продовжувати соціально-економічні, законодавчі та інституційні реформи в сфері вищої освіти, необхідні для ефективного реалізації Угоди про асоціацію.

Завданням реформування і модернізації у сфері вищої освіти України є формування ефективного ринку послуг вищої освіти, що відповідає принципам ринкової економіки та гармонійному приєднанні до Європейського простору вищої освіти. Державна політика у сфері вищої освіти полягає у реалізації цілісної моделі фінансування, заснованої на концептуальних засадах Системи національних рахунків (СНР 2008), спрямованої на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні і зовнішні виклики, та надання якісних послуг вищої освіти громадянам й забезпечення оптимального використання публічних фінансів.

Європейські стандарти належного ринку послуг вищої освіти сформульовані в Системі національних рахунків 2008: «...сукупності показників послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів та явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів», затвердженої на 40-й сесії у лютому 2009 р. Статистичною Комісією ООН¹⁰. Цей міжнародний статистичний стандарт містить систему принципів і критеріїв оцінки державного управління національними рахунками та ВВП. Практично всі країни з ринковою економікою, здійснюють свою економічну діяльність на засадах 4 і 5 версії СНР.

Реформування і модернізація в сфері вищої освіти повинна відбуватись з урахуванням принципів державного управління, які визначають такі напрями реформування:

- формування і координація державної політики (стратегічне планування державної політики, якість нормативно-правової бази);
- забезпечення підзвітності органів державного управління в сфері освіти, зокрема вищої (прозорість роботи, вільний доступ до публічної інформації);
- надання адміністративних послуг (стандарти надання та гарантії щодо адміністративних процедур, якість адміністративних послуг, електронне урядування);
- управління державними фінансами (адміністрування податків, підготовка державного бюджету, виконання державного бюджету, система державних закупівель, внутрішній аудит, облік та звітність, зовнішній аудит).

Цілі та завдання реформування у сфері управління державними фінансами визначені Стратегією розвитку системи управління державними фінансами, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 774 ¹¹. Передбачається здійснити перегляд зазначеної Стратегії.

Чинний Закон України «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 р. № 5499-VI не відповідає потребам та викликам сьогодення. Положення зазначеного Закону потребують суттєвих змін відповідно до:

- процесів бюджетної децентралізації;
- необхідності впровадження у практику економічних відносин у сфері вищої освіти регіональних замовлень на підготовку фахівців;
- та після розроблення і прийняття Закону України «Про особливості здійснення процедур закупівлі, послуг з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням».

Розглядаючи ключові підходи до зміни парадигми в розумінні економічного забезпечення державою конституційного права на вищу освіту зазначимо, що:

- слабкою ланкою у держзамовленні на підготовку кадрів є фактична відсутність науково-обґрунтованих прогнозів у потребі в кадрах на середньострокову перспективу в професійному розрізі;
- проблемою у цій царині залишається відсутність відповідальності провайдерів послуг вищої освіти забезпечення її за державний кошт та їх якість й відповідність поставленим вимогам.

Законодавство України про формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів складається із Законів України: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про

¹⁰ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012.

¹¹ Офіційний вісник України, 2013 р., № 82, ст. 3052

професійно-технічну освіту», «Про зайнятість», «Про професійний розвиток працівників» та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до нього.

Основними критеріями, за якими формується державне замовлення на підготовку кадрів, є:

- потреба у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і робітничих кадрах для перспективних сегментів ринку праці, технологій та видів економічної діяльності, які мають стратегічне значення для держави;

- регіонально-галузеві особливості потреби у підготовці кадрів;

- професійно-освітня структура та перелік спеціальностей з підготовки бакалаврів та магістрів, програм професійного спрямування, кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку кадрів у відповідності до вимог Національного класифікатора України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», Національного класифікатора України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності», Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО-13), Національної та Європейської рамок кваліфікацій тощо;

- відповідність обсягів та професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів перспективним потребам ринку праці;

- конкурсний розподіл державного замовлення на підготовку (перепідготовку) керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників у акредитованих освітніх установах вищої освіти та професійно-технічних навчальних закладах.

Формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів ґрунтується на таких принципах:

- доступність і конкурсність здобуття вищої та професійно-технічної освіти;

- забезпечення відповідності освітніх послуг вимогам ринку праці;

- відповідність освіти потребам особи, суспільства та держави;

- випереджувальний характер професійної підготовки за пріоритетними напрямками;

- безперервність професійної підготовки;

- інноваційність професійної підготовки;

- конкурсність у відборі навчальних закладів на підготовку кадрів;

- визначення потреби у підготовці кадрів на перспективу за допомогою балансово-прогнозного методу.

Основними завданнями державного замовлення на підготовку кадрів є:

- забезпечення конституційних прав громадян України на безоплатну професійну освіту;

- забезпечення кваліфікованими кадрами потреб економіки та ринку праці;

- сприяння формуванню інтелектуального потенціалу нації;

- сприяння забезпеченню стійкого соціально-економічного розвитку України;

- підвищення ефективності підготовки кадрів з вищою та професійно-технічною освітою в інтересах держави тощо.

Державне замовлення на підготовку кадрів формується за такими пріоритетними напрямками:

- підготовка професіоналів та фахівців;

- підготовка технічних службовців і кваліфікованих робітників;

- підвищення кваліфікації, перепідготовка та підготовка кадрів (післядипломна освіта).

Державне замовлення на підготовку кадрів складається з таких рівнів (сегментів):

- державне замовлення національного рівня;

- відомче державне замовлення;

- регіональне державне замовлення.

Функції державних замовників на підготовку кадрів виконують:

- центральні органи виконавчої влади;
- регіональні органи управління та органи місцевого самоврядування;
- керівники державних підприємств, в яких частка держави складає більш як 50,0 %;
- керівники інших об'єктів господарювання, громадських, у т.ч. міжнародних організацій, за умови наявності можливості працевлаштування випускників навчальних закладів.

У регіонах формуються комісії із визначення потреб у підготовці фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітничих кадрів за державним замовленням за галузями знань спеціальностями, програмами підготовки та професійними кваліфікаціями (професіями) із включенням до їх складу представників зацікавлених міністерств та відомств, інших державних органів управління, підприємств та організацій, керівників та викладачів вищих та професійно-технічних навчальних закладів, провідних вчених, представників соціальних партнерів, центрів зайнятості тощо.

Державні замовники на підготовку кадрів формують рівні (сегменти) державного замовлення у такій послідовності: регіональний; відомчий; національний.

Регіональне державне замовлення на підготовку кадрів формується на основі потреби економіки регіону в керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках за винятком потреби у кадрах для Збройних Сил України, Прикордонних військ України, правоохоронних та митних органів, підготовка яких здійснюється за відповідним відомчим замовленням. Координаторами регіонального замовлення на підготовку кадрів є Міністерство праці та соціального захисту України, департаменти (головні управління) праці та соціального захисту населення та департаменти (головні управління) економіки обласних, міських державних адміністрацій.

Регіональне державне замовлення на підготовку кадрів формується регіональними органами виконавчої влади на підставі заявок від виконавчих органів місцевого самоврядування районів і міст та областей України щодо потреби підприємств, установ та організацій за видами економічної діяльності у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках, погоджених із відповідними міністерствами Кабінету Міністрів України та відповідними структурними підрозділами обласних міських державних адміністрацій.

Комісії із визначення потреби у підготовці фахівців і робітничих кадрів за галузями знань, спеціальностями, кваліфікаціями (професіями) розглядають подані органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування районів і міст замовлення на підготовку кадрів і подають до регіональних органів виконавчої влади пропозиції щодо обсягів регіонального замовлення на підготовку кадрів за галузями знань, напрямками підготовки, кваліфікаціями (професіями), виходячи із перспектив розвитку економіки регіонів та ринку праці.

Порядок та терміни подання заявок на підготовку кадрів за державним замовленням та терміни їх узгодження встановлюються Кабінетом Міністрів України. Відомче державне замовлення на підготовку кадрів формується на підставі даних щодо розвитку Збройних Сил України, Прикордонних військ України, правоохоронних та митних органів. Координаторами відомчого державного замовлення на підготовку кадрів є Міністерство економічного розвитку України та Міністерство соціальної політики України. Відомче державне замовлення на підготовку кадрів формується профільними міністерствами.

Формування державного замовлення на підготовку кадрів на національному рівні здійснюється Міжвідомчою комісією з організації конкурсного порядку формування

державного замовлення на підготовку кадрів. Міжвідомча комісія з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів створюється із представників Мінсоцполітики, Мінекономрозвитку, Міносвіти, інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, ректорів ЗВО, директорів закладів професійно-технічної освіти, депутатів Верховної Ради України, соціальних партнерів національного рівня, науковців і затверджується Кабінетом Міністрів України. Діяльність Міжвідомчої комісії забезпечується Мінекономрозвитку, Мінсоцполітики та МОН України.

Державне замовлення на підготовку кадрів на національному рівні формується на основі потреби економіки держави у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках, виходячи з програм економічного та соціального розвитку України. Координаторами державного замовлення на підготовку кадрів є Міністерство економічного розвитку України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство фінансів України.

Державні замовники щорічно до 15 липня подають до Міжвідомчої комісії з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів заявки на підготовку кадрів за визначеними критеріями та напрямками на підставі пропозицій, наданих регіональними комісіями із визначення потреб у підготовці керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і робітників за галузями знань, напрямками підготовки спеціальностей та професійних кваліфікаціями (професіями). У заявці державного замовника зазначається чисельність керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників, яка замовляється у відповідності до галузей знань, спеціальностей та кваліфікацій (професій).

Міжвідомча комісія з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів на підставі розгляду заявок, які надійшли від державних замовників, до 15 вересня року, що передує року, на який формується державне замовлення (плановий рік), формує разом із замовниками проект державного замовлення на підготовку кадрів за галузями знань, спеціальностями та професійними кваліфікаціями (професіями) на національному, відомчому та регіональному рівнях, виходячи із схвалених Кабінетом Міністрів України проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного та соціального розвитку України та подає його на опрацювання до Міністерства економічного розвитку України.

Міністерство фінансів України в установлені терміни повідомляє Міністерство економічного розвитку України про показники проекту Державного бюджету України на наступний фінансовий рік для збалансування показників проекту державного замовлення на підготовку кадрів із коштами на їх підготовку.

Міністерство економічного розвитку України:

- опрацьовує сформований проект державного замовлення на підготовку кадрів і визначає загальну суму коштів, необхідних для підготовки кадрів, та окремо суму коштів для підготовки кадрів із вищою та професійно-технічною освітою;

- у разі подання пропозицій щодо залучення позабюджетних джерел фінансування проекту державного замовлення враховує їх у загальних обсягах фінансування проекту державного замовлення та виділяє окремим рядком;

- включає зведені показники обсягів проекту державного замовлення та загальну суму коштів, необхідних для підготовки кадрів, до проекту Державної програми економічного та соціального розвитку України;

- після затвердження Верховною Радою України Державного бюджету України вносить до проекту державного замовлення на підготовку кадрів відповідні зміни.

Міністерство соціальної політики України спільно з Міністерством економічного розвитку України узгоджує проект державного замовлення з Міністерством фінансів України та у

місячний термін із дня набрання чинності Закону України про Державний бюджет України подає його до Кабінету Міністрів України на затвердження.

Державне замовлення на підготовку керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників здійснюється на основі:

- балансових розрахунків потреби у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках за професійними кваліфікаціями (професіями) та напрями їх підготовки на перспективу;

- методичних матеріалів щодо визначення обсягів підготовки керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників у навчальних закладах за галузями знань, спеціальностями підготовки та професійними кваліфікаціями (професіями);

- переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку фахівців і професіоналів, перепідготовку (підвищення кваліфікації) керівників;

- переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку фахівців і професіоналів, перепідготовку (підвищення кваліфікацій) керівників;

- переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку технічних службовців і кваліфікованих робітників;

- переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку технічних службовців і кваліфікованих робітників.

Переліки професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється або може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку, перепідготовку (підвищення кваліфікації) керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників, готуються щорічно Мінсоцполітики України.

При проведенні конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку кадрів пріоритет в отриманні державного замовлення надається вищим навчальним закладам (ВНЗ), які:

- а) мають висококваліфікований професорсько-викладацький персонал; сучасні технології навчання та науково-технічної діяльності, відповідний набір навчально-методичних та науково-технічних матеріалів; володіють майном, яке є в оперативному управлінні вищого чи професійно-технічного навчального закладу (будівлями, спорудами, навчально-науково-лабораторною базою, аудиторним фондом, бібліотеками, читальними залами тощо); доступом до національних і міжнародних інформаційних ресурсів; можливостями забезпечення мешкання іногородніх студентів на весь період навчання;

- б) розміщені у регіонах, де формується найбільша потреба у відповідних кадрах (за аналогічних умов, викладених у пункті «а»);

- в) характеризуються високим рівнем працевлаштування своїх випускників, який підтверджується відповідним органом управління сфери праці та об'єднаннями роботодавців (професійними асоціаціями).

Заявки закладів вищої та професійно-технічної освіти на участь у конкурсному відборі подаються до Міжвідомчої комісії до 15 липня передпланового року. Міжвідомча комісія має право затребувати у вищого чи професійно-технічного навчального закладу додаткову або уточнюючу інформацію, а також проводити експертну оцінку поданих на конкурс документів чи аудиторську перевірку ВНЗ безпосередньо на місці.

Міжвідомча комісія розглядає подані заявки, на конкурсній основі приймає рішення щодо розміщення державного замовлення серед закладів вищої та професійно-технічної освіти, проводить за необхідності відповідні перевірки закладів та до 15 листопада передпланового року визначає перелік закладів, які виграли конкурс, державне замовлення у вигляді контрольних цифр прийняття за визначеними галузями знань, спеціальностями та

професійними кваліфікаціями (професіями). Учасники та переможці конкурсу на державне замовлення визначаються окремо для реалізації державного, відомчого і регіонального його сегментів.

Формування видатків на реалізацію державного замовлення на підготовку кадрів із вищою та професійно-технічною освітою здійснюється за рахунок Державного бюджету України з урахуванням типу, виду та категорії ВНЗ, рівня і термінів реалізації напрямів підготовки. Обсяги фінансування державного замовлення на підготовку кадрів затверджуються Міжвідомчою комісією переможцям конкурсу не пізніше як через один місяць після прийняття Державного бюджету України.

Державне замовлення реалізується шляхом цільової контрактної підготовки керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та кваліфікованих робітників у ВНЗ та закладх професійно-технічної освіти у межах контрольних цифр прийняття студентів і учнів за рахунок коштів Державного бюджету.

Заклади вищої та професійно-технічної освіти виділяють місця згідно з контрольними цифрами прийняття студентів і учнів за державним замовленням, організовують на ці місця окремий конкурс. Правила прийняття на виділені місця встановлюються рішенням Кабінету Міністрів України та в межах законодавчо визначених повноважень, навчальними закладами.

Студенти та учні, зараховані за умовами конкурсу на цільові місця до ВНЗ та професійно-технічних навчальних закладів, укладають контракти (договори) на цільову контрактну підготовку за державним замовленням. Контракт оформлюється між студентом (учнем), вищим навчальним закладом (професійно-технічним навчальним закладом) та замовником, в особі якого виступають Мінекономрозвитку України, регіональні органи виконавчої влади чи відомства, соціальні партнери усіх рівнів професійної кваліфікації (професії), яка пропонується випускнику у відповідності до контракту, повинен відповідати рівень та профіль освітніх послуг, його професійної освіти (підготовки). Випускники, які виїжджають на роботу у відповідності до укладеного контракту за межі місць постійного мешкання, а також члени їхніх сімей мають право на гарантоване працевлаштування в іншій місцевості.

Студентам (учням), що навчаються за контрактом, замовником можуть встановлюватися доплати, розмір яких встановлюється контрактом.

У разі відрахування студента (учня), який навчався за контрактом, його місце може бути заміщено іншим студентом (учнем) із подальшим укладанням з ним контракту. Заміщення повинно здійснюватися лише за тією спеціальністю та професійною кваліфікацією (професією), за якими навчався відрахований студент (учень).

Замовники кадрів (Мінекономрозвитку України, регіональні органи виконавчої влади та відомства, соціальні партнери усіх рівнів) на основі вивчення потреб ринку праці у професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках та розвитку економіки здійснюють роботу з добору підприємств, установ та організацій для подальшого працевлаштування підготовлених професіоналів, фахівців, технічних службовців та кваліфікованих робітників.

Контроль за організацією та проведенням формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку кадрів із вищою та професійно-технічною освітою здійснюється Міжвідомчою комісією з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів, Міністерством економічного розвитку України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством освіти і науки України та Міністерством фінансів України (щодо контролю за використанням бюджетних коштів, передбачених на фінансування державного замовлення на підготовку кадрів).

Замовники (посадові особи, установи та організації) несуть адміністративну та фінансову відповідальність за відповідність затверджених обсягів державного замовлення на підготовку

кадрів потребам ринку праці. Зазначена норма встановлює відповідальність за такі види правопорушень:

- за незабезпечення проходження виробничої переддипломної практики студентом (учнем) у відповідності до навчального плану на посадових осіб, відповідальних за формування державного замовлення в регіонах (відомствах), накладається адміністративний штраф;

- за ненадання випускникам вищих та професійно-технічних навчальних закладів, які навчалися за державним замовленням, перших робочих місць за здобутим фахом (професією), на посадових осіб та організації, відповідальних за формування державного замовлення у регіоні (відомстві), накладається адміністративний штраф. Розміри штрафів та порядок відшкодування визначається постановою Кабінету Міністрів України.

Виконавці державного замовлення несуть адміністративну та фінансову відповідальність за такі види правопорушень:

- за порушення умов та низьку якість підготовки кадрів за державним замовленням виконавцям замовлень зменшується державне замовлення на наступний рік на 20,0%;

- за нецільове або неефективне використання коштів Державного бюджету, спрямованих на фінансування державного замовлення на підготовку кадрів, виконавцям замовлень зменшується замовлення на наступний рік на 50,0%.

Якщо виконавець державного замовлення раніше притягався до відповідальності за аналогічне правопорушення, він позбавляється права на підготовку кадрів за державним замовленням на п'ятирічний термін.

Студенти несуть фінансову відповідальність за дотримання умов контракту. У разі відрахування студента із вищого навчального закладу за неуспішність, порушення Статуту, правил внутрішнього розпорядку ВНЗ, його неприбуття на місце роботи, обумовлене контрактом, або дострокове розірвання трудового договору не з вини замовника, студентом відшкодовуються державі витрати, пов'язані з його підготовкою. Порядок та розміри відшкодування витрат на підготовку кадрів фізичними особами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відшкодування витрат не застосовується до випускників навчальних закладів, які не прибули на місце роботи, обумовлене контрактом, з об'єктивних причин.

До чинників об'єктивного характеру належать:

- відмова роботодавця у працевлаштуванні на замовлене робоче місце (посаду);
- призов випускників на службу до Збройних Сил України та / чи інших військових формувань;

- декретні відпустки та народження дітей випускницями-дівчатами;
- вступ випускників професійно-технічних навчальних закладів до вищих навчальних закладів ;

- родинні обставини, за яких випускник став єдиним годувальником родини;

- виїзд за межі України на постійне місце мешкання із зміною громадянства.

У разі невиконання замовником або виконавцем умов контракту студент звільнюється від виконання взятих на себе зобов'язань.

Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII, із змінами, внесеними згідно із Законом № 1078-VIII від 12.04.2016 р. У статті 2 пункт 5 Особливості здійснення процедур закупівлі, визначених цим Законом, встановлюються окремими законами для таких товарів, робіт і послуг: ... «послуги з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням».

Отже, впровадження положень зазначеного Закону обов'язково призведе до суттєвих змін в правовому регулюванні економічних відносин у сфері вищої освіти.

Новий каркас законодавчого і нормативного поля функціонування вищої освіти у 2014 році започаткував ухвалений Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. У Законі встановлено «...основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти... з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях». У Законі встановлено норми, які обов'язково мають враховуватись при реформуванні та розвитку вищої освіти, а саме ¹²:

- загальний обсяг державного замовлення для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на поточний рік становить не менш як 51 % кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які у поточному році здобули повну загальну середню освіту (ст. 72, п. 1, абз. 2);

- загальний обсяг замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра на поточний рік становить не менш як 50 % кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь бакалавра за державним замовленням (ст. 72, п. 1, абз. 3);

- загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії на поточний рік становить не менш як 5 % кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь магістра за державним замовленням (ст. 72, п. 1, абз. 4).

Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за спеціальностями відповідних ступенів вищої освіти встановлюється в обсязі, необхідному для забезпечення на кожні 10 тис. населення навчання не менш 180 студентів. При цьому обсяг видатків Державного бюджету України на поточний рік не може бути меншим, ніж обсяг видатків Державного бюджету України на минулий рік, збільшений на коефіцієнт інфляції (ст. 72, п. 1, абз. 8).

Чинне законодавство про вищу освіту в Україні, незважаючи на намагання розвитку автономії вищих навчальних закладів, приділяє основну увагу адміністративним відносинам, проте чітких правил фінансово-господарської діяльності ВНЗ не визначає. Більшість закладів освіти в Україні перебуває у специфічному стані на межі підприємницької діяльності та бюджетної установи і потребує негайного законотворчого процесу задля забезпечення власного функціонування та розвитку. Наразі, більшість державних і комунальних ВНЗ є бюджетними установами і фінансуються із бюджету України та за правилами Бюджетного кодексу України (п. 12 ст. 2) «...повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими»¹³. В умовах ринкової економіки закладів вищої освіти, які б повністю утримувались за рахунок бюджетних коштів, немає.

Статус бюджетної установи за своїм визначенням суттєво обмежує заклади вищої освіти бути повноправними конкурентоспроможними суб'єктами господарювання. Це цілком природньо, оскільки держава, виділяючи бюджетні кошти на утримання ВНЗ, розписує їх детальне використання шляхом затвердження специфічних фінансових планів-кошторисів. Більше того, власні надходження ВНЗ, як бюджетних установ, не можуть бути використані ВНЗ на свій розсуд – їх використання також регламентовано. Розміри заробітної плати працівникам бюджетних ВНЗ визначаються виключно урядовими постановами і можливості на законних підставах збільшувати їх, керівники державних і комунальних вищих навчальних закладів практично не мають. Оскільки заклади вищої освіти, як бюджетні установи, визначені неприбутковими, то навіть якщо у платі за надання освітньої чи іншої послуги може бути

¹² Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1452695985127933>

¹³ Бюджетний кодекс України Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI Документ 2456-17, чинний, поточна редакція — Редакція від 05.01.2017, підстава 1800-19

прибуток (при виробничій діяльності завжди буває прибуток або збиток), за чинним законодавством, ВНЗ позбавлений можливості використовувати цей прибуток на власний розсуд – прибуток повністю направляється на забезпечення діяльності, яка фінансується за рахунок бюджетних коштів (ст. 514 Бюджетного кодексу України).

Освітня діяльність, як один із 21 виду економічної діяльності класифіковано у СНР, а це безальтернативно вимагає розроблення економічної політики та правових рекомендацій незалежно від галузевої структури економіки, а чи то, економічного розвитку країни. У Системі національних рахунків 2008 (СНР 2008)¹⁴ основним є вимір виробництва продуктів, при цьому система розмежує їх на ринкові, продукти для власного споживання і неринкові продукти, що дозволяє будь-який продукт класифікувати у певну групу. Нами, поняття «продукт», розглядається як тотожне поняттю «товар» або «послуга». Одним із основних показників виміру виробництва продуктів (товарів і послуг) у СНР є – випуск, який являє собою вартість товарів і послуг, за результатом виробничої діяльності у звітному періоді.

Основною особливістю економічних відносин у сфері освіти України є те, що 53 стаття Конституції України передбачає право громадян на «...доступність і безоплатність ... професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (безоплатне здобуття вищої освіти – на конкурсній основі)¹⁵. Держава зобов'язується виділяти із державного та місцевих бюджетів для реалізації конституційного права на вищу освіту відповідні кошти на оплату вироблених державними і комунальними закладами вищої освіти послуг вищої освіти.

На підставі концептуальних засад СНР 2008 нами сформульовано наступне визначення: *Послуга вищої освіти* (послуга вищої освіти, продукт послуг вищої освіти, продукт освіти – тотожні поняття) як результат виду економічної діяльності «Освіта»: освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремих осіб і формує у них здатність створювати валову додану вартість; виробляється за попереднім замовленням, формалізованим певним чином (як правило, одержанням відповідного документа про здобуття вищої освіти); включає лише ту освітню діяльність, яка згідно національних економічних класифікаторів видів економічної діяльності, продукції та послуг входить до секції «Освіта» та секції «Послуги у сфері освіта», має вартісний вираз за основною ціною або ціною виробника.

Отже, *послуга вищої освіти як результат економічної діяльності – це освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремої особи, виробляється на замовлення відповідно до визначених у законному порядку державних стандартів вищої освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), і має вартісний вираз.*

Важливість запропонованого визначення полягає у тому, що кожна послуга вищої освіти повинна мати вартісний вираз, тобто ціну, яку сплачує замовник (замовниками на виробництво і надання послуг вищої освіти можуть бути органи державної влади, місцевого самоврядування, господарські організації, громадські організації, громадяни України). При цьому, розрахунок ціни має здійснюватись за кожним державним стандартом вищої освіти, або, у разі відсутності стандарту, відповідно до встановлених замовником у договорі конкретних вимог до послуги вищої освіти. Це обумовить необхідність органам державної влади або місцевого самоврядування, як замовників на виробництво конкретних послуг вищої освіти визначати при формуванні відповідних бюджетів обсяги видатків на вищу освіту не на «утримання вищих навчальних закладів», а на забезпечення здобуття освіти однією особою відповідно до вимог затверджених державних стандартів вищої освіти. У свою чергу, це

¹⁴ Система національних рахунків 2008 (СНР 2008) прийнята ООН, Європейською комісією, Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Міжнародним валютним фондом (МВФ), Групою світового банку.

¹⁵ Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)

викличе необхідність при розробленні та затвердженні державних стандартів вищої освіти передбачати можливість визначати їх вартісний вимір, тобто реальність економічного забезпечення виконання державного стандарту. Показники виробництва послуг вищої освіти у вартісному виразі є обов'язковою складовою сукупності показників взаємопов'язаного опису процесів і явищ економіки України відповідно до вимог визнаної на міжнародному рівні СНР 2008.

На наше переконання, саме запропоноване вище визначення дає змогу на єдиній концептуальній основі формувати базу показників виду економічної діяльності «Освіта», придатних для економічного аналізу, порівняння їх з відповідними показниками інших видів економічної діяльності, інших країн, розрахунку адекватних цін освітнього продукту (послуг освіти), розробленні на сучасному рівні прогнозів і стратегічних планів виробництва освітнього продукту (послуг вищої освіти), створення Нової моделі економічної діяльності у сфері вищої освіти України.

1.2. Формування ринку освітніх послуг у сфері вищої освіти України

О. Мусієнко, науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Сучасний вектор розвитку України диктує правила входження у ринкові відносини для сфери вищої освіти. Цьому сприяють зокрема такі чинники:

- Отримання у 2006 році Україною статусу країни з ринковою економікою, підписання Угоди про Асоціацію України з Європейським Союзом, членство в якому засновано на «...високонкурентній, соціально-орієнтованій ринковій економіці...»¹⁶, а ринкова економіка країн ЄС ґрунтується на принципах вільного руху товарів, послуг, капіталу, осіб.

- Приєднання вітчизняної системи вищої освіти до Європейського простору та врахування вимог Маастрихтського та Лісабонського договорів щодо формування спільного внутрішнього ринку, зовнішньої політики та політики безпеки у країнах ЄС¹⁷.

- Необхідність забезпечення умов трансформації ВНЗ (за прогнозами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)) до моделі «відкритої конкуренції в глобальному масштабі на повних ринкових принципах»¹⁸.

Вище зазначене обумовлює необхідність здійснити в рамках дослідження економічних відносин у вищій освіті України розгляд проблеми ринку послуг вищої освіти та розробити рекомендації щодо його унормування з урахуванням засад ринкової економіки.

Головною проблемою за цим напрямком виступає невідповідність діючої моделі економічної діяльності вищої освіти України концептуальним засадам ринкової економіки, зокрема, відсутність унормованого ринку послуг вищої освіти.

Складнощі з унормуванням ринку послуг вищої освіти України пов'язані, перш за все, з:

- відсутністю у Законі України «Про вищу освіту» понять та розкриття змісту категорій «послуга освіти», «ринок послуг освіти», «послуга вищої освіти», «ринок послуг вищої освіти», «попит та пропозиція на освітні послуги», «вартість послуги освіти», «маркетинг послуг у вищій освіті»¹⁹;

- неузгодженістю між практичним застосуванням наукових розробок з державного управління і процесами модернізації економіки освіти в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС)²⁰ та нормативно-правовими актами, які регулюють ринок послуг вищої освіти України.

Проведений аналіз наукових праць дослідників дає підстави стверджувати, що визначення категорій «ринок» має близьке трактування у роботах різних авторів (табл. 5).

Таблиця 5
Визначення категорії «ринок»

¹⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011

¹⁷ Ваш справочник по Лиссабонскому договору, 2016. – URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/russia/documents/publications/guide_to_lisbon_treaty_ru.pdf

¹⁸ Возницький Є. Сучасні моделі діяльності і майбутнє класичних університетів у контексті управління в системі вищої освіти // Українсько-польська міжнародна наукова конференція «Класичний університет у контексті викликів епохи. – 2016. С. 22-28

¹⁹ Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004 – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

²⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011, Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” [Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>

«Ринок» – це:	
В. Базилевич ²¹	«...будь-яка інституція або механізм, що забезпечує зв'язок покупців і продавців певного товару або послуги»
А. Гальчинський, П. Єщенко, Ю. Палкін ²²	«...обмін, який здійснюється <u>за законами товарного виробництва і обігу</u> »
Ф. Котлер ²³	«... сукупність наявних і потенційних покупців товару»
Кэмпбелл Р. Макконнелл, Брю С. ²⁴	«...інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг»
С. Мочерний ²⁵	«... <u>сукупність відносин економічної власності з приводу вторинного привласнення й відповідного відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари і послуги</u> (передусім на ціну робочої сили), механізм інфляції, а також державного та наддержавного регулювання цін, попиту і пропозиції»
П. Семюелсон, В. Нордгауз ²⁶	«... <u>механізм</u> , за допомогою якого «...покупці і продавці взаємодіють, щоб визначити ціну і кількість товару»
П. Хейне ²⁷	«... <u>набір взаємозв'язків</u> або процес конкурентних торгів»

Як видно з табл. 5, поняття категорії «ринок» розглядається у галузі економічної наук як «інститут» чи «механізм», який характеризується «законами товарного виробництва і обігу».

Для більш чіткого розкриття змісту понять «ринок» та «ринок послуг», нами проаналізовано чинну нормативно-правову базу України, що дозволяє зробити висновок про те, що визначені категорії мають спільні характеристики для будь-якого виду економічної діяльності, які визначаються взаємодією між суб'єктами ринку. Відповідні підходи щодо визначення дефініцій у спеціалізованих законах пропонується використати і для сфери для вищої освіти (табл. 6).

Таблиця 6.
Порівняльний аналіз законодавчої бази України у сфері ринку

Назва документу	Визначення
Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» ²⁸ , поточна редакція прийнята від 11.02.2015 стаття 1 п.23	Категорія ринок має наступне визначення: «ринок зерна - система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням». <i>Коментар: До «ринку зерна» віднесені додаткові послуги, такі, як зберігання, торгівля, реалізація та інше, що суперечить загальному визначенню терміну «ринок», який слід розглядати як взаємодія між суб'єктами ринку з метою передавання прав власності на товар чи послугу на умовах застосування законів товарного виробництва і обігу.</i>
Закон України «Про	Дається наступне визначення категорії «ринок електричної енергії» - система

²¹ Базилевич В. Економічна теорія політекономія. Підручник / В.Д. Базилевич – К., Знання 2012. С. 689.

²² Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань: Навч. посібник. — К., 1998. — С. 157

²³ Котлер Ф. Основи маркетинга. – URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5091>

²⁴ Кэмпбелл Р. Макконнелл, Брю С. Л. Экономикс. — М.: Республика, 1992. — Т.1. — С. 61

²⁵ Економічна теорія. Мочерний С.В – URL: http://libfree.com/169661328-ekonomikaekonomichna_teoriya__mocherniy_sv.html

²⁶ Семюелсон П. А., Нордгауз В. Мікроекономіка. — К., 1998. — С. 75

²⁷ Хейне Пол. Экономический образ мышления. — М.: Новости, 1991. — С. 204

²⁸ Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/37-15>

<p>ринок електричної енергії України»²⁹, поточна редакція, прийнята від 01.04.2016 у статті 1 п. 70.</p>	<p>відносин, які виникають між учасниками ринку при здійсненні купівлі-продажу електричної енергії та/або допоміжних послуг, передачі та розподілі, постачанні електричної енергії споживачам».</p> <p><i>Коментар: Таке визначення більш точно відображає зв'язок покупця і продавця у ринкових відносинах.</i></p>
<p>Закон України «Про ринок природного газу»³⁰, поточна редакція, прийнята від 09.04.2015 п. 33</p>	<p>Категорія ринок має наступне визначення «...ринок природного газу - сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG».</p> <p><i>Коментар: Визначення достатньо лаконічно описує економічні взаємовідносини, що підпорядковуються законам товарного виробництва і обігу. На нашу думку є більш вдалим та коректним за редакцією відносно попередніх.</i></p>
<p>Закон України «Про зайнятість населення»³¹, поточна редакція, прийнята від 30.08.2016 у статті 1 п. 19.</p>	<p>Категорія ринок має визначення: «ринок праці - це система правових, соціально-трудоових, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців - у найманні працівників відповідно до законодавства».</p> <p><i>Коментар: У цій редакції відсутнє визначення однієї з основних категорій ринкового господарства – товар.</i></p>
<p>Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг»³², поточна редакція, прийнята від 19.10.2016 у статті 1 п. 6</p>	<p>«ринки фінансових послуг - сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів».</p> <p><i>Коментар: У цій редакції до категорії «ринок» належать інші ринки, що само по собі не дає точного визначення категорії «ринку фінансових послуг». Відсутнє пояснення регулювання стосунків між суб'єктами ринку, не описані принципи вільної купівлі-продажу, не визначено, що є товаром.</i></p>

Аналізуючи наявні закони та підготовлені законопроекти, можна зазначити, що загальним у визначенні ринків є те, що це система економічних відносин у процесі купівлі-продажу того чи іншого товару (послуги) у відповідній сфері чи виді економічної діяльності.

Таблиця 7
Визначення терміну «ринок послуг освіти»

«ринок послуг освіти» - це:

²⁹ Закон України Про ринок електричної енергії України. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58829

³⁰ Закон України Про ринок природного газу (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 27, ст.234). – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/329-19>

³¹ Законопроект України «Про зайнятість населення». – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

³² Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>

В. Дмитрієв ³³	«...система взаємин між навчальними закладами та іншими суб'єктами ринку; по-друге, це взаємини із питань надання освітніх послуг, обміну, продажу і вжитку освітніх продуктів»
І. Каленюк, Л. Цимбал ³⁴	«...сукупність економічних взаємовідносин, що складаються між різнорівневими суб'єктами з приводу купівля-продажу освітніх послуг»
П. Кулагін ³⁵	«...принцип вільної купівлі-продажу результатів та умов господарювання, які приймають форму товару»
А. Старостіна ³⁶	«...економічні взаємовідносини між виробниками (продавцям) і споживачами (покупцями) з приводу купівлі-продажу товару «освітня послуга» в процесі обміну»

Як видно з табл. 7, у галузі економіки освіти поняття «ринок послуг освіти» розглядається як система економічних взаємовідносин. Тобто в умовах ринку «послуга освіти» виступає об'єктом ринкової економіки, яка є невід'ємною складовою валового внутрішнього продукту (ВВП) України.

Вважаємо за важливе підкреслити, що нечітке розуміння основних понять ринкової економіки, невключення їх до нормативно-правової бази вищої освіти не сприяє розвитку ринку освіти.

З'ясовані нами визначення категорій «ринок», «ринок послуг», «ринок послуг освіти» мають спільні риси для будь-якого виду економічної діяльності і характеризуються взаємодією між суб'єктами ринку з метою передавання прав власності на товар чи послугу на умовах застосування законів товарного виробництва і обігу. Тому для вищої освіти категорію «ринок послуг вищої освіти» слід розглядати, як сукупність економічних відносин при купівлі-продажу послуг вищої освіти, які виникають між виробником послуги освіти та здобувачем вищої освіти (чи посередником: органом державної влади, місцевого самоврядування, корпорацією, некомерційними організаціями тощо), які можуть оплачувати надані послуги освіти повністю або частково. Таке розуміння основних понять ринку вищої освіти сприятиме виконанню вимог модернізації економіки освіти в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020».

Для більш детального розуміння поняття «освітня послуга вищої освіти» звернемося до міжнародних класифікаторів, за якими освіта розглядається як окремий вид економічної діяльності.

Державний класифікатор продукції та послуг (ДКПП)³⁷, систематизує зведенні назви угруповань продукції та послуг, кодування яких побудовано на ієрархічній системі класифікації.

Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД)³⁸, установлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності.

Міжнародний Стандартний Класифікатор Освіти (МСКО) – концептуальний документ для збору, компіляції та аналізу порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних про освіту³⁹.

³³ Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти. – URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vpysku/18/statti/dmitriev.htm

³⁴ Каленюк І., Цимбал Л. Особливості ринку освітніх послуг. – Ч-2011. – С. 2.

³⁵ Кулагін П. Рынок в социалистической экономике / П.Кулагин // Вопросы экономики. – 1990. - № 1.- С.143-145.

³⁶ Старостіна А.О. Бюджетна система / А.О.Старостіна – К., 2006. - 416 с.

³⁷ ДЕРЖАВНИЙ КЛАСИФІКАТОР ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ДК 016:2010 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ. – URL: <http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/1021/zakon0.pdf>

³⁸ КЛАСИФІКАТОР ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. – URL: http://www.vobu.com.ua/img/custom/Classifier/10/file_rus.pdf

³⁹ Области образования и профессиональной подготовки 2013 (МСКО-О 2013) с. 4 – URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isc-ed-fields-of-education-training-2013RU.pdf>

Державний класифікатор продукції та послуг згармонізовано зі Statistical Classification of Products by Activity (CPA) (редакції 2008 року), а також з PRODUcts of the European Community (PRODCOM) (редакції 2008 року).

Важливо зазначити, що послуги у сфері освіти виділено в окрему секцію Р, а послуги у сфері вищої освіти у Державному класифікаторі продукції та послуг (ДКПП)⁴⁰ розглядається у групі 85.4 – включає вищу та середню освіту, що дає змогу здобувати ступені бакалаврів і магістрів; не включає освіту для дорослих, а включає професійно-технічну освіту на рівні вищого професійно-технічного навчального закладу (клас 85.41 див. таб.8.) та вищу освіту (клас 85.42 див. таб. 9):

Таблиця 8

Послуги у сфері післяшкільної освіти неуніверситетського рівня - код 85.41.1

85.41.11	Послуги у сфері післяшкільної загальної освіти неуніверситетського рівня оперативно доступні
85.41.12	Послуги у сфері післяшкільної загальної освіти неуніверситетського рівня, інші
85.41.13	Послуги у сфері післяшкільної професійно-технічної освіти неуніверситетського рівня оперативно доступні
85.41.14	Послуги у сфері післяшкільної професійно-технічної освіти неуніверситетського рівня, інші

Таблиця 9

Послуги у сфері вищої освіти університетського рівня – код 85.42

85.42.11	Послуги у сфері вищої університетської освіти першого ступеня оперативно доступні
85.42.12	Послуги у сфері вищої університетської освіти першого ступеня, інші
85.42.13	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня оперативно доступні
85.42.14	Послуги у сфері вищої університетської освіти другого ступеня, інші
85.42.15	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня оперативно доступні
85.42.16	Послуги у сфері вищої університетської освіти третього ступеня, інші

У ДКПП до послуг у сфері вищої освіти не відносять групи:

- 85.5, що включає інші види освіти, такі як «продовження освіти протягом усього життя» для одержування додаткових знань і навичок, а також задля перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та самовдосконалення. Ця група також включає табори та школи, в яких надають спортивні навички групам та індивідуально, навчають іноземним мовам, мистецтву, у т.ч. акторському, музичному мистецтву, або спеціальне навчання.

- 85.6, що включає допоміжну діяльність у сфері освіти, а саме: надання послуг (крім навчальних), які підтримують освітній процес або системи: консультування з питань освіти; консультування з питань вибору освітніх напрямів; діяльність з оцінювання тестів; діяльність із проведення тестів; організацію програм обміну студентами.

- 72.2, що включає наукові дослідження та розробки, а саме: фундаментальні дослідження: наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержування нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку, без будь-якої конкретної мети, пов'язаної з використанням цих знань; прикладні дослідження: роботи, спрямовані на одержування нових знань із метою практичного їх використання, а також для розроблення технічних нововведень; експериментальні розробки: систематична діяльність, яка спирається на наявні знання,

⁴⁰ ДЕРЖАВНИЙ КЛАСИФІКАТОР ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ ДК 016:2010 ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ – URL: <http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/1021/zakon0.pdf>. – С. 23

придбані в результаті досліджень і/чи практичного досвіду, спрямована на виробництво нових матеріалів, продуктів чи пристроїв, впровадження нових процесів, систем та послуг чи значне удосконалення тих, що вже випускалися або були введені в дію.

Основний принцип Класифікатора КЛАСИФІКАТОР ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КВЕД) полягає в об'єднанні підприємств, що виробляють подібні товари та послуги у групи. КВЕД гармонізовано із статистичною класифікацією видів економічної діяльності у Європейському Співтоваристві (NACE), що у свою чергу є гармонізованою із міжнародною стандартною галузевою класифікацією (ISIC).

КВЕД – це статистичний інструмент для впорядкування економічної інформації, який є механізмом спільної мови, та має використання в багатьох інших, нестатистичних сферах.

Код	Назва	NACE (Rev. 1.1)	ISIC (Rev. 4)
P	ОСВІТА		P
85	Освіта		85
85.1	Дошкільна освіта		851
85.10	Дошкільна освіта	80.10*	8510*
85.2	Початкова освіта		851
85.20	Початкова освіта	80.10*	8510*
85.3	Середня освіта		852
85.31	Загальна середня освіта	80.21	8521
85.32	Професійно-технічна освіта	63.22* 63.23* 80.22 80.42*	8522 8522 8522 8522
85.4	Вища освіта		853
85.41	Професійно-технічна освіта на рівні вищого професійно-технічного навчального закладу	80.30*	8530*
85.42	Вища освіта	80.30*	8530*
85.5	Інші види освіти		854
85.51	Освіта у сфері спорту та відпочинку	80.42* 92.62* 93.05*	8541 8541 8541
85.52	Освіта у сфері культури	80.42* 92.34*	8542 8542
85.53	Діяльність шкіл підготовки водіїв транспортних засобів	80.41	8549*
85.59	Інші види освіти, н. в. і. у.	80.42*	8549*
85.6	Допоміжна діяльність у сфері освіти		855
85.60	Допоміжна діяльність у сфері освіти	74.14*	8550

Рис. 2. Структура КВЕД, Секція P – Освіта ⁴¹

Таблиця 10
Зміст освітніх програм Секція P – Освіта ⁴²

Група	Зміст освітніх програм
-------	------------------------

⁴¹ КЛАСИФІКАТОР ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – URL: -
http://www.vobu.com.ua/img/custom/Classifier/10/file_rus.pdf/ - С. 39/

⁴² КЛАСИФІКАТОР ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – URL:
http://www.vobu.com.ua/img/custom/Classifier/10/file_rus.pdf

<p>Група 85.4 включає освіту, вищу за середню, яка дає змогу здобувати ступені бакалаврів і магістрів. Вимогою для вступу є наявність атестата про середню освіту. Ця група не включає: освіту для дорослих, як визначено у 85.5</p>	<p>85.41 Професійно-технічна освіта на рівні вищого професійно-технічного навчального закладу - цей клас включає надання освіти після здобуття середньої освіти, яка не може вважатися вищою освітою. Наприклад, надання допоміжної освіти після здобуття середньої освіти для підготовки до другого етапу вищої освіти або невищої професійної освіти.</p>
<p>Група 85.5 Інші види освіти включає продовження освіти протягом усього життя для одержування додаткових знань і навичок, а також задля перепідготовки, підвищення кваліфікації, здобуття нової професії та самовдосконалення.</p>	<p>85.42 <i>Вища освіта</i> – цей клас включає: перший, другий і третій рівні вищої освіти діяльність шкіл мистецтв, що надають вищу освіту</p>
	<p>85.51 Освіта у сфері спорту та відпочинку – цей клас включає спортивне навчання у групах та індивідуально, наприклад, у таборах або школах. Спортивні цілодобові та денні табори також включені до цього класу. Не включені академічні школи, коледжі й університети. Навчання може бути надане в різних приміщеннях, таких як навчальні приміщення клієнта або компанії, освітні установи або інші. Навчання в рамках цього класу організується офіційно. Цей клас включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> спортивне навчання (бейсболу, баскетболу, крикету, футболу тощо) діяльність таборів зі спортивного навчання гімнастичне навчання навчання їзди верхи в академіях і школах навчання плаванню послуги професійних спортивних інструкторів, учителів, тренерів навчання бойовим мистецтвам навчання грі в карти (наприклад, у бридж) навчання йозі
	<p>85.52 <i>Освіта у сфері культури</i> – цей клас включає навчання мистецтвам, драмі та музиці. Установи, що надають такий вид навчання, можуть бути названі «школами», «студіями», «класами» тощо. Вони надають певні знання, в основному як хобі, для відпочинку та саморозвитку, але таке навчання не передбачає одержування професійного диплома, ступеня бакалавра або магістра. Цей клас включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> послуги викладачів-піаністів та інше музичне навчання навчання мистецтву навчання танцям у танцювальних студіях діяльність драматичних шкіл (крім академічних) діяльність шкіл образотворчого мистецтва (крім академічних) діяльність шкіл театрального мистецтва (крім академічних) діяльність шкіл фотографії (крім комерційних)
	<p>85.53 <i>Діяльність шкіл підготовки водіїв транспортних засобів.</i> Цей клас включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> навчання водінню автомобілів з метою одержування прав водіїв усіх категорій пілотування, вітрильне плавання, корабельні школи, що не видають комерційні сертифікати та дозволи
	<p>85.59 <i>Інші види освіти, н.в.і.у.</i> Цей клас включає: освіту, не обумовлену будь-якими рівнями академічне навчання діяльність навчальних центрів, які пропонують курси з корекції (додаткової підготовки з певної дисципліни) діяльність курсів з підвищення професійної кваліфікації навчання мовам і навичкам спілкування</p>

	навчання комп'ютерній грамоті релігійне навчання навчання рятувальників на воді діяльність шкіл виживання навчання ораторському мистецтву навчання швидкісному читанню
	<i>85.60 Допоміжна діяльність у сфері освіти.</i> Цей клас включає: надання послуг (крім навчальних), які підтримують освітній процес або системи: консультування з питань освіти консультування з питань вибору освітніх напрямів діяльність з оцінювання тестів діяльність із проведення тестів організацію програм обміну студентами

Структура Класифікації КВЕД не включає групу 85.5 до діяльності вищій освіти, бо вид освіти не передбачає одержування професійного диплома, ступеня бакалавра або магістра хоча орієнтоване на освіту протягом усього життя і в деяких випадках направлена на здобувачів освіти вже з попередньою вищою освітою.

Зазначимо, що КВЕД до вищої освіти також не відносить наступні види економічної діяльності:

М - Професійна, наукова та технічна діяльність

N – Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування.

Таким чином Структура КВЕДу чітко відмежовує вищу освіту від інших видів економічної діяльності⁴³.

МІЖНАРОДНА СТАНДАРТНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОСВІТИ, як зазначено у International Standard Classification of Education (ISCED) 2011 UNESCO Institute for Statistics є основою для класифікації освітньої діяльності, визначеної в програмах і підсумкових кваліфікаціях відповідно до узгоджених на міжнародному рівні категоріями, цей класифікатор визначає рівні освіти наступним чином:

⁴³ Назва секції видів економічної діяльності КВЕД ДК 009:2010 – URL: <http://evrovektor.com/kved/2010/489/Vishha-osvita>

Таблиця 11
Структура Класифікації рівнів МСКО

ISCED coding of levels (first digit)			Кодирование уровней МСКО			
ISCED-Programmes (ISCED-P)		ISCED-Attainment (ISCED-A)	МСКО - Программы (МСКО-П)		МСКО - Уровень (МСКО-У)	
0	Early childhood education	0	0	Программы развития детей младшего возраста	0	Ниже начального образования
1	Primary education	1	1	Начальное образование	1	Начальное образование
2	Lower secondary education	2	2	Первый этап среднего образования	2	Первый этап среднего образования
3	Upper secondary education	3	3	Второй этап среднего образования	3	Второй этап среднего образования
4	Post-secondary non-tertiary education	4	4	Последнее нетретьичное образование	4	Последнее нетретьичное образование
5	Short-cycle tertiary education	5	5	Короткий цикл третичного образования	5	Короткий цикл третичного образования
6	Bachelor's or equivalent level	6	6	Бакалавриат или его эквивалент	6	Бакалавриат или его эквивалент
7	Master's or equivalent level	7	7	Магистратура или её эквивалент	7	Магистратура или её эквивалент
8	Doctoral or equivalent level	8	8	Докторантура или её эквивалент	8	Докторантура или её эквивалент
9	Not elsewhere classified	9	9	Не классифицируется	9	Не классифицируется

«Рівень МСКО» відображає ступінь складності та спеціалізації змісту освітньої програми (див. таб. 23.5. від основного до складного (від МСКО 0/1 до рівня МСКО 8)⁴⁴ та має такі характеристики:

Таблиця 12
Зміст освітніх програм за МСКО

Програми рівня МСКО	Визначення ⁴⁵	Переклад
Програми рівня МСКО 6, або «бакалавра чи його еквівалент»	Programmes at ISCED level 6, or Bachelor's or equivalent level, are often designed to provide participants with intermediate academic and/or professional knowledge, skills and competencies, leading to a first degree or equivalent qualification. Programmes at this level are typically theoretically-based but may include practical components and are informed by state of the art research and/or best professional practice. They are traditionally offered by universities and equivalent tertiary educational institutions [п. 224. с. 51]	Призначені для отримання учасниками проміжних академічних або професійних знань, навичок і компетенцій, провідних до присвоєння першого ступеня або рівнозначної кваліфікації. Програми цього рівня, як правило, мають теоретичну основу, але можуть включати практичні компоненти і характеризуються високим рівнем досліджень. Традиційно ця програма викладається в університетах і рівнозначних навчальних закладах третинної освіти.
Програми рівня МСКО 7, або «магістратура»	Programmes at ISCED level 7, or Master's or equivalent level, are often designed to provide participants with advanced	Призначені для надання розширених академічних або професійних знань, розвитку навичок і компетенцій,

⁴⁴ Назва секції видів економічної діяльності КВЕД ДК 009:2010. – URL: <http://evrovektor.com/kved/2010/489/Vishha-osvita>

⁴⁵ Международная стандартная классификация образования (МСКО) 2011 Институт Статистики ЮНЕСКО. – URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-ru.pdf>

або її еквівалент»	academic and/or professional knowledge, skills and competencies, leading to a second degree or equivalent qualification. Programmes at this level may have a substantial research component but do not yet lead to the award of a doctoral qualification. Typically, programmes at this level are theoretically-based but may include practical components and are informed by state of the art research and/or best professional practice. They are traditionally offered by universities and other tertiary educational institutions [п. 241. с. 55]	провідних до присвоєння другого ступеня або рівнозначної кваліфікації. Програми цього рівня можуть мати дослідницьку складову, але ще не ведуть до присвоєння кваліфікації доктора наук. Як правило, програми цього рівня мають теоретичну основу, але можуть включати практичний компонент і характеризуються високим рівнем досліджень або кращої професійної практикою. Традиційно вони викладаються в університетах або аналогічних навчальних закладах третинного освіти.
Програми рівня МСКО 8, або «докторантура або її еквівалент»	Programmes at ISCED level 8, or doctoral or equivalent level, are designed primarily to lead to an advanced research qualification. Programmes at this ISCED level are devoted to advanced study and original research and are typically offered only by research-oriented tertiary educational institutions such as universities. Doctoral programmes exist in both academic and professional fields [п. 241. с. 59]	Розроблені для того, щоб привести до просунутої кваліфікації в наукових дослідженнях. Програми цього рівня МСКО присвячені поглибленому і самостійного дослідження і, як правило, пропонуються тільки в навчальних закладах третинного освіти, таких як університети, орієнтованих на дослідження. Програми докторантури існують як в академічній, так і в професійній областях.

Виходячи з класифікації МСКО рівнів освіти можна стверджувати, що до вищої освіти віднесені такі рівні: МСКО 5 -«короткий цикл третинного освіти», МСКО 6 – програми «бакалаврату чи його еквівалент», МСКО 7 – програми «магістратури або її еквівалент» та МСКО 8 – програми «докторантури або її еквівалент».

Проаналізувавши МСКО, КВЕД та ДКПП можемо стверджувати, що до послуг вищої освіти необхідно відносити такі послугу освіти, які отримані при очній чи заочній формі навчання, при отриманні першої чи другої освіти, або у форматі підвищення кваліфікації та передбачають одержування професійного диплома, ступеня: бакалавратура; магістратура; докторантура. Усі інші послуги, що надаються закладами освіти у супроводі до перерахованих вище і не передбачають одержання диплома, не можуть вважатися послугою вищої освіти.

1.3. Порівняльний аналіз нормативно-правового забезпечення підготовки фахівців та визнання професійної кваліфікації в Україні та країнах ЄС

В. Ворона, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

С. Мельник, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Слід зазначити, що окремого закону в Україні, який визначав би порядок, процедуру формування і супровід вітчизняних професійно-класифікаційної й професійно-кваліфікаційної систем, немає. Частково ці сфери регулюються державною системою стандартизації (насамперед, Національним класифікатором України ДК 003 «Класифікатор професій» (КП)), частково – окремими законодавчими й нормативними актами. Базовим законом для КП виступає Закон України «Про стандартизацію» (нова редакція вступила в дію з 01.01.2015 р.).

Законодавчими актами, які визначають всеосяжний характер використання і розроблення кваліфікаційних характеристик професій працівників усіма суб'єктами господарювання з їх прив'язкою до КП, виступає Кодекс Законів про працю України і Закон України «Про оплату праці».

На сьогодні в законодавчій базі країни фіксується понад 30 законів, які посилаються на норми КП і Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХП). Детальний перелік законодавчо-нормативних документів відповідного спрямування нами виокремлено:

Серед законів України, які посилаються на КП і ДКХП, виділимо:

- 1) Кодекс законів про працю;
- 2) ЗУ «Про оплату праці»;
- 3) ЗУ «Про професійно-технічну освіту»;
- 4) ЗУ «Про зайнятість населення»;
- 5) ЗУ «Про професійний розвиток працівників»;
- 6) ЗУ «Про державну службу»;
- 7) ЗУ «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів»;
- 8) ЗУ «Про сертифікацію» та інші.

Серед нормативних актів виділимо:

- 1) Указ Президента України «Про Положення про Міністерство соціальної політики України» від 06.04.2011 р., № 389/2011-м;
- 2) Наказ Мінсоцполітики й МОН України «Про затвердження Методичних рекомендацій з формування кваліфікаційних характеристик професій працівників» від 15.12.2011 р., №544/1438;
- 3) Генеральна й галузева угоди між об'єднаннями роботодавців, професійними спілками й органами влади національного й галузевого рівнів;
- 4) План заходів щодо імплементації Угоди про асоціації між Україною і ЄС на 2014-2017 роки;
- 5) Постанова КМУ від 16.01.2003 р., № 36 «Про затвердження Списку виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими умовами праці, зайнятість на яких надає право на пенсію за віком на пільгових умовах і Списку виробництв, робіт, професій, посад і показників зі шкідливими й важкими умовами праці, зайнятість у яких надає право на пенсію за віком на пільгових умовах»;
- 6) Постанова КМУ від 17.11.1997 р., № 1290 «Про затвердження Списку виробництв, цехів, професій і посад, зайнятість працівників на яких надає право на щорічну

додаткову відпустку за роботу зі шкідливими й важкими умовами праці й за особливий характер праці»;

- 7) Наказ Мінпраці й соціальної політики України «Про затвердження Методики оцінювання складності праці працівників різних професійних груп з метою розмежування рівнів тарифної оцінки шкали кваліфікаційних розрядів»;
- 8) Рішення Спільного представницького органу сторони роботодавців «Про затвердження Порядку розробки, затвердження й перегляду професійних стандартів» (від 23.01.2015 р.);
- 9) Методичні рекомендації з розробки професійних стандартів за компетентнісним підходом (лист Мінсоцполітики України від 20.04.2012 р., № 4382/0/14-12/13).

В Україні відсутній окремий закон, що регулював би підготовку кадрів відповідно до потреб ринку праці, визначав ключові підходи (критерії) з оцінювання, визнання і використання кваліфікацій на практиці, формував вимоги, взяті із кваліфікаційних характеристик і профстандартів, до освітньо-професійних програм, відповідальність провайдерів освітніх послуг за якість останніх, підходи до опису результатів навчання, стандартів (критеріїв) їх оцінювання в контексті компетентнісного підходу тощо

Ключовими законодавчими актами відповідного спрямування є Закони України: «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту» і «Про професійний розвиток працівників».

Серед законодавчих актів, які частково регулюють або посилаються на практику розроблення і використання освітньо-кваліфікаційних стандартів підготовки кадрів за професійними кваліфікаціями, застосування формальної, неформальної освіти й інформального навчання, виділимо:

- 1) ЗУ «Про освіту»;
- 2) ЗУ «Про вищу освіту»;
- 3) ЗУ «Про професійно-технічну освіту»;
- 4) ЗУ «Про зайнятість населення»;
- 5) ЗУ «Про організації роботодавців, їхніх об'єднання, права і гарантії їх діяльності»;
- 6) ЗУ «Про забезпечення молоді, що одержала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотацій роботодавцеві» й ін.;
- 7) Постанова КМУ «Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступінчата освіта)» (від 20.01.1998 р., № 65);
- 8) Постанова КМУ «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримки конкурентоздатності громадян на ринку праці» (від 20.03.2013 р., № 207);
- 9) Постанова КМУ «Про затвердження Порядку ліцензування діяльності з надання освітніх послуг» (8.08.2007 р. № 1019);
- 10) Постанова КМУ «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (23.11.2011 р., № 1341);
- 11) Постанова КМУ «Про затвердження Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання громадян за робітничими професіями» (від 15.05.2013 р., № 340);
- 12) Постанова КМУ «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти» (17.08.2002 р., № 1135);
- 13) Постанова КМУ «Про затвердження Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (від 29.04.2015 р., № 266);
- 14) Постанова КМУ «Про затвердження Положення з акредитації ВНЗів і спеціальностей у них і вищі професійні училища» (від 09.08.2001 р., № 978);

- 15) Спільний наказ Мінсоцполітики України й Міносвіти й науки, молоді й спорту України «Про затвердження Плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій» (від 20.04.2012 р., № 488/225);
- 16) Наказ Міністерства освіти й науки, молоді й спорту України «Про затвердження методики розробки державних стандартів профтехосвіти з конкретних робітничих професій» (від 15.05.2013 р., № 511);
- 17) Спільний наказ Мінсоцполітики України й МОН України «Про затвердження Положення про порядок кваліфікаційної атестації й присвоєння кваліфікації громадянам, які одержують професійно-технічну освіту» (від 31.12.1998 р., № 201/469).
- 18) Спільний наказ Мінпраці й соціальної політики й МОН України «Про впровадження Положення про відкрите професійно-технічне навчання на основі модульної технології» (від 09.04.2002 р., № 187/243);
- 19) Постанова КМУ «Порядок розробки, затвердження й внесення змін у галузеві стандарти вищої освіти» (від 05.09.2012 р., № 847);
- 20) Комплекс нормативних документів для розробки складових систем галузевих стандартів вищої освіти (лист МОН України від 31.07.2007 р., № 1/9-484);
- 21) Постанова КМУ «Про затвердження Державного переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах України» (від 11.09.2007 р., № 1117).

Аналіз взаємозв'язку кваліфікаційних характеристик з освітніми стандартами дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки:

- на сьогоднішній день офіційно не затверджений і не введений на національному рівні в дію жоден профстандарт. Діючі КХ і КП, як перелік вимог і номенклатури, Закон України «Про вищу освіту» здебільшого, ігнорує;

- має місце виключення із узгоджувального процесу розроблення стандартів вищої освіти Мінсоцполітики України як центрального органу, що здійснює державну політику у сфері використання трудового потенціалу. Слід зазначити, що на сьогоднішній день близько 60,0 % найманих працівників відноситься до бюджетної сфери (освіта, наука, культура, держслужба, збройні сили, інші силові структури, охорона здоров'я й ін.), до яких галузеві об'єднання роботодавців (визначені Законом стороною ринку праці) не мають прямого відношення;

- Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти перебуває у стадії формування (у порушення п. 5.6.10 Розділу XV «Перехідні положення» ЗУ «Про вищу освіту»);

- наразі в Україні так і не поширилася загальноприйнята концепція оцінювання за результатами навчання. Тільки окремі заклади вищої освіти (КНУ імені Тараса Шевченка, Київська й Львівська політехніки, «КРОК», Києво-Могилянська академія та ін.) мають напрацювання відповідного спрямування.

- не вирішені ключові методичні питання:

- МОН України не розроблена класифікація предметних (національних) компетенцій для різних галузей освіти;
- не розроблені рекомендації з використання передових закордонних практик формування результатів навчання;
- не переборена невідповідність вітчизняної освітньої термінології з європейськими аналогами;
- не сформована система і єдиний методологічний підхід до підготовки розробників, оцінювачів і координаторів стандартів освіти, стандартів навчальних закладів, академічних і професійних кваліфікацій.

Відповідно до перехідних положень ЗУ «Про вищу освіту» діє норма, при якій професійну кваліфікацію визначають, як і раніше, заклади освіти. У дипломах (інших

документах про освіту) випикується найменування кваліфікації відповідно до КХ і найменування «первинної посади» у КП. У окремих випадках професійна кваліфікація визнається (сертифікується) за межами освітньої установи уповноваженим на те органом.

Оцінювання (визнання) освітніх і професійних кваліфікацій випускників навчальних закладів формальної форми освіти здійснюється в більшості випадків у закладах, де надаються відповідні освітні послуги. Відповідно до чинного законодавства сфери освіти цей процес відбувається у формі державних іспитів, захистів дипломних робіт на засіданні державної екзаменаційної комісії, що створюється в кожному окремому навчальному закладі за окремою спеціальністю із залученням зовнішніх представників із числа роботодавців, наукових співробітників, профільних працівників і т.п.

Існуюча система оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій уже давно є архаїчною, суб'єктивною, відірваною від реалій сьогодення. Саме тут перебуває «слабка» ланка в оцінюванні компетентності за результатами навчання у зв'язку з відсутністю чітких, зрозумілих ринку праці, провайдером послуг вищої освіти й їхнім одержувачам, стандартів (критеріїв) оцінювання.

В Україні (в окремих випадках) застосовується зовнішнє оцінювання (сертифікація) здобувачів професійних, у т.ч. визнаних у світі, кваліфікацій. До групи таких регульованих професій можна віднести професії сфери: морського транспорту (міжнародні професійні кваліфікації); авіаційного транспорту (міжнародні професійні кваліфікації) – пілоти, диспетчера, залежно від типів літаків – стюарди та ін.; фінансового аналізу й моніторингу; архітектурно-будівельних робіт (окремі фахівці та керівники); юриспруденції (нотаріуси, адвокати); неруйнівного контролю; аудиторської діяльності й ін.

В Україні зовнішньому ліцензуванню (оцінюванню) професійної кваліфікації підлягають 24 групи професій (посад), до яких входить близько 150 професій (близько 1,7 % від загальної номенклатури КП).

Має місце досить розповсюджена практика зовнішнього оцінювання часткових професійних кваліфікацій, пов'язана, як правило, з допуском до особливо небезпечних, важких і відповідальних видів робіт. Мова йде про питання, пов'язані з ремонтно-обслуговуючими роботами у сфері електроенергетики, насамперед, на атомних електростанціях, обслуговуванням електромереж з високою напругою, ремонтом ліфтів, роботою на висоті, під землю, під водою й т.п.

Розроблення галузевих стандартів вищої освіти (далі - ГСВ) була визначена ст. 13 попереднього ЗУ «Про вищу освіту» і визначала розроблення на базі державних стандартів вищої освіти (перелік напрямків і спеціальностей; перелік кваліфікацій; вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ), освітньо-професійних програм підготовки (ОПП), засобів діагностики якості вищої освіти. Крім цього, у сфері вищої освіти розроблялися стандарти ВНЗ (перелік спеціалізацій до спеціальностей, варіативні частини ОКХ, ОПП і засобів діагностики, навчальні плани й програми навчальних дисциплін). Процедура розроблення, узгодження й затвердження ГСВ подібна до процедури ДС за конкретними робітничими професіями, але в ній на початковій стадії експертизу за галузями знань і великими групами спеціальностей проводили науково-методичні комісії (близько 60), склад яких затверджувався МОН України. Нормативною базою розроблення ГСВ виступали «Комплекс нормативних документів для розробки складових системи галузевих стандартів вищої освіти» (лист МОН України від 31.07.2008 р., № 1/9-484), «Порядок розробки, затвердження й внесення змін до галузевих стандартів вищої освіти», затверджений Постановою КМУ від 05.09.2012 р., № 847. За період з 2006 по 2014 р. в Україні було розроблено, погоджено, затверджено та запроваджено на практиці 458 ГСВ або 35,7 % від загального числа напрямків підготовки й спеціальностей за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» й «магістр» .

Розділ II. Виробники і споживачі послуг вищої освіти на вітчизняному освітньому ринку

2.1. Здобувачі вищої освіти – споживачі послуг вищої освіти

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

В. Ворона, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Головним суб'єктом економічних відносин у сфері вищої освіти, який формує попит на послугу вищої освіти, виступають здобувачі вищої освіти (споживачі послуг вищої освіти) або їх батьки чи особи, що їх замінюють.

Протягом 1990-2015 роках кількість здобувачів вищої освіти у вищих навчальних закладах зросла на 51 тис. осіб (на 3,1 %), аспірантів – на 14,2 тис. осіб (або більше, ніж у два рази), докторантів – на 1,3 тис. осіб (або майже у 3,5 разу). У 2014 році кількість студентів у вищих навчальних закладах зросла на 51 тис. осіб (на 3,1 %), аспірантів – на 14,2 тис. осіб (або більше, ніж у два рази), докторантів – на 1,3 тис. осіб (або майже у 3,5 рази).

У ВНЗ усіх рівнів акредитації кількість іноземних студентів постійно зростала: 2005 р. – 26,6 тис.; 2010 р. – 38,2 тис.; 2014 р. – 56,9 тис. Кількість українських студентів, які навчалися в іноземних ВНЗ, збільшилася з 21,0 тис. у 2000 р. до 39,6 тис. у 2012 р. У відносному вимірі кількість українських студентів, які навчалися за межами країни, склала у 2000-2012 роках 1,1 % загальної кількості (у 2006-2012 роках – 1,3 %). Тенденція зростання частки студентів, які навчаються за кордоном, характерна для більшості країн Європи і не повинна розглядатись як значна проблема для українських ВНЗ.

За показниками освітнього рівня громадян, які розраховані Програмою розвитку ООН, Україна знаходиться на рівні відповідних показників найрозвиненіших країн світу. Так, 93,6 % населення України у віці 25 років і старше мало у 2005-2013 роках, як мінімум, середню освіту, випереджаючи, зокрема, такі країни, як Нідерланди (89,0 %); Швеція (86,9 %); Ізраїль (85,8 %); Японія (86,4 %); Франція (80,5 %); Іспанія (69,8 %); Італія (75,7 %); Польща (82,3 %). Показники валового коефіцієнту охоплення населення України у 2008-2014 роках освітою також знаходяться на рівні найбільш розвинених країн світу, а за деякими з них і перевищують. Зокрема, показник охоплення населення України вищою освітою склав 79 % проти 71 % у Німеччині, 62 % – у Сполученому Королівстві, 72 % – у Франції, 62 % – в Італії; 73 % – у Польщі⁴⁶.

У зв'язку з цим слід указати на вражаюче слабкий взаємозв'язок між високими кількісними показниками масштабів освітньої діяльності України та низькими значеннями валового національного продукту (ВНП) на душу населення України за паритетом купівельної спроможності у доларах США, який у 2014 р. в Україні був у рази меншим, ніж у розвинених країнах: 8,2 тис. дол. в Україні проти 43,9 тис. дол. у Німеччині; 52,9 тис. дол. у США; 42,2 тис. дол. у Канаді; 39,3 тис. дол. у Сполученому Королівстві; 38,1 тис. дол. у Франції; 32,1 тис. дол. в Іспанії; 33,0 тис. дол. – в Італії; 23,2 тис. дол. у Польщі.

Однією із основних причин слабого взаємозв'язку, на думку експертів, є низька якість освітніх послуг, які надаються українськими закладами освіти, про що, зокрема, свідчать дані Всесвітнього опитування Геллапа (% задоволених національною системою освіти, 2014 р.) – в

⁴⁶ Human Development Report 2015, Work for Human Development, Published for the United Nations Development Programme (UNDP) Table 1. Human Development Index and its components p.p.208-2011; Table 10: Education achievements, pp. 242-245

Україні лише 49 % задоволені якістю освіти проти 66 % у Німеччині; 68 % США; 73 % – Канаді; 65 % – Сполученому Королівстві; 66 % – Франції; 54 % – Іспанії; 55 % – Італії; 59 % – Польщі; 81 % – Фінляндії⁴⁷.

Важливим економічним показником в освіті має бути розмір видатків на здобуття особою певного рівня освіти впродовж навчального чи бюджетного року. Відмінності у розмірі видатків залежно від рівня освіти, спеціальності (у професійній та вищій освіті) є зрозумілими. Однак немає достатнього обґрунтування суттєвим розбіжностям у вищій освіті. Так, розмір бюджетних видатків на одного студента, який здобував ступінь бакалавра, у середньому по країні в 2013 році становив понад 60 тис. грн., без урахування стипендії – понад 50 тис. грн. Це суттєво менше вартості навчання протягом року у приватних вищих навчальних закладах і вартості контрактного навчання у державних і комунальних ВНЗ (найвища річна вартість навчання за контрактом у 2013 р. складала 32 тис. грн.).

⁴⁷ Human Development Report 2015, Work for Human Development, Published for the United Nations Development Programme (UNDP) Table 1. Human Development Index and its components p.p.208-2011; Table 10: Education achievements, pp. 242-245

2.2. Вищі навчальні заклади – виробники послуг вищої освіти

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

В. Ворона, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Другим за важливістю суб'єктом економічних відносин у сфері вищої освіти, який формує пропозицію послуг вищої освіти, є ВНЗ (виробники послуг вищої освіти) – інституційні економічні одиниці, які здатні від власного імені володіти активами, приймати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності та вступати в операції з іншими одиницями ⁴⁸.

Загальна кількість ВНЗ (I–IV рівнів акредитації) у 2014 р. у порівнянні з 1990 р. зменшилась на 277 одиниць або на 25,5 %, при цьому кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації зменшилась на 355 одиниць або на 47,8 %, а кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації зросла на 128 одиниць або на 85,9 %, тобто майже у два рази. Кількість організацій, що мають аспірантуру, зросла із 291 у 1990 р. до 482 у 2014 р. або в 1,7 разу, а кількість організацій, що мають докторантуру, зросла із 93 у 1990 р. до 264 у 2014 р., або у 2,8 разу. Ці дані наведено у Додатку А Таблиці 35.

Ступінь зносу основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2013 р. склав 44,9 % при загальному показнику зносу основних засобів за усіма видами економічної діяльності в Україні 77,3 % (для порівняння: «Промисловість» – 56,9 %, «Професійна, наукова та технічна діяльність» – 53,3 %, «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» – 45,7 %).

Капітальні інвестиції в освіту за період 2010-2014 роках склали 7,5 млрд грн або 0,6 % загального обсягу капітальних інвестицій за усіма видами економічної діяльності. За цей період прийнято в експлуатацію вищих навчальних закладів загальною площею навчально-лабораторних будівель 105,7 тис. кв. м.

Розподіл закладів вищої освіти за формами власності в Україні на кінець 2014 р. характеризується наступними показниками:

- професійно-технічні – 100 % державна та комунальна;
- вищі навчальні заклади – 51,4 % державна, 28,2 % комунальна, 20,4 % – приватна.

Як свідчать наведені дані, у всіх рівнях освіти домінують заклади вищої освіти державної і комунальної форм власності, які економічну діяльність здійснюють як бюджетні установи, що суттєво обмежує їх інституціональну та економічну (перш за все, фінансову) автономію.

⁴⁸ Статистичний класифікатор України. Класифікація інституційних секторів економіки України. Наказ державної служби статистики України від 03 грудня 2014 р. № 378

2.3. Аналіз взаємозв'язку між періодом існування та ефективністю діяльності вищих навчальних закладів (за результатами національного рейтингу України)

Д. Кірієнко, науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

У сучасному українському суспільстві відбуваються якісні зміни, становлення нової економіки, яка є наслідком переходу до електронно-цифрової стадії розвитку. Це важливо для вищої освіти України, яка за своєю якістю та конкурентоспроможністю поки не підкорила елітних, світових університетських вершин і не має аргументованих рекомендацій щодо проектування і створення в Україні університетів світового класу. Важливим є те, як вищу освіту перетворити в якісну, або випускати конкурентоспроможних випускників які розбудовуватимуть українську державу. Нині відсутні завершені системні дослідження вищої освіти, які дали б кінцеву і переконливу відповідь на питання про якість пропонованих освітніх послуг ВНЗ України на національному рівні. Наразі в сучасному світі не існує однієї спільної загальноприйнятої концепції університету, проте є значна різномірність – від великих відкритих університетів, в яких за дистанційними методиками навчаються сотні тисяч студентів до невеликих університетів із традиційними методиками навчання та незначною їх кількістю. Діяльність університетів спрямована на досягнення результатів видатних наукових досліджень, інші займаються головним чином навчанням; саме навчання може носити або професійний характер, або бути теоретичним.

Дослідження не передбачало аналіз усіх аспектів і явищ, що впливають на якість вищої освіти, оскільки, ці питання багатогранні, і включають не тільки економічну складову, а й низку соціо-гуманітарних, культурних, етичних та інших факторів. Сконцентровано увагу лише на одному з основних чинників, що можуть позитивно впливати на якість вищої освіти України. На нашу думку, на якість підготовки здобувачів вищої освіти значною мірою впливають роки діяльності (роки створення) вищих навчальних закладів. Для підтвердження проаналізовано сукупність вищих навчальних закладів, а саме 325 ВНЗ⁴⁹. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (ст. 28, п.1. 2.) до групування увійшли університети, інститути, академії⁵⁰. У цілях дослідження ВНЗ, а їх 325; згруповано у п'ять груп. Групи формувались з інтервалом 25 років за винятком першої, до якої включили ВНЗ роки, діяльності яких перевищили 100 років (група 1 – понад 100 років / до 1915 року). Значна кількість університетів були засновані за років незалежної України (з 1991 року), тим пояснюється інтервал групування по 25 років між групами. З точки зору взаємозв'язку між суспільними ознаками та явищами обраний інтервал поділяється на факторні і результативні ознаки, з точки зору групування на кількісні. Розглянемо більш детально ВНЗ із позиції групування по роках.

Таблиця 13

Групування вищих навчальних закладів України за роками діяльності⁵¹

Номер групи	Роки діяльності / роки створення	Кількість	Відсоток до загальної кількості
1	Понад 100 років / до 1915	54	16,6
2	Від 100 до 75 / від 1916-1940	73	22,4
3	Від 75 до 50 / від 1941-1965	37	11,4
4	Від 50 до 25 / від 1966-1990	20	6,2
5	Менше 25 років / від 1991-2015	141	43,4
	Всього	325	100

⁴⁹ Статистичний щорічник за 2013 рік / Державна служба статистики, 2014

⁵⁰ Закон України «Про вищу освіту»: станом на 29 жовтня 2014 року. – 3-19 X.: Право, 2014. – 104 с.

⁵¹ Розроблено автором на основі джерел: URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>; офіційні сайти ВНЗ; URL: <http://www.osvita.com.ua/ua/universities>; МОН: Список вищих навчальних закладів станом на 17.07.2014 . – URL: <http://www.euroosvita.net/index.php?category=1&id=3415>

До першої групи (понад 100 років / до 1915 р.) увійшли 54 ВНЗ (або 16,6 % від загальної кількості). Зокрема, до групи потрапили такі ВНЗ як: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (1833 р.), Національний медичний університет ім. О. Богомольця (1940 р.), Національний університет «Львівська політехніка» (1844 р.), Національний технічний університет України «КПІ» (1880 р.), Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (1906 р.), Національний університет харчових технологій (1884 р.) Чернігівський національний університет ім. Ю. Федьковича (1875 р.), Харківський національний університет ім. Каразіна (1804 р.), Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського (1913 р.), Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського (1913 р.) та інші. (Роки діяльності (роки створення) визначались за допомогою офіційних сайтів ВНЗ.)

До другої групи (1916-1940 / від 100 до 75 років) увійшли 73 ВНЗ (або 22,4 % від загальної кількості). Зокрема такі як: Житомирський державний університет ім. І. Франка (1919 р.), Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (1920 р.), Луганський національний університет ім. Т. Г. Шевченка (1921 р.), Українська медична стоматологічна академія (1921 р.), Національний аерокосмічний університет ім. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (1930 р.), Київський національний університет будівництва і архітектури (1930 р.), Київський національний університет технологій і дизайну (1930 р.), Національний авіаційний університет (1933 р.) та інші.

До третьої (від 1941-1965 / від 75 до 50 років) увійшло 37 ВНЗ (або 11,4% від загальної кількості) та четвертої групи (від 1966-1990 / від 50 до 25 років) увійшло 20 ВНЗ (або 6,2 % від загальної кількості). Ці групи можна виділити тим, що у цей період сформулювалися шість основних університетських регіональних осередків на базі закладів вищої школи міст Києва, Харкова, Одеси, Донецька Дніпропетровська і Львова та відповідних областей. Характерною ознакою розвитку вищої школи розглянутих періодів було чітке її відмежування від середньої спеціальної школи, а заочна освіта пов'язувалась, насамперед, з роботою за фахом. Третя та четверта групи мали важливе значення в історії розвитку університетської освіти в Україні. Під час Другої світової війни державні вищі навчальні заклади були евакуйовані у східні райони СРСР. Тільки наприкінці 1943 року евакуйовані українські університети та інститути почали повертатися в рідні міста. Після закінчення війни та приєднання Закарпаття до України в університетську систему влився Ужгородський державний університет, перший вищий навчальний заклад на Закарпатті (1945 р.)⁵². До цих груп також увійшли відомі на сьогодні заклади вищої освіти, такі як: Національний транспортний університет (1944 р.), Львівська академія мистецтв (1946 р.), Луганський державний медичний університет (1956 р.), Харківська державна зооветеринарна академія (1960 р.), Одеська національна академія зв'язку ім. Попова (1980 р.), Дніпропетровська державна фінансова академія (1977 р.) та інші.

До п'ятої групи (від 1991-2015 / 25 і менше років) ввійшов 141 ВНЗ (або 43,4% від загальної кількості) – університети, які були засновані за роки незалежної України. Після здобуття в 1991 році незалежності, країна почала формувати власну політику й систему вищої освіти. В оновлену законодавчу базу намагались закласти нові концептуальні засади освітньої організації і регулювання, зокрема щодо вищої освіти.

Після 1991 року були відкриті університети різних типів та форм власності: наприклад такі як: Маріупольський державний університет (1991 р.), Київський міжнародний університет (1994 р.), Київський університет права НАН України (1995 р.), Дніпропетровський університет ім. А. Нобеля (2001 р.), Європейський університет (1991 р.), Національна академія державного управління при Президентові України (1992 р.), Україно – американський гуманітарний інститут «Вісконсенський Міжнародний університет (США) в Україні» (1996 р.) та багато інших.

⁵² URL:http://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/university-about_us

Зв'язок між роками діяльності ВНЗ, та якістю їх освітньої діяльності нами проаналізовано на підставі наступних таблиць. Таблиці побудовані на базі одного з найбільш відомого університетського рейтингу України «Топ 200 Україна». Рейтинг «Топ 200 Україна» був ініційований кафедрою ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика» НТУ «КПІ», а його результати друкуються тижневиком «Дзеркало тижня». Чергову, версію цього рейтингу (за 2015 рік) було представлено Центром міжнародних проектів «Євроосвіта» за погодженням із Міжнародною наглядовою радою. Рейтинг спирається на інтегральний показник діяльності університету, який, у свою чергу, складається з трьох комплексних індикаторів:

1) якість науково-педагогічного потенціалу (при розрахунку цього індикатора велику вагу мають показники науково-дослідницької роботи викладачів, що вимірюють через частки членів державних академій наук і професорів серед науково-педагогічних працівників, а також кількості отриманих співробітниками державних премій України та патентів) (10 індикаторів);

2) якість навчання (4 індикатори);

3) міжнародне визнання (6 індикаторів).

Крім того, враховується експертне оцінювання якості освітньої діяльності та інформаційне забезпечення. При цьому 80 % інтегрального показника становлять індикатори прямого вимірювання;⁵³ 15% – результати експертного оцінювання якості випускників представниками роботодавців та академічного співробітництва; 5 % – результати, отримані з міжнародних науко метричних та веб-метричних даних ⁵⁴.

Таблиця 14

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2015 рік) у залежності за роками їх діяльності⁵⁵

<i>Роки діяльності / роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років / до 1915	53	22	41,5
		11	20,8
		10	18,9
		10	18,9
2 – Від 100 до 75 / від 1916-1940	63	16	25,4
		21	33,3
		15	23,8
		11	17,5
3 – Від 75 до 50 / від 1941-1965	29	8	27,6
		7	24,1
		10	34,5
		4	13,8
4 – Від 50 до 25 / від 1966-1990	11	2	18,2
		4	36,4
		3	27,3
		2	18,1

⁵³ Рейтинг університетів «Топ 200 Україна». URL:<http://euroosvita.net/>

⁵⁴ Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів [Текст]: монографія. – Суми: Університетська книга, 2014. – 262 с.

⁵⁵ Розроблено автором на основі джерел: Рейтинг університетів «Топ 200 Україна». URL: <http://euroosvita.net/>; URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>; URL:<http://www.osvita.com.ua/ua/universitie>

5 – Менше 25 років / від 1991-2015	44	2	4,5
		7	15,9
		12	27,3
		23	52,3
Всього	200	200	

Проаналізувавши Таблицю 14, можна зробити висновок, що 53 ВНЗ, (а це 98 % від кількості ВНЗ, які потрапили до першої групи Таблиці 13) входять у кращі 200 університетів України за версією рейтингу «Топ 200 Україна». З них до першої сотні (гр. 1 та 2 від 1-100 місце рейтингу) входить 33 ВНЗ, інші 20 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 10 (101-200 місце рейтингу). Звернемо увагу на п'яту групу. Сюди потрапило 44 ВНЗ, (а це 31,5 % від кількості ВНЗ, які потрапили до п'ятої групи Таблиці 13). З них тільки 9 ВНЗ входить до першої сотні (1 та 2 групи 1-100 місце рейтингу), інші 35 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 12 та 23 ВНЗ. Вищі навчальні заклади, які були засновані в роки незалежності України та мають вік менше 25 років взагалі не потрапили до рейтингу «Топ 200 Україна», а це 97 ВНЗ.

Таблиця 15

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2014 рік) у залежності від років їх діяльності⁵⁶

<i>Роки діяльності / роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років / до 1915	52	22	42,3
		10	19,2
		10	19,2
		10	19,2
2 – Від 100 до 75 / від 1916-1940	68	17	25
		20	29,4
		18	26,5
		13	19,1
3 – Від 75 до 50 / від 1941-1965	34	8	23,5
		9	26,5
		10	29,4
		7	20,6
4 – Від 50 до 25 / від 1966-1990	10	1	10
		4	40
		3	30
		2	20
5 – Менше 25 років / від 1991-2015	36	2	5,6
		7	19,4
		9	25
		18	50
Всього	200	200	

⁵⁶ Розроблено автором на основі джерел: Рейтинг університетів «Топ 200 Україна» . – URL: <http://euroosvita.net/>; URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>; URL: <http://www.osvita.com.ua/ua/universitie>

Проаналізувавши Таблицю 15, робимо висновок, що 52 ВНЗ, (а це 96,3 % від кількості ВНЗ, які потрапили до першої групи Таблиці 13) входять у кращі 200 університетів України за версією рейтингу «Топ 200 Україна». З них до першої сотні (гр. 1 та 2 від 1-100 місця рейтингу) входить 32 ВНЗ, інші 20 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 10 (101-200 місце рейтингу). Звернемо увагу на п'яту групу. Сюди потрапило 36 ВНЗ, (а це 25,5 % від кількості ВНЗ, які потрапили до п'ятої групи Таблиці 13). З них тільки 9 ВНЗ входить до першої сотні (1 та 2 групи 1-100 місце рейтингу), інші 27 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 9 та 18 ВНЗ. Вищі навчальні заклади, які були засновані в роки незалежності України та мають вік менше 25 років взагалі не потрапили до рейтингу «Топ 200 Україна», а це 105 ВНЗ.

Таблиця 16

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2013 рік) у залежності від років їх діяльності⁵⁷

<i>Роки діяльності / роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років / до 1915	52	21	40,4
		10	19,2
		9	17,3
		12	23,1
2 – Від 100 до 75 / від 1916-1940	68	19	27,9
		22	32,4
		15	22,1
		12	17,6
3 – Від 75 до 50 / від 1941-1965	35	7	20
		7	20
		12	34,3
		9	25,7
4 – Від 50 до 25 / від 1966-1990	12	1	8,3
		5	41,7
		3	25
		3	25
5 – Менше 25 років / від 1991-2015	33	5	15,2
		6	18,2
		11	33,3
		14	42,4
Всього	200	200	

Проаналізувавши таблицю 16, робимо висновок, що перша група залишається без змін 52 ВНЗ, (а це 96,3 % від кількості ВНЗ, які потрапили до першої групи Таблиці 13). З них до першої сотні (гр. 1 та 2 від 1-100 місця рейтингу) входить 31 ВНЗ, інші 21 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 9 та 12 відповідно (101-200 місце рейтингу). Друга група включає 68 ВНЗ, третя 35 ВНЗ, четверта 12 ВНЗ, які потрапили до 200 кращих ВНЗ України за версією рейтингу «Топ 200 Україна». До п'ятої групи потрапило 33 ВНЗ, (а це 23,4 % від кількості ВНЗ, які потрапили до п'ятої групи Таблиці 13). З них 11 ВНЗ входить до першої сотні (1 та 2 групи 1-100 місце рейтингу), інші 25 ВНЗ поділяють 3 та 4 групу по 11 та 14 ВНЗ.

⁵⁷ Розроблено автором на основі джерел: Рейтинг університетів «Топ 200 Україна». – URL: <http://euroosvita.net/>; URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>; URL: <http://www.osvita.com.ua/ua/universitie>

Таблиця 17

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2012 рік) у залежності від років їх діяльності⁵⁸

Роки діяльності/роки створення	Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»	Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце	Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи
1 – Понад 100 років / до 1915	51	20	39,2
		12	23,6
		9	17,6
		10	19,6
2 – Від 100 до 75 / від 1916-1940	68	20	29,4
		20	29,4
		15	22
		13	19,2
3 – Від 75 до 50 / від 1941-1965	33	7	21,2
		7	21,2
		11	33,3
		8	24,3
4 – Від 50 до 25 / від 1966-1990	10	1	10
		5	50
		2	20
		2	20
5 – Менше 25 років / від 1991-2015	38	2	5,3
		6	15,8
		13	34,2
		17	44,7
Всього	200	200	

Проаналізуємо Таблицю 17. Висновок, перша група втрачає одну позицію 51 ВНЗ, (а це 94,4 % від кількості ВНЗ, які потрапили до першої групи Таблиці 13). З них до першої сотні (гр. 1 та 2 від 1-100 місця рейтингу) входить 32 ВНЗ, інші 19 ВНЗ поділяють 3 та 4 групи по 9 та 10 відповідно (101-200 місце рейтингу). Друга група без змін 68 ВНЗ, третя 33 ВНЗ, четверта 10 ВНЗ, які потрапили до 200 кращих ВНЗ України за версією рейтингу «Топ 200 Україна». До п'ятої групи потрапило 38 ВНЗ, (а це 26,9 % від кількості ВНЗ, які потрапили до п'ятої групи Таблиці 13). З них 8 ВНЗ входить до першої сотні (1 та 2 групи 1-100 місце рейтингу), інші 30 ВНЗ поділяють 3 та 4 групи по 13 та 17 ВНЗ відповідно.

⁵⁸ Розроблено автором на основі джерел: Рейтинг університетів «Топ 200 Україна» . – URL: <http://euroosvita.net/>; URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>; URL: <http://www.osvita.com.ua/ua/universitie>

Таблиця 18

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200»
(за 2011/2010 рік) у залежності від років їх діяльності

<i>Роки діяльності/роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років/до 1915	50	20	40
		13	26
		7	14
		10	20
2 – Від 100 до 75/від 1916-1940	68	20	29,4
		20	29,4
		16	23,6
		12	17,6
3 – Від 75 до 50/від 1941-1965	31	7	22,6
		6	19,4
		10	32,2
		8	25,8
4 – Від 50 до 25/від 1966-1990	12	1	8,3
		5	41,7
		4	33,3
		2	16,7
5 – Менше 25 років/від 1991-2015	39	2	5,1
		6	15,4
		13	33,3
		18	46,2
Всього	200	200	

Таблиця 19

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2009 рік) у залежності від років їх діяльності

<i>Роки діяльності/роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років/до 1915	50	20	40
		12	24
		8	16
		10	20
2 – Від 100 до 75/від 1916-1940	68	20	29,4
		21	30,9
		16	23,6
		11	16,1
3 – Від 75 до 50/від 1941-1965	31	7	22,6
		6	19,4
		10	32,2

		8	25,8
4 – Від 50 до 25/від 1966-1990	12	1	8,3
		5	41,7
		3	25
		3	25
5 – Менше 25 років/від 1991-2015	39	2	5,1
		6	15,4
		13	33,3
		18	46,2
Всього	200	200	

Таблиця 20

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2008 рік) у залежності від років їх діяльності

<i>Роки діяльності/роки створення</i>	<i>Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»</i>	<i>Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце</i>	<i>Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи</i>
1 – Понад 100 років/до 1915	47	20	42,6
		12	25,5
		8	17
		7	14,9
2 – Від 100 до 75/від 1916-1940	68	20	29,4
		21	30,9
		16	23,5
		11	16,2
3 – Від 75 до 50/від 1941-1965	32	7	21,9
		6	18,8
		10	31,2
		9	28,1
4 – Від 50 до 25/від 1966-1990	12	1	8,3
		5	41,7
		3	25
		3	25
5 – Менше 25 років/від 1991-2015	41	2	4,9
		6	14,6
		13	31,7
		20	48,8
Всього	200	200	

Таблиця 21

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2007 рік) у залежності від років їх діяльності

Роки діяльності/роки створення	Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»	Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце	Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи
1 – Понад 100 років/до 1915	47	23	48,9
		7	14,9
		10	21,3
		7	14,9
2 – Від 100 до 75/від 1916-1940	68	18	26,5
		22	32,4
		14	20,6
		14	20,6
3 – Від 75 до 50/від 1941-1965	31	6	19,4
		7	22,6
		10	32,2
		8	25,8
4 – Від 50 до 25/від 1966-1990	15	1	6,8
		4	26,6
		6	40
		4	26,6
5 – Менше 25 років/від 1991-2015	39	2	5,2
		10	25,6
		10	25,6
		17	43,6
Всього	200	200	

Таблиця 22

Розрахункова таблиця щодо групування ВНЗ України у рейтингу університетів України «Топ-200» (за 2006 рік) у залежності від років їх діяльності

Роки діяльності/роки створення	Кількість ВНЗ відповідно до групи, які увійшли до рейтингу «Топ-200»	Групи рейтингу: 1 гр. – 1-50 місце 2 гр. – 51-100 місце 3 гр. – 101-150 місце 4 гр. – 151-200 місце	Відсоткове співвідношення до кількості кожної групи
1 – Понад 100 років/до 1915	50	18	36
		10	20
		13	26
		9	18
2 – Від 100 до 75/від 1916-1940	68	19	27,9
		17	25
		21	30,9
		11	16,2
3 – Від 75 до 50/від 1941-1965	30	5	16,9
		5	16,9
		9	30

		11	16,2
4 – Від 50 до 25/від 1966-1990	11	2	18,2
		3	27,3
		2	18,2
		4	36,3
5 – Менше 25 років/від 1991-2015	41	6	14,6
		15	36,6
		5	12,2
		15	36,6
Всього	200	200	

Таблиці 18, 19, 20, 21, 22 розроблено автором на основі джерел: Рейтинг університетів «Топ 200 Україна».

URL: <http://euroosvita.net/>; URL: <http://osvita.ua/vnz/guide/search-17-0-49-0-32-0.html>;

URL: <http://www.osvita.com.ua/ua/universitie>

На наш погляд, проблеми якості освіти виявляється у протиріччі між сучасними потребами виробництва, економіки і суспільства та системою освіти, що не завжди та не в усьому відповідає цим потребам. Точніше кажучи, якість освіти не дозволяє ставити та вирішувати ті цілі розвитку, які необхідні сучасному суспільству. У деяких сферах спостерігається зниження якості освіти відносно минулого.

Зміст освіти включає комплекс знань, практичних навичок, установок і психологічну готовність до визначених видів і ролей практичної діяльності. Зміст освіти у визначеній мірі формує особистість людини та визначає ефективність її наступної роботи. Він може бути широким чи звуженим, абстрактним чи конкретним, гармонічним чи безсистемним, збалансованим чи тенденційним, індивідуалізованим чи шаблонним, догматичним чи творчим. У всіх своїх характеристиках зміст освіти відбиває її якість. А критерієм якості є рівень науки та техніки, потреби економіки, прогнози розвитку все те, що піддається розвитку з роками.

Ринок освітніх послуг українських закладів вищої освіти висуває все більші вимоги, адже майбутні абітурієнти постійно будуть намагатись вступити до тих закладів, що на їхню думку є оптимальним вкладенням часу та грошових коштів у своє навчання. Важливу роль у процесі такого вибору будуть відігравати рейтинги. Як переконливо свідчать дані вище наведених таблиць, вищі навчальні заклади роки діяльності (роки створення) яких понад 100 років, та ті ВНЗ роки діяльності (роки створення), яких не перевищують 75 років займають провідні позиції рейтингу «Топ 200 Україна». Тим самим, на підставі статистичних і порівняльних досліджень ми можемо стверджувати, що на якість підготовки здобувачів вищої освіти значною мірою впливають роки діяльності вищих навчальних закладів.

Опубліковані в засобах масової інформації рейтинги по університетах, інститутах та академіях слугуватимуть своєрідним зворотнім зв'язком, що допоможе вищим навчальним закладам виявляти недоліки у своїй роботі і вчасно коригувати навчальні плани за для підвищення своєї актуальності для абітурієнтів та репутації серед роботодавців.

Розділ III. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду фінансових моделей здобуття вищої освіти

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

В. Ковтунець, кандидат фізико-математичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Державне прогнозування і стратегічне планування розвитку вищої освіти України, повинні базуватись на засадах Європейського Союзу, положенні Конституції України, Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», Бюджетного кодексу України, Закону України «Про державні цільові програми», постанови КМУ «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм».

В Україні практично відсутній офіційно встановлений понятійно-категоріальний апарат стратегічного планування вищої освіти, а тим більш державного прогнозування вищої освіти.

Головним об'єктом для вищої освіти повинні бути соціально-економічні відносини, пов'язані із створенням умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на здобуття вищої освіти. Так, у Конституції України, ст. 53, встановлено: «Кожен має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність... вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; ... розвиток ... вищої ...освіти...; надання державних стипендій та пільг ... студентам. Громадяни мають право безплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі». Тому при розробці державних прогнозів та стратегій розвитку вищої освіти держава (органи державної влади) зобов'язані розглядати забезпечення умов для реалізації конституційного права громадян щодо вищої освіти в Україні.

Державне прогнозування розвитку вищої освіти сформульоване відповідно ст. 1 Закону України «Про державне прогнозування економічного і соціального розвитку України»: державне прогнозування розвитку вищої освіти – науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку вищої освіти у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів розвитку. Прогноз розвитку вищої освіти є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Державне прогнозування розвитку вищої освіти має ґрунтуватись на основних принципах:

- цілісності (розроблення прогнозів з урахуванням прогнозів інших сфер діяльності на єдиній методологічній базі);
- об'єктивності (прогнози розробляються на основі державної статистичної інформації та Демографічного прогнозу України);
- науковості (прогнози розробляються на основі відповідної методології та використання світового досвіду у прогнозуванні та стратегічному плануванні розвитку вищої освіти);
- доступності (прогнозні документи повинні бути доступними для населення, громадськості, суб'єктів підприємницької діяльності, слугувати орієнтирами для планування життя громадянами, планів відповідних видів економічної діяльності).

Що ж до форм фінансування вищої освіти в Україні, то вони традиційно поділяються на державні та приватні. Фінансування державних закладів освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів (державне фінансування), коштів юридичних та фізичних осіб (приватне фінансування). Приватні вищі навчальні заклади практично позбавлені права на одержання державного фінансування.

Державне фінансування вищої освіти передбачає:

- пряме бюджетне фінансування державного замовлення на підготовку (підвищення кваліфікації) фахівців з вищою освітою та наукових працівників на основі кошторисів або нормативів;
- додаткові асигнування за окремими програмами, заходами тощо (наприклад, програма підтримки кращих студентів);
- фінансування специфічних програм (кредитування навчання, повне державне утримання окремих категорій осіб, що навчаються, тощо);
- окремі дотації з місцевих бюджетів;
- додаткові асигнування, пов'язані з наявною інфраструктурою та з урахуванням певних кількісних та якісних показників діяльності вищого навчального закладу за принципом «від досягнутого».

Приватне фінансування вищої освіти передбачає:

- оплата за підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку фахівців відповідно до укладених договорів;
- плата за надання додаткових освітніх послуг;
- кошти, одержані за науково-дослідницькі роботи та інші роботи, виконані вищим навчальним закладом на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих підрозділів та підприємств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання;
- кредити і позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів, роялті;
- добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян.

Отже, із порівняння державного і приватного фінансування, можемо зробити висновок, що в Україні студенти здобувають вищу освіту за кошти бюджету або фізичних та юридичних осіб, причому одночасно скористатись обома джерелами фінансування неможливо.

Одна категорія здобувачів вищої освіти навчається безкоштовно за результатами ЗНО, які вступили до державних і комунальних ВНЗ за конкурсом (навчальні заклади отримують бюджетне фінансування через механізм державного замовлення), мають право на соціальну, академічну, іменні стипендії, можуть брати участь у субсидованих державою програмах закордонного стажування тощо.

Друга категорія сплачує за навчання в повному обсязі та не може розраховувати на державні стипендії. Це не відповідає європейському принципу рівності умов та недискримінаційності в освіті, причому інструменти диференціації студентів не завжди досконалі, а перейти із однієї категорії до іншої вкрай важко, тому що не відпрацьовано механізм «гроші ходять за здобувачем освіти».

Для розширення форм приватного фінансування бракує преференцій для підприємств, які спрямовують частину прибутку на фінансування програм вищої освіти та роблять інвестиції у вітчизняну освітню діяльність.

Система взаємовідносин держави, корпоративного сектора та громадян в економіці вищої освіти не є справедливою. Суспільство не має вирішального впливу на забезпечення соціальної збалансованості моделі фінансової підтримки вищої школи. Держава так і не спромоглась визначити пріоритети розвитку вищої освіти та надати їм реальну підтримку. Роботодавці так і не перебрали на себе зобов'язання та відповідальність, скориставшись складною ситуацією на ринку праці. Домогосподарства примушені нести витрати з утримання вищої освіти в обсязі, який не є виправданим з огляду на їх реальні доходи.

Системі вищої освіти України загрожує вступ у нову фазу кризи, оскільки конкуренція за абітурієнта між ВНЗ буде постійно посилюватись. Тому вищі навчальні заклади (як виробники

послуг вищої освіти) мають нести відповідальність за якість наданих ними послуг вищої освіти. А держава, як гарант конституційних прав щодо здобуття вищої освіти, має забезпечити це право у вигляді законодавства, яке чітко регулюватиме ринок послуг вищої освіти.

3.1. Вартість і ціна послуг вищої освіти

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

У ринковій економіці результатом освітньої діяльності виступають освітні послуги (Україна статус країни з ринковою економікою має з 2006 р.). Показники виробництва освітніх послуг формуються згідно Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності (ISIC) та Класифікації основних продуктів (CPC). Відповідними національними статистичними класифікаторами є Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) та Державний класифікатор продукції та послуг (ДКПП), у яких освіта визначена одним із 21 виду економічної діяльності.

Основним для адміністрування фінансового забезпечення національної системи вищої освіти України є питання оплати підготовки здобувачів вищої освіти⁵⁹. В Україні до цього часу відсутні нормативи для розрахунків вартості навчання здобувача вищої освіти у закладі вищої освіти.

На сьогодні вартість навчання у закладах вищої освіти України достатньо сильно різниться. Так, середня за всіма напрямками вартість навчання за денною формою для здобуття ступеня бакалавра для студентів, прийнятих у 2014-2015 навчальному році з оплатою за кошти фізичних та юридичних осіб, у різних закладах складала від 6 500 до 11 000 грн., за заочною – від 3 600 до 8 400 грн. Беручи до уваги той факт, що понад 50 % студентів навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб, можемо зробити висновок, що вартість навчання одного студента за кошти Державного бюджету суттєво вища, аніж за кошти фізичних чи юридичних осіб.

Зважаючи на поточний стан економіки України, збільшення видатків на вищу освіту з Державного бюджету у найближчі роки є неможливою. Одним із пріоритетних напрямів реформування національної системи вищої освіти України має бути реформування її економічних засад, спрямоване на оптимізацію використання бюджетних коштів та створення прозорих фінансово-економічних механізмів цільового накопичення та адресного використання коштів, необхідних для реалізації в повному обсязі конституційних прав громадян на вищу освіту.

Показники виробництва освітніх послуг в Україні у 2001-2014 роках викладені у Таблиці 23.

Таблиця 23
Виробництво освітніх послуг в Україні⁶⁰

	2001	2005	2010	2012	2013	2014
Вартість освітніх послуг (Випуск) у фактичних цінах, млрд. грн.	12,4	29,4	84,2	91,4	106,7	112,8
% до загальної вартості усіх товарів і послуг (загальний Випуск)	2,6	2,8	3,2	2,9	3,2	3,3

Як свідчать наведені дані, у 2001 році виробництво освітніх послуг у фактичних цінах складало 12,4 млрд. грн., або 2,6 % загальної вартості усіх товарів і послуг, вироблених в Україні; у 2005 році – 29,4 млрд. грн. (2,8 % загальної вартості); у 2010 році – 84,2 млрд. грн. (3,2 % загальної вартості); у 2012 році – 91,4 млрд. грн. (2,9 % загальної вартості); у 2013 році – 106,7 млрд. грн. (3,2 % загальної вартості); 2014 році – 112,8 млрд. грн. (3,3 % загальної вартості), при цьому показники питомої ваги вартості освітніх послуг у загальній вартості усіх товарів і послуг має тенденцію до зростання.

⁵⁹ Здобувач вищої освіти – особа, яка навчається у закладах вищої освіти на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня і кваліфікації (пункт 11 частини 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту»

⁶⁰ Статистичний щорічник України за 2013 рік, с.30-33.; Україна у цифрах у 2014 році, С. 24-25

На наш погляд, є підстави стверджувати: показники виробництва освітніх послуг у вартісному виразі є обов'язковою складовою сукупності показників взаємопов'язаного опису процесів і явищ економіки України відповідно до вимог визнаної на міжнародному рівні Системи національних рахунків (СНР). До цього слід додати, що Україна у Плані заходів імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС взяла на себе зобов'язання впровадити у національну практику оновлену п'яту версію СНР 2008 до жовтня 2016 року (п. 223), в якій передбачена обов'язковість розрахунку вартості вироблених освітніх послуг як невід'ємної складової валового внутрішнього продукту (ВВП) України⁶¹.

Ураховуючи той факт, що діючий до цього часу економічний механізм сфери освіти України, зокрема й вищої освіти, функціонує практично на теоретичних засадах радянської планової економіки і не має обґрунтованої методики визначення вартості освітньої послуги.

Як відомо, вказані вище теоретичні засади радянської планової економіки стверджували, що вартість створюється лише у сфері матеріального виробництва. Таке розуміння було закріплене у відповідних офіційних державних документах і, відповідно, у підручниках з економічної теорії⁶².

Зокрема, у Методичних вказівках до розроблення державних планів економічного і соціального розвитку СРСР, які були обов'язковими до виконання усіма органами виконавчої влади, прямо встановлено: «Суспільний продукт є сукупністю матеріальних благ, вироблених підприємствами галузей матеріального виробництва. До них відносяться галузі, як ті, що створюють продукт у натурально-речовій формі (промисловість, сільське господарство, будівництво, лісове господарство, інші види діяльності матеріального виробництва), так і ті, що збільшують його вартість у зв'язку з продовженням процесу виробництва і доведенням продукції до споживача (транспорт для перевезення вантажів, зв'язок, який обслуговує сферу матеріального виробництва, торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення, збут, заготівлі)»⁶³. З наведеної цитати видно, що освітня діяльність, яка відносилась до так званої «невиробничої сфери» згідно марксистсько-ленінської теорії відтворення не брала участь у створенні суспільного продукту і виробництві нової створеної вартості – національного доходу. Відповідно до засад зазначеної теорії створений у сфері матеріального виробництва суспільний продукт через один із фондів (фонд споживання) у певній сумі матеріальних благ направлявся на «...утримання закладів і організації невиробничої сфери...»⁶⁴.

Переконливим підтвердженням того, що до цього часу зазначене вище розуміння продовжує бути основою для організації економічної діяльності українських державних і комунальних закладів освіти є той факт, що усі вони здійснюють свою діяльність в організаційно-правовому статусі «бюджетна установа», які згідно діючого Бюджетного кодексу України «...повністю утримуються за рахунок державного чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими»⁶⁵. Слід особливу увагу звернути на термін «утримуються», із розуміння якого природно випливає, що йдеться, як і за часів радянської планової економіки, про фінансування «утримання» закладів освіти, а не про оплату за вироблені і надані конкретні освітні послуги, як це повинно відбуватися в умовах ринкової економіки.

Як відомо, вартість і ціна (як грошовий вираз вартості) відносяться до засадничих сучасних економічних категорій (зокрема, таких як дохід, прибуток, попит, пропозиція), на

⁶¹ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Ю.М. Вітренко // Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал «Фінанси України», 2017. – № 1 с. 10-25 с.13

⁶² Там само С. 14

⁶³ Методические указания к разработке государственных планов экономического и социального развития СССР. – М.: Экономика, 1980. – 776 с. – С. 67

⁶⁴ Там само. С 74

⁶⁵ Бюджетний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст. 572) . – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

основі яких виникають практично усі економічні відносини щодо: виробництва, споживання і нагромадження продуктів (товарів і послуг); формулювання цілей економічної діяльності; аналізуються макроекономічні і мікроекономічні процеси виробництва товарів і послуг (у тому числі освітніх послуг); утворення та використання доходів; ефективності збалансованого зростання суспільного виробництва.

У країнах з ринковою економікою саме у зв'язку з коливанням цін на ті чи інші товари і послуги відбувається перерозподіл робочої сили і активів між видами економічної діяльності та суб'єктами господарювання (яскравий приклад – сучасні процеси, пов'язані з цінами на нафту на світовому ринку), здійснюються заходи щодо більш ефективного використання залучених до виробництва ресурсів, модернізації моделей економічної діяльності суб'єктів господарювання, галузей економіки, сфер суспільного життя ⁶⁶.

На наше переконання, із наведеного вище природно випливає, що в умовах сучасної ринкової економіки безальтернативним об'єктом розрахунку вартості й ціни може бути лише конкретний продукт (товар або послуга), який має відповідно сформульовані замовником його виробництва, покупцем, або суспільством, характеристики цього продукту. Це у повній мірі відноситься і до конкретної освітньої послуги, виробництво і надання якої може офіційно здійснюватись лише за умови отримання ліцензії, в якій на державному рівні встановлено певні обов'язкові вимоги (зокрема, стандарти освіти) ⁶⁷.

Проте, як не дивно, вітчизняна нормативно-правова база до цього часу не містить офіційного визначення освітньої послуги (освітнього продукту – тотожне поняття), як результату економічної діяльності закладів освіти. Більше того, пропозиції сучасних професійних економістів впровадити у законодавчу практику таке визначення зустрічають істотний спротив значної кількості організаторів освітньої діяльності з дещо емоційними аргументами: визнання результатів освітньої діяльності, як освітньої послуги, навіть лише у якості виду економічної діяльності, принижує суспільне значення освіти, певним чином прирівнює її до сфери послуг. На наше переконання, це є проявом «живучості» зазначених вище постулатів політекономії соціалізму перш за все у тих дослідників, які здобували освіту та наукові ступені за часів панування марксистсько-ленінської теорії.

Сучасні теорія і особливо практика економічної діяльності, як правило, здійснюються із урахуванням положень СНР – «...узгодженого на міжнародному рівні стандартного набору рекомендацій по розрахунку показників економічної діяльності у відповідності з чіткими правилами ведення рахунків і обміну на макрорівні, заснованими на принципах економічної теорії. Ці рекомендації сформульовані у формі системи концепцій, визначень, класифікацій і правил ведення рахунків, які складають узгоджений на міжнародному рівні стандарт розрахунку таких показників як валовий внутрішній продукт (ВВП)...»⁶⁸. У центрі уваги СНР є вимір виробництва продуктів (товарів і послуг, як синонім терміну «продукт»). За визначенням СНР послуга є «...результатом виробничої діяльності, яка змінює стан одиниць, що споживають послугу, або сприяє обміну продуктами чи фінансовими активами»⁶⁹.

Освітні послуги віднесені до послуг, які змінюють інтелектуальний стан окремих осіб (разом з інформаційними послугами, консультативними послугами, розважальними або аналогічними послугами, які передбачають особистий безпосередній контакт)⁷⁰. Зазначені зміни можуть бути постійними і не постійними. Освітні ж послуги вважаються такими, що

⁶⁶ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Ю.М. Вітренко // Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал «Фінанси України», 2017. – № 1. С. 10-25.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012. – С. 1

⁶⁹ Там само. С. 181.

⁷⁰ Там само, С. 182

можуть викликати постійні зміни у стані споживачів, вигоди від яких вони можуть одержувати протягом декількох років ⁷¹.

На підставі зазначених вище концептуальних засад СНР 2008 сформульовано наступне визначення: освітня послуга як результат економічної діяльності – це освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремої особи, виробляється на замовлення відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), і яка має вартісний вираз.

Термін «освітня послуга» пропонується вживати лише при розгляді результатів економічної діяльності закладів освіти або фізичних осіб, які здійснюють господарську діяльність щодо виробництва і надання освітніх послуг та зареєстровані відповідно чинного законодавства, тобто, цей термін не претендує бути головним визначенням усієї освітньої діяльності.

Перш за все, важливість запропонованого визначення полягає у тому, що кожна освітня послуга повинна мати вартісний вираз, тобто ціну, яку сплачує замовник (замовниками на виробництво і надання освітніх послуг можуть бути органи державної влади, місцевого самоврядування, господарські організації, громадські організації, громадяни України). При цьому, розрахунок ціни має здійснюватись за кожним стандартом освіти, або, у разі відсутності стандарту, відповідно до встановлених замовником у договорі конкретних вимог до освітньої послуги. На наш погляд, це обумовить необхідність органам державної влади або місцевого самоврядування, як замовників на виробництво конкретних освітніх послуг, визначати при формуванні відповідних бюджетів обсяги видатків на освіту не на «утримання закладів освіти», а на забезпечення здобуття освіти однією особою відповідно до вимог затверджених стандартів освіти. У свою чергу, це викличе необхідність при розробці і затвердженні стандартів освіти передбачати можливість визначати їх вартісний вимір, тобто реальність економічного забезпечення виконання стандарту.

Загальна формула визначення вартості освітніх послуг, виходячи із концептуальних засад СНР 2008, може бути представлена у такому вигляді:

$$\text{Воп} = \text{ПС} + \text{ВДВ};$$

$$\text{ВДВ} = \text{ОПНП} + \text{іП} - \text{іС} + \text{ВП, ЗД}$$

де:

Воп	– вартість освітніх послуг;
ПС	– проміжне споживання (витрати на товари і послуги, які використані (або будуть використані) закладами освіти на виробництво і надання освітніх послуг за винятком основних фондів, використання яких відображається як «використання основного капіталу»;
ВДВ	– валова додана вартість як результат виду економічної діяльності «Освіта»;
ОПНП	– оплата праці найманих працівників (включає заробітну плату, фактичні та умовні внески на соціальне страхування, яке здійснюється роботодавцями й обчислюється на підставі нарахованих сум;
іП	– інші податки (пов'язані з виробництвом освітніх послуг, уключають можливі платежі закладів освіти до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням дозволів на специфічні види діяльності);
іС	– інші субсидії (пов'язані з виробництвом освітніх послуг, які можуть

⁷¹ Там само, С. 182

надаватись закладам освіти для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів);

ВП, ЗД – валовий прибуток, змішаний доход (показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які заклади освіти мають у результаті виробництва і надання освітніх послуг)⁷².

Запропонована загальна формула визначення вартості освітніх послуг повністю відповідає встановленому СНР порядку визначення загальної вартості усіх товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць-резидентів України у звітному періоді (показник «Випуск»), яка (вартість) складається із суми витрат на товари і послуги, які використані інституційними одиницями (до яких належать і заклади освіти) для виробничих потреб (показник «Проміжне споживання») та значень показника валової доданої вартості (ВДВ). У свою чергу, значення показника ВДВ складається із оплати праці найманих працівників (ОПНП), інших податків за виключенням інших субсидій (ІП-ІС), та валового прибутку, валового доходу (ВП,ВД). Хочемо також привернути увагу до того, що саме ВДВ може бути для освіти джерелом капітальних вкладень і додаткових надходжень за виробництво і надання освітніх послуг більш високої якості, ніж це передбачено відповідними стандартами освіти.

Крім того, вважаємо, що запропонована загальна формула має бути основою для розроблення відповідних формул розрахунків вартості освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для 3-9 рівні освіти – по кожній спеціальності) з використанням відповідних коефіцієнтів для урахування особливостей їх виробництва і надання (історичних, регіональних, соціальних, якісних тощо).

У відповідності до запропонованої загальної формули вартості освітніх послуг наведемо конкретні показники складу вартості та структури освітніх послуг в Україні.

Таблиця 24

Склад та структура вартості освітніх послуг в Україні (у фактичних цінах, млрд. грн.)⁷³

Рік	Випуск (вартість освітніх послуг) Вов	Проміжне споживання ПС	Валова додана вартість ВДВ	у тому числі		
				Оплата праці найманих праців- ників ОПНП	Інші податки за виклю- ченням ін. субсидій ІП – ІС	Валовий прибуток, змішаний доход ВП, ЗД
2001 млрд.грн. %	12,4 100,0	3,5 28,2	8,9 71,8	6,4 51,6	0,03 0,2	2,5 20,2
2005 млрд.грн. %	29,4 100,0	8,5 28,9	20,9 71,1	17,5 59,5	0,1 0,4	3,3 11,2
2010 млрд.грн. %	84,2 100,0	28,5 33,8	55,7 66,2	50,6 60,1	0,1 0,1	5,0 5,9
2011 млрд.грн. %	91,4 100,0	29,2 31,9	62,2 68,1	56,7 62,0	0,1 0,2	5,4 5,9

⁷² Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Ю.М. Вітренко // Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал «Фінанси України», 2017. – № 1. С. 10-25.

⁷³ Статистичний щорічник України за 2011 рік, С. 30-33.; Україна у цифрах у 2014 році, С.24-25

2012						
млрд.грн.	106,7	31,5	75,2	68,6	0,1	6,4
%	100,0	29,5	70,5	64,3	0,0	6,2
2013						
млрд.грн.	112,8	31,0	81,7	73,9	0,1	7,7
%	100,0	27,5	72,5	65,5	0,0	7,0

Наведені дані свідчать, що більше половини у вартості освітніх послуг займає оплата праці найманих працівників (ОПНП) з тенденцією до зростання: 2001 рік – 51,6 %; 2005 рік – 59,5 %; 2010 рік – 60,1 %; 2013 рік – 65,5 %. Зазначене зростання відбувалося на фоні певної стабільності показники питомої ваги проміжного споживання (ПС) – 2001 рік – 28,2 %; 2010 рік – 33,8 %; 2013 рік – 27,5 % та суттєвого зменшення показника питомої ваги валового прибутку, змішаного доходу (ВП,ЗД) – 2001 рік – 20,2%; 2010 рік – 5,9%; 2013 рік – 7,0%. При цьому хочемо привернути увагу до того факту, що попри задекларовану у Бюджетному кодексі України неприбутковість державних і комунальних закладів освіти, як бюджетних установ, офіційні статистичні дані свідчать про наявність за фактичними результатами економічної діяльності закладів освіти значних сум валового прибутку, змішаного доходу (ВП,ЗД) 2001 рік – 2,5 млрд грн; 2005 рік – 3,3 млрд. грн.; 2010 рік – 5,1 млрд. грн.; 2011 рік – 5,4 млрд грн; 2012 рік – 6,4 млрд. грн.; 2013 рік – 7,7 млрд грн.

У зв'язку з протиріччям між нормою Бюджетного кодексу України щодо неприбутковості державних і комунальних закладів освіти, як бюджетних установ, та фактичними результатами цих закладів, хочемо ще раз вказати на невідповідність діючого економічного механізму сфери освіти засадам ринкової економіки. У ринковій економіці у результаті економічної діяльності практично завжди є або прибуток (дохід), чи збитки. Про це переконливо свідчать наведені вище офіційні дані. Проте, враховуючи особливий характер освіти, як виду економічної діяльності ринкової економіки, СНР 2008 передбачає можливість відносити заклади освіти до некомерційних організацій (НКО), «...які створюються з метою виробництва товарів і послуг, чий статус не дозволяє їм бути джерелом доходу, прибутку чи іншої фінансової вигоди для одиниць, які їх засновують, контролюють чи фінансують...»⁷⁴. На практиці їх виробнича діяльність повинна створювати або дохід, або збиток, але любий дохід, який вони можуть отримати, не може бути присвоєним іншими інституціональними одиницями. Статут організації, у відповідності до якого вони засновані, сформульовано таким чином, що інституціональні одиниці, які контролюють чи управляють ними, не мають права на отримання частки в любих прибутках, або інших доходах, які вони отримують. Вони нерідко звільнені від сплати податків⁷⁵.

У сучасній ринковій економіці одним із найважливіших показників виступає валова додана вартість (ВДВ), що характеризує вклад окремого виробника, галузі, сектора у створенні валового внутрішнього продукту (ВВП), оскільки саме ВДВ у СНР є джерелом створення первинних доходів. Характерною особливістю розвинених країн, високотехнологічних галузей, суб'єктів господарювання є велика питома вага ВДВ у загальній вартості вироблених товарів і послуг. У цьому зв'язку вважаємо за доцільне навести порівняльні дані питомої ваги ВДВ виду економічної діяльності «Освіта» з деякими іншими видами, які свідчать про те, що ВДВ в

⁷⁴ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012.

⁷⁵ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012. – С. 115-116.

освітній діяльності значно перевищує аналогічні показники представлених у таблиці 25 інших видів економічної діяльності.

Таблиця 25
Питома вага валової доданої вартості (ВДВ) виду економічної діяльності «Освіта» та деяких інших видів у загальному обсязі виробництва товарів і послуг (показник Випуск) відповідного виду (у фактичних цінах, млрд.грн.)⁷⁶

Види економічної діяльності	Випуск				ВДВ			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Освіта млрд.грн.	84,2	91,4	106,7	112,8	55,7	75,2	75,2	81,7
Питома вага, %	100	100	100	100	66,1	68,1	70,5	72,4
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство млрд.грн.	195,4	261,3	270,0	315,5	82,9	110,0	113,2	132,4
Питома вага, %	100	100	100	100	42,4	42,1	41,9	42,0
Переробна промисловість млрд.грн.	810,8	970,1	975,0	904,1	146,7	158,7	178,4	169,6
Питома вага, %	100	100	100	100	18,1	16,4	18,3	18,8
Будівництво млрд.грн.	137,1	165,0	184,8	174,2	36,6	41,1	40,5	38,5
Питома вага, %	100	100	100	100	26,7	24,9	21,9	22,2
Професійна, наукова та технічна діяльність млрд.грн.	55,2	63,1	88,0	97,3	27,8	31,2	43,0	48,7
Питома вага, %	100	100	100	100	50,4	49,4	48,9	50,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги млрд.грн.	63,5	69,8	80,5	78,9	41,5	45,5	53,2	52,2
Питома вага, %	100	100	100	100	65,4	65,2	66,1	66,2

Наведемо також офіційні статистичні дані видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти у цілому та за економічною бюджетною класифікацією у 2012-2014 роках, які значною мірою відповідають показникам Таблиці 26 і 27, і які також повинні слугувати у якості бази для аналізу вартості освітніх послуг.

Таблиця 26
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування освіти (млрд.грн.)⁷⁷

	2012	2013	2014
Всього видатки	492,5	505,8	523,1

⁷⁶ Статистичний щорічник України за 2013 рік, с.30-31.; Україна у цифрах у 2014 році, С. 24-25

⁷⁷ Бюджет України 2014.; Статистичний збірник, С. 27-32.

%	100	100	100
у тому числі:			
Видатки на освіту	101,6	105,5	101,1
%	20,6	20,9	19,1
Видатки на військову освіту	0,9	0,9	0,9
%	0,2	0,2	0,2

Дані Таблиці 26, обсяги бюджетних видатків на фінансування освіти співставні з показниками вартості освітніх послуг (Випуск) за відповідні роки (різниця – за рахунок обсягів послуг освіти, що виробляються і надаються приватними ВНЗ, та через методологічні особливості розрахунків). Зазначимо, що бюджетні видатки на освіту за питомою вагою у структурі усіх видатків займають 2 місце, дещо поступаючись видаткам на соціальний захист та (19-21 % на освіту і 25-29 % на соціальний захист).

У Таблиці 27 представлені показники видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією, які теж можуть бути основою для розрахунків вартості освітніх послуг.

Таблиця 27

Видатки Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією (млрд. грн.)⁷⁸

	2012	2013	2014
Всього видатки на освіту	101,6	105,5	100,1
%	100	100	100
Поточні видатки	97,8	102,5	97,8
%	96,3	97,1	97,0
Оплата праці і нарахування на з/плату	53,2	56,6	54,0
%	52,3	53,6	54,0
Використання товарів і послуг	42,6	43,8	41,8
%	42,0	41,5	41,7
з них :			
Предмети, матеріали, обладнання та інвентар	1,6	1,6	1,9
%	1,6	1,5	1,8
Продукти харчування	4,5	4,9	4,8
%	4,4	4,6	4,8
Оплата комунальних послуг та енергоносіїв	7,8	7,8	7,2
%	7,7	7,4	7,2
Дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних програм)	27,6	28,5	26,7
%	27,1	27,0	26,7
Соціальне забезпечення	1,9	2,0	1,9
%	1,9	1,9	1,9
з них:			
Стипендії	1,4	1,4	1,2
%	1,4	1,3	1,2
Капітальні видатки	3,7	3,0	2,4
%	3,7	2,9	2,4
Придбання основного капіталу	2,6	2,4	1,7
%	2,6	2,2	1,7

Як і при аналізі значень показників вартості освітніх послуг, викладених у Таблиці 24, у складі видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти теж більше половини

⁷⁸ Бюджет України 2014.; Статистичний збірник, С. 133-135.

займають видатки на оплату праці і нарахування на з/плату: 2012 рік – 52,3 %; 2013 рік – 53,6 %; 2014 рік – 54,0%.

Друге місце за питомою вагою як у Таблиці 24, так і в Таблиці 26, займають значення подібних показників «Проміжне споживання» і «Використання товарів і послуг»: понад 35% у Таблиці 24 (якщо до значень показників «Проміжне споживання» додати значення показників «Валовий прибуток, змішаний доход», що пояснюється методологічною доцільністю) і близько 42 % у Таблиці 26 (якщо від значень показника «Використання товарів і послуг» відняти значення показника «Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти» – відповідні додавання і віднімання необхідні для співставності показників). Подібність складу структури вартості освітніх послуг, значення якої сформовані на положеннях СНР 2008, і складу структури видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти за економічною бюджетною класифікацією, значення якої сформовані на засадах принципів Бюджетної системи, дає достатні, на наш погляд, підстави для оптимізму щодо можливості і розробки науково-обгрупованої Методики визначення (розрахунку) освітніх послуг.

У Системі національних рахунків СНР 2008 використовуються такі види цін для виміру виробництва товарів і послуг – основні ціни, ціни виробника й ціни покупця.

Основна ціна – це сума, яка має бути отримана виробником від покупця за одиницю товару або послуги, вироблених у якості випуску, мінус любий податок, який підлягає до сплати, і плюс люба субсидія, яка підлягає отриманню виробником як наслідок їх виробництва або продажі. Вона включає любі транспортні витрати, представлені окремо у рахунках-фактурах виробником.

Ціна виробника – це сума, яка має бути отримана виробником від покупця за одиницю товару або послуги, вироблених у якості випуску, мінус любий нарахований ПДВ або аналогічний податок. Вона не виключає транспортні витрати, представлені окремо в рахунках-фактурах виробником.

Ціна покупця – це сума виплачена покупцем, виключаючи любий ПДВ або аналогічний податок, які підлягають відрахуванню покупцем, за поставку одиниці товару або послуги у встановлені покупцем терміни і місце. Ціна покупця товару включає любі транспортні витрати, сплачені окремо покупцем за поставку у встановлені покупцем терміни і місце⁷⁹.

У логічному зв'язку з викладеним вище визначенням «послуга освіти», загальною формулою визначення вартості освітніх послуг, визначеннями основної ціни, ціни виробника і ціни покупця, як основних концептуальних складових визначення вартості освітніх послуг, вважаємо за необхідне вказати на ще декілька важливих положень, зокрема: термін виробництва і надання освітньої послуги; методична основа розрахунку фактичної вартості освітньої послуги (собівартість); методична основа розрахункової вартості освітніх послуг.

Загальним терміном виробництва і надання конкретної освітньої послуги слід вважати початок навчання за конкретною освітньою програмою і завершення навчання з отримання відповідного документу (свідоцтво, атестат, диплом, сертифікат тощо), тобто весь термін здобуття відповідної освіти з розбивкою на певні періоди (навчальний рік, клас, курс, семестр тощо). Вартість навчання розраховується за весь період навчання з можливою розбивкою на встановлені періоди, про що зазначається у договорі на виробництво і надання освітньої послуги.

Основою розрахунку фактичної вартості освітніх послуг мають бути дані бухгалтерського обліку конкретного закладу освіти. При цьому слід взяти до уваги той факт, що діюча система бухгалтерського обліку закладів освіти, які здійснюють господарську діяльність в організаційно

⁷⁹ Система национальных счетов, 2008. Европейская комиссия, Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный банк, Нью-Йорк, 2012. - С. 191-194

– правовому статусі, «бюджетна установа», не дозволяє забезпечити розрахунок вартості конкретних освітніх послуг належним чином і, у цьому зв'язку, потребує кардинальних змін.

Розрахункова вартість освітніх послуг має визначатись з урахуванням:

- вимог Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) та Державного класифікатора продукції та послуг (ДКПП) щодо складу виду економічної діяльності «Освіта», секції «Послуги у сфері освіти»;

- мінімальних значень вимог стандарту освітньої діяльності до кадрового, навчально-методичного, науково-дослідницького, інформаційно-комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності для виробництва й надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для 3-9 рівнів освіти – по кожній спеціальності);

- мінімальних значень нормативів матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності для виробництва й надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для 3-9 рівнів освіти на кожній спеціальності), зокрема, опалення приміщень, холодного і гарячого водопостачання, освітлення приміщень, тощо;

- мінімальних значень вимог до змісту та результатів (кваліфікацій) освітньої програми кожного рівня формальної освіти (для 3-9 рівнів освіти на кожній спеціальності), зокрема, обсягів кредитів (навчальної трудомісткості) та особливостей кадрового, навчально-методичного, науково-дослідницького, інформаційно-комунікаційного та іншого забезпечення.

Перші спроби правового регулювання визначення вартості освітніх послуг беруть свій початок ще за часів перебування України у складі СРСР. Тоді у 1987 році були прийняті рішення про можливість відшкодування витрат (повне або часткове) на підготовку одного фахівця підприємствами сфери матеріального виробництва. Норматив часткового відшкодування на підготовку одного фахівця на 1988-1990 роки був встановлений у розмірі 3 000 радянських рублів. Зазначені кошти повинні були використовуватись у якості джерела фінансування капітальних вкладень будівництва і реконструкцій об'єктів вищої школи, на придбання устаткування, приладів, обчислювальної техніки. Крім того, саме у цей час були здійснені експерименти щодо прийомів студентів до ВНЗ України на платній основі, що теж спонукало до необхідності створення відповідної методичної бази розрахунку як коштів на відшкодування затрат, так і розмірів плати за навчання. Цілком природно, що теоретичною основою зазначених спроб були засади марксистсько-ленінської економічної теорії.

В умовах незалежності України була прийнята значна кількість нормативно-правових актів, дія яких теж була направлена на регулювання фінансування освітньої діяльності з використанням економічної категорії «вартість».

Найбільш ґрунтовними серед них, на наш погляд, є постанова КМУ від 20 травня 2013 року № 346 «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта». Як встановлено у п. 1 цієї методики вона «...застосовується для розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки за державним замовленням одного кваліфікаційного робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, слухача за освітньо-кваліфікаційним рівнем, науковим ступенем, спеціальністю, напрямом підготовки, галуззю знань, видом економічної діяльності (для професійно-технічного навчального закладу) професією та формою навчання (далі – орієнтовна середня вартість) з урахуванням мінімальних обґрунтованих витрат для їх підготовки державними і комунальними професійно-технічними навчальними закладами, вищими навчальними закладами I-IV рівня акредитації, науковими установами, і закладами післядипломної освіти (далі – заклади, установи) на плановий рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим роком...», тобто, сферою застосування цієї методики є державний сектор профтехосвіти, вищої та післядипломної освіти, науки у частині підготовки науково-педагогічних кадрів.

Перш за все, на наш погляд, використання у Методиці словосполучення «вартість підготовки» потребує іншої редакції, оскільки поняття вартість, як економічна категорія, застосовується, як правило, при розгляді товарів і послуг, як завершених результатів конкретних видів економічної діяльності. У той же час, словосполучення «вартість підготовки» свідчить, що мова йде про процес виробництва (у нашому випадку – освітніх послуг), тобто, про розрахунок витрат на виробництво, а не про розрахунок вартості освітніх послуг, як кінцевого результату освітньої діяльності. Переконливим прикладом того, що у Методиці йдеться не про розрахунок вартості кінцевого продукту – освітня послуга, а про розрахунок видатків бюджетних коштів на підготовку за державним замовленням однієї фізичної особи може слугувати наявність положення щодо розрахунку «...на плановий рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим роком...». Як відомо, у переважній більшості випадків, виробництво і надання освітніх послуг здійснюються у межах навчального року, а не у межах планового року, у зв'язку з чим вартість освітньої послуги слід розраховувати на весь навчальний період (з можливою розбивкою на навчальні роки), а не на планові та бюджетні періоди.

Окрім того, у методиці у п. 1 вказується, що вона застосовується для розрахунку «...з урахуванням мінімальних економічно обґрунтованих витрат для їх підготовки...». Усі практичні працівники, які професійно займаються фінансуванням ВНЗ, знають, що до цього часу офіційно затверджених «мінімальних економічно обґрунтованих витрат» не існує, і таке положення виглядає як декларативне побажання, а не обов'язковим елементом розрахунку вартості освітніх послуг.

Слід вказати і на те, що встановлений у п. 3 перелік витрат на підготовку за державним замовленням, не узгоджується з вимогами КВЕД, яким, зокрема, витрати на соціальне забезпечення для надання державних пільг та гарантій окремим категоріям учнів, студентів, капітальне будівництво, витрати на утримання гуртожитків не повинні включатись до виду діяльності «Освіта».

Не можна погодитись і з запропонованими «формулами визначення орієнтовної середньої вартості» підготовки, викладеними у п. 4 – це формули розрахунку бюджетних коштів на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим роком, а не формули визначення вартості освітніх послуг.

Не сприяє розв'язанню проблем визначення вартості освітніх послуг і положення спільного наказу Міністерства освіти і науки України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України від 23.07.2010 р. № 736/902/758 «Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами», у якому є окремий розділ II. Встановлення вартості платних освітніх послуг.

Одразу слід зазначити, що дія цього Порядку поширюється лише на платні освітні послуги, які «замовник – фізична та юридична особа, яка на підставі договору (контракту, заяви) з навчальним закладом замовляє навчальному закладу платну послугу для себе або іншої особи, беруть на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати». Методологічно зазначений нормативно-правовий акт і вказаний вище в достатній мірі між собою не узгоджені.

Так, зокрема, у п. 2.1. цього Порядку встановлено, що «...Калькуляційною одиницею є вартість отримання відповідної платної освітньої послуги однією фізичною особою за весь період її надання у повному обсязі», а не «вартість підготовки на плановий рік та два бюджетних періоди ...», як це встановлено постановою КМУ від 20 травня 2013 року № 346. Проте, у Порядку не вказується, яким чином при діючій системі бухгалтерського обліку розподілити загальні витрати на підготовку фахівців у цілому по навчальному закладу, які формуються у звітному календарному році, на ті, що використанні для надання платної

освітньої послуги однієї фізичної особи за весь період її надання у повному обсязі, що, на наш погляд, практично неможливо зробити.

Хочемо привернути увагу ще до одного важливого нормативно-правового акту, положення якого безпосередньо обумовлюють необхідність визначення вартості освітніх послуг у розрізі рівнів формальної освіти та спеціальностей. Йдеться про Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922 – VIII, який вводиться в дію з 1 квітня 2016 року – для центральних органів виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, а з 1 серпня 2016 року – для усіх замовників загалом.

Перш за все, слід зазначити, що згідно зі ст. 2 «Сфера застосування закону» його дія поширюється на закупівлю послуг «...з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням...», при цьому встановлено, що особливості здійснення процедур закупівлі вказаних послуг, «...встановлюються окремими законами для таких... послуг...». Із цього, на наше переконання, безальтернативно випливає необхідність невідкладності розроблення і запровадження або нового відповідного закону, або внесення відповідних змін до діючої законодавчої бази, в яких би були чітко прописані процедури закупівель вказаних вище освітніх послуг. У цьому ж Законі у ст. 1 «Визначення основних термінів» наведене визначення термінів, зокрема, таких як, «послуга», «предмет закупівлі», «приведена ціна» та ряд інших, які мають всі підстави вважатися достатньою правовою базою для розробки науково-обґрунтованої методики визначення вартості освітніх послуг, застосування якої дозволить відійти від діючої практики непрозорого розподілу бюджетних коштів між закладами освіти та забезпечить добросовісну конкуренцію між ними, сприятиме запобіганню корупційним діям і зловживанням, підвищенню ефективності використання державних коштів.

Підсумовуючи, вважаємо, що маємо достатньо підстав для наступних висновків:

1. В Україні на даний час відсутня науково-обґрунтована методика визначення вартості послуг освіти, зокрема й вищої освіти в умовах ринкової економіки.

2. Основою визначення вартості послуг освіти, й вищої зокрема, мають бути нормативно-правове визначення освітньої послуги, сформульоване на концептуальних засадах п'ятої версії Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), та стандарти освіти і, можливо, стандарти послуг освіти, державні стандарти послуг вищої освіти.

Основними заходами, спрямованими на розв'язання проблеми визначення вартості послуг освіти, зокрема вищої освіти, мають бути:

1. Здійснення наукових досліджень з проблем вартості послуг освіти та послуг вищої освіти в умовах ринкової економіки України.

2. Законодавче визначення терміну «послуга освіти» в Законі України «Про освіту».

3. Розроблення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення вартості освітніх послуг».

4. Розроблення проекту Закону України «Про особливості публічних закупівель послуг вищої освіти – послуг з підготовки фахівців, наукових, науково-педагогічних... кадрів, підвищення та перепідготовки кадрів (післядипломна освіта) за державним замовленням, як це встановлено у статті 2 п. 5 Закону України «Про публічні закупівлі»⁸⁰.

⁸⁰ Вітренко Ю.М. Вартість і ціни освітніх послуг / Ю.М. Вітренко // Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал «Фінанси України», 2017. – № 1. С. 10-25

3.2. Освітня статистика в Україні стан та перспективи розвитку

В. Ковтунець, кандидат фізико-математичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Щодо освітньої статистики України то ще у 2008 році при розробленні інформаційної системи «Конкурс» з'ясувалося, що державна статистика не спроможна дати точних даних

про кількість вищих навчальних закладів, не кажучи вже про реєстр таких закладів. Розробники доклали чимало зусиль і саме в цій системі чи не вперше на той час було створено повний реєстр вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та їхніх відокремлених підрозділів. Пізніше ця база стала основою для організації електронного вступу і формування Єдиної державної бази з питань освіти (ЄДЕБО).

Протягом 2014-2016 років при розробленні проекту стратегії розвитку вищої освіти, концепції та дорожньої карти реформ в освіті стало зрозуміло, що державна статистика освіти не дає достатнього обсягу даних для глибокого кількісного і якісного аналізу освіти.

Таке становище спонукало Уряд вживати певних локальних заходів, зокрема, створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти, створення Інституту освітньої аналітики. Спроби глибшого дослідження стану вищої освіти потребують не лише існуючих офіційних статистичних відомостей, але й інших показників статистичного характеру, які, на жаль, у системі державної статистики відсутні⁸¹. Системного аналізу стану освітньої статистики досі не було зроблено.

За Законом України «Про державну статистику» від 17 вересня 1992 року № 2614-XII із змінами⁸² (далі – Закон про статистику) державна статистика – це централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

Закон про статистику не містить окремих норм, що стосуються статистики освіти і освітньої діяльності. Закон відносить до конфіденційної інформації первинні дані від респондентів – юридичних осіб, які їх подають. Закон також забороняє поширювати статистичну інформацію, на підставі якої можна прямо чи опосередковано встановити конкретного респондента або визначити первинні дані, без згоди такого респондента. Проте у ст. 22 Закон дозволяє поширювати статистичну інформацію у знеособленому вигляді.

З цією нормою кореспондуються і норми Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII із змінами⁸³. У статті 18 міститься зобов'язання щодо регулярного оприлюднення офіційної державної статистичної інформації. У питаннях режиму доступу Закон відсилає до вже згаданого Закону про статистику.

Щодо змісту статистичної інформації про вищу освіту. Стаття 3 Закону про статистику передбачає, що «державна політика в галузі статистики спрямована на створення єдиної системи обліку та статистики на всій території України та її узгодження з міжнародними стандартами і методологією».

Стаття 5 Закону про статистику забороняє втручання будь-кого у зміст статистичної діяльності: «втручання будь-яких державних органів та органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, об'єднань громадян, посадових та інших осіб у державну статистичну діяльність, зокрема, з питань змісту статистичної інформації, вибору джерел її отримання, статистичної методології, форм і термінів збирання та поширення даних статистичних спостережень тощо, забороняється»⁸⁴.

Системний аналіз цитованого закону дає висновок про те, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, має монопольне право

⁸¹ Жилияев І.Б. Ковтунець В.В., Сьомкін М.В. Вища освіта України. Стан та проблеми. К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук, 2015. – 96 с.

⁸² Закон України «Про державну статистику». Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 43. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2614-12/print1442835811330149>

⁸³ Закон України «Про інформацію». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

⁸⁴ Закон України «Про державну статистику». Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 43. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2614-12/print1442835811330149>.

не лише визначати методологію статистики (що є цілком обґрунтованим), але й визначати зміст статистичної інформації.

На сайті Державної служби статистики⁸⁵ у підрозділі «Освіта», який входить до розділу «Демографічна та соціальна статистика», знаходимо такі таблиці:

- Дошкільні навчальні заклади (1990-2015 роках);
- Загальноосвітні навчальні заклади (1990-2015 роках);
- Професійно-технічні навчальні заклади (1990-2014 роках);
- Вищі навчальні заклади (1990-2015 роках).

У таблицях подано дуже узагальнену інформацію про стан відповідних видів освіти.

Найбільш інформативний розділ «Вищі навчальні заклади» подає такі відомості по роках:

- кількість закладів – за рівнями акредитації;
- кількість студентів у закладах відповідних рівнів акредитації;
- кількісні показники прийому та випуску фахівців.

Суттєво змістовнішими є регулярні щорічні статистичні бюлетені:

- 1) «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України»;
- 2) «Загальноосвітні навчальні заклади України»;
- 3) «Підготовка наукових кадрів»;
- 4) «Продовження навчання та здобуття професії»;
- 5) «Дошкільна освіта України»;
- 6) «Національні рахунки освіти в Україні».

Інформація, безумовно, корисна, але для аналізу стану освіти і ринку послуг вищої освіти є малопомічною. Неможливо оцінити структуру закладів вищої освіти за чисельністю осіб, які навчаються і педагогічного персоналу. У професійно-технічній та вищій освіті відсутні відомості про спеціальності, напрями, галузі знань.

Загальний недолік статистичної інформації про вищу освіту – відсутність відомостей економічного характеру, які дозволяють оцінити ефективність економічної діяльності у системі вищої освіти. Відповідно статистична інформація не дає жодних відомостей про якість послуг вищої освіти.

За таких умов не виглядають дивними спроби альтернативної освітньої статистики і пошуку альтернативних джерел інформації. Так, громадські організації (наприклад, Центр досліджень суспільства) здійснив самостійний збір статистичних даних для аналізу певних проблем освіти⁸⁶. Міністерство освіти і науки України намагається компенсувати цей недолік статистичної інформації про вищу освіту створенням Єдиної державної електронної бази освіти. Серйозним джерелом статистичної інформації про якість середньої освіти стала база даних Українського центру оцінювання якості освіти, на підставі якої фондом TIMO побудовано сучасну систему онлайн-статистики для аналізу якості середньої освіти⁸⁷.

Практика розвинених країн світу свідчить, що для успішного розвитку освіти необхідна окрема система освітньої статистики. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки на федеральному рівні діє потужний Національний центр освітньої статистики (National Center for Education Statistics – NCES) при Федеральному департаменті освіти⁸⁸. Центр самостійно збирає і обробляє відомості освітньої статистики. Так, усі університети і коледжі подають National Center for Education Statistics (NCES)⁸⁹ щорічні відомості про фінансово-економічний

⁸⁵ URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁸⁶ Вища освіта України: кого і скільки замовляє держава. – URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/vyshcha-osvita-koho-i-skilky-zamovliaie-derzhava>

⁸⁷ TIMO. Тестування і моніторинг в освіті. – URL: <http://www.timo.com.ua>.

⁸⁸ National Center for Education Statistics (NCES). – URL: <https://nces.ed.gov>.

⁸⁹ National Center for Education Statistics (NCES). – URL: <https://nces.ed.gov>.

стан. NCES має у своїх базах відомості про дослідження якості освіти. Також NCES проводить власні дослідження стану освіти США за різними напрямками.

Статистичні відомості в знеособленій формі доступні у зручному форматі для завантаження і подальшої обробки та аналізу.

Наприклад, у базі можна знайти повний перелік відомостей про кожну школу. Це різко контрастує із українською ситуацією, де відомості про навчальний заклад Служба не має права оприлюднювати. В базі NCES знаходимо будь-яку школу чи заклад вищої освіти і в ній буде повний перелік відомостей від заснування до фінансової діяльності.

Важливою особливістю є те, що NCES не лише збирає відомості про систему освіти, але й періодично досліджує рівень освіченості (зокрема, грамотності) дорослих. Якщо обстеження здійснювалось шляхом тестування (зовнішнього незалежного оцінювання), у базі даних NCES можна ознайомитись із тестовими завданнями.

Отже, система освітньої статистики США володіє потужним масивом відомостей, необхідних для дослідників вищої освіти і для Уряду для обґрунтування політичних рішень щодо розвитку освіти в цілому.

Іншим прикладом є Фінляндія. Тут освітня статистика є розділом національної статистики⁹⁰.

Як і в США, Фінляндії та інших країнах ЄС, обсяг статистичної інформації суттєво ширший у порівнянні з відомостями в Україні. Певне уявлення щодо структури даних може дати наведений нижче неповний перелік розділів:

- Освітня структура населення;
- Фінансування освіти;
- Професійна освіта;
- Освіта дорослих;
- Неперервна освіта;
- Зайнятість студентів;
- Початкова освіта;
- Середня освіта;
- Перехід від школи до подальшої освіти і роботи.

Цікавими є міжнародні джерела освітньої статистики:

- ООН⁹¹ збором освітньої статистики для ООН займається Інститут статистики ЮНЕСКО⁹²;
- Евростат – Офіс статистики Європейського Союзу⁹³;
- Освітня статистика Світового банку⁹⁴;
- Освітня статистика Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD)⁹⁵.

Правильного тлумачення або ж модернізації потребує законодавство про статистику. Є підстави вважати, що правозастосовча практика органів статистики та Міністерства освіти і науки України не відповідає нормам Конституції України. Тому що, респондентами збору первинної статистичної інформації є юридичні особи, і Закон про статистику цілком правомірно забороняє поширювати первинну статистичну інформацію про респондентів. Але додатково Закон забороняє поширювати інформацію, за якою можна ідентифікувати респондента. Ця норма є досить нечіткою, і на цій підставі споживачі послуг вищої освіти позбавлені доступу до статистичної інформації за винятком тієї, яка публікується офіційно. Норма Закону про доступність персоналізованої інформації не виконується.

⁹⁰ Statistics Finland. Education . – URL: http://www.stat.fi/til/kou_en.html

⁹¹ Освітня статистика ООН. – URL: <http://unstats.un.org/unsd/Demographic/sconcerns/education/default.htm>

⁹² Інститут статистики ЮНЕСКО. – URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/default.aspx>

⁹³ Eurostat. Education and training. – URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/education-and-training>

⁹⁴ World Bank. – URL: <http://datatopics.worldbank.org/education>.

⁹⁵ The World Bank. Education. – URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/education>

Отже, користувачі позбавлені можливості сповна користуватися навіть тією статистичною інформацією, яка офіційно збирається і могла б бути ефективно використана. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти»⁹⁶ не відповідає нормам ані Конституції України, ані законів України «Про захист персональних даних» і «Про доступ до публічної інформації». А саме:

1) не визначає мету і конституційної підстави для збору персональних даних (ст. 32 Конституції України, яка дозволяє збір конфіденційної інформації про особу лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини);

2) Не визначає мінімально потрібного для досягнення мети переліку персональних даних, які слід збирати, по суті забов'язує ВНЗ змушувати студентів давати згоду на обробку персональних даних, оскільки інакше студент може не отримати документи по завершенні навчання (наприклад, диплом);

3) Згідно зі ст. 32 Конституції України питання збирання персональних даних органом влади без згоди особи має регулюватися законами України, а не урядовими постановами.

1) Отже, кожне із зазначених вище джерел освітньої статистики суттєво відрізняється від державної статистики України за такими параметрами:

2) обсяг і глибина статистичної інформації, що виходить далеко за межі кількості вищих навчальних закладів, кількості здобувачів вищої освіти, які навчаються і осіб, які надають послугу вищої освіти (навчають за певним рівнем вищої освіти);

3) можливість доступу до відомостей в електронній формі, зручній для подальшої обробки (наприклад, у форматі Excel);

4) сфокусованість на якісних показниках освіти, зокрема й вищої, грамотності населення тощо.

Отже, із зазначеного вище можемо зробити висновок, що в Україні незадовільний стан освітньої статистики. Прямим наслідком, є відсутність якісної аналітики вищої освіти й освіти загалом, і відповідно відсутність наукового обґрунтування шляхів розвитку та реформування освіти в цілому.

Реформування з урахуванням діючого законодавства можна провести двома шляхами:

1) зберігаючи державну монополію на статистику в руках центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ), передбачити право органів влади, відповідальних за вищу освіту, формувати завдання на збір первинних даних та їх оброблення;

2) залишивши нині діючу практику діяльності Державної служби статистики, надати право ЦОВВ у сфері вищої освіти (МОНУ та іншим міністерствам) збирати й обробляти статистичну інформацію з питань вищої освіти.

Необхідно розширити обсяг статистичної інформації про вищу освіту, передбачивши моніторингові дослідження та обстеження якості вищої освіти та освіченості населення.

Потребує правильного тлумачення або ж модернізації і законодавство про статистику. Правозастосовча практика органів статистики і Міністерства освіти і науки України (МОНУ) не відповідає нормам Конституції України, про що зазначалося вище.

Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО) містить надзвичайно великий обсяг інформації про кожного студента вищого навчального закладу. Не змінилася ситуація навіть після прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту», який дає чіткий перелік реєстрів, які повинні бути в ЄДЕБО. Реєстру студентів ВНЗ у цьому переліку немає і цілком правомірно – конституційних підстав для збирання таких відомостей ЦОВВ немає. Натомість передбачений реєстр сертифікатів ЗНО, який забезпечує конституційне право на вищу освіту.

⁹⁶ Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 752. – . – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-n_595

Безумовно, ЄДЕБО в нинішньому вигляді може давати важливу статистичну інформацію про стан вищої освіти. Але мають бути усунуті дві правові перешкоди до легального використання даних:

- слід ліквідувати монополію органів статистики на збір статистичних даних;
- деперсоналізувати відомості про студентів ВНЗ та викладачів, які працюють у ВНЗ.

Має бути урегульоване питання фінансування освітньої статистики в Україні. ЄДЕБО фінансується вищим навчальними закладами, і це неприпустимо, тому що мова йде про оплату ВНЗ послуг вищої освіти, нав'язаних їм адміністративним шляхом. Подібна практика несумісна з ринковою економікою. Тому має бути обрано один із шляхів:

- збір даних на добровільній основі, і тоді плата за послуги має формуватися на ринкових засадах; в т.ч. можлива конкуренція в наданні подібних послуг;
- або ж обов'язковий збір статистичних відомостей, але фінансуватися має із бюджету держави.

Вирішити проблему збору статистичних даних можна шляхом запровадження освітньої картки особи – електронного документа, який перебуває у власності особи (батьків учня) і містить необхідні відомості про освітні рівні та присвоєні кваліфікації, а також результати поточного навчання (оброблення таких даних у закладі освіти здійснюється за згодою особи і цілком правомірна). Деперсоналізовані відомості освітніх карток можуть стати важливою первинною статистичною інформацією для аналізу освіти в Україні.

Зазначені пропозиції реалізовані у статтях законопроекту «Про освіту», розробленого робочою групою при Комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України.

А. Освітня картка особи.

1. Освітня картка особи – це електронний документ, який містить:

- прізвище, ім'я та по-батькові особи;
- дату народження особи;
- місце народження особи;
- для дітей – прізвище, ім'я та по-батькові кожного з батьків або осіб, які батьків замінюють;
- домашню адресу особи;
- телефони та адресу електронної пошти особи;
- відомості про завершені освітні програми та видані документи про освіту;
- результати поточного навчання особи – підсумкові оцінки за кожну завершену складову навчального плану;
- відомості про порушення правил академічної доброчесності – для дорослих, які здобувають освіту.

2. Освітня картка особи є її власністю.

3. Суб'єкт, який надає освітні послуги особі, зобов'язаний зберігати копію освітньої картки, своєчасно вносити до неї інформацію, зміни персональних даних та зміни, передбачені цим Законом.

3. Після закінчення правовідносин особи, що навчається, та особи, яка надає освітні послуги, в освітню картку особи вносяться всі відомості, які було внесено у відповідну копію картки. Відповідальність за це покладається на особу, яка надає освітні послуги.

4. Внесення відомостей до освітньої картки особи не може бути платною послугою.

5. Особа, батьки дитини або особи, які їх замінюють, можуть доручити зберігання освітньої картки особи органам місцевого самоврядування, відповідальним за освіту.

Стаття В. Освітня статистика.

1. Статистичні відомості про стан освіти включають:

- статистичні відомості Державної служби статистики;
- статистичні відомості, отримані шляхом обробки деперсоналізованих освітніх карт осіб;
- статистичні відомості, отримані за результатами вибіркового обстеження системи освіти.

2. Відомості освітньої статистики є відкритою інформацією. Такі відомості, а також результати їхньої обробки розміщуються в мережі Інтернет для вільного доступу у форматі, зручному для копіювання і обробки.

Система освітньої статистики України потребує кардинальної модернізації з урахуванням досвіду провідних держав світу. Без надійної статистики освіти неможливе якісне прогнозування і планування, а також запровадження освітніх реформ.⁹⁷

⁹⁷ Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України та основні напрями їх розв'язання: препринт (аналітичні матеріали) / Авторський колектив: Ю. Вітренко, В. Ковтунець, С. Мельник, Д. Кірієнко; за заг. редакцією В. Ковтунця. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. – 221 с. – С. 211-219

Розділ IV. Аналіз практики регулювання соціально-трудових відносин у сфері вищої освіти України.

4.1. Вивчення залежності рівня стимулювання та соціального захисту працівників сфери вищої освіти від рівня якості підготовки кадрів

С. Мельник, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України.

Д. Лебідь, науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України.

Питанням матеріального стимулювання та соціального забезпечення науково-педагогічних працівників у залежності від ефективної і якісної підготовки кадрів у ВНЗ; оптимізації обсягів й освітньо-кваліфікаційної структури прийому і випуску студентів у регіонально-галузевому розрізі із прив'язкою до потреб міжнародного, національних і регіональних ринків праці; формування умов для навчання (як академічного, так і професійного) дорослого населення протягом усього життя; можливості зіставлення визнаних кваліфікацій у якомога більшій кількості країн, що сприяє підвищенню регіональної й професійної мобільності фахівців; мінімізація втрат держави, роботодавців, платників податків й одержувачів освітніх послуг від розбалансованої й низько ефективної діяльності провайдерів цих послуг і т. ін. – приділяється дуже велика, першорядна увага з боку, якщо не всіх, то більшості країн світу.

Однією з найбільш перспективних за останнє десятиліття в ЄС і багатьох інших країнах стала методика підготовки кадрів ВНЗ через результати навчання, заснована на компетентнісному підході. Вона направлена на визнання кваліфікацій різних типів, отриманих через різні форми освіти та навчання (формальна та неформальна освіта, самостійне (спонтанне, інформальне) навчання) у чіткому, прозорому й підтверджуваному процесі оцінювання наявних знань, умінь, навичок, здатності застосовувати їх на практиці, як того вимагають професійні стандарти, розроблені представниками ринку праці. Ці методичні підходи дозволяють також визначати обсяги матеріального стимулювання педагогів, як на колективній, так і на індивідуальній основі. Значну увагу більшість країн (США, країни – члени ЄС, Південно-Східної Азії, Австралія та ін.) приділяють запровадженню ранньої профорієнтаційної роботи з дітьми, професійній адаптації, реабілітації та відбору дорослого населення, формуванню мережі корпоративних університетів (інтеграція процесів виробництва, навчання та наукових досліджень в єдине господарське угруповання), укрупненню професійних профілів для підвищення мобільності робочої сили на ринку праці (запровадження професій широкого профілю), створення мережі державних і недержавних незалежних центрів з оцінювання (визнання) професійних кваліфікацій за межами навчальних закладів тощо, що в кінцевому рахунку суттєво впливає на результати фінансово – економічної діяльності університетів, підвищує розподіл та обсяг винагороди викладачів за якісні освітні послуги.

Україна, хоч і залучена до більшості з цих світових інноваційних брендів у сфері підготовки кадрів, за весь період своєї незалежності так і не змогла створити ефективного механізму регулювання відповідного спрямування. З одного боку, колишня радянська планова модель підготовки кадрів та матеріального стимулювання педагогів або зруйнована, або частково функціонує, а з іншого, нового дієвого регулятора на ринку освітніх послуг та ринку праці так і не створено.

Саме це і визначає ключову проблему в цій царині – розроблення ефективного механізму забезпечення якісної підготовки кадрів та відповідної мотивації до цього науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Авторський аналіз процесів формування якості робочої сили в Україні за останнє 10-річчя свідчить про те, що вітчизняна система підготовки кадрів з вищою освітою та науково-педагогічні колективи, менш ніж на третину виконують свої ключові завдання, серед яких:

- забезпечення економіки країни кваліфікованими фахівцями відповідно до потреб ринку праці;
- збалансування попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних та інноваційних напрямків розвитку економіки;
- забезпечення працевлаштування випускників ЗВО, їхнього професійного та кар'єрного зростання;
- поглиблення соціального партнерства між ЗВО та роботодавцями шляхом їхньої участі у підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації фахівців та розвитку університетської науки;
- оновлення змісту, запровадження новітніх форм професійно-практичної підготовки студентів та зміцнення навчально-матеріальної бази ЗВО, створення системи матеріального стимулювання викладачів у залежності від якості та обсягів наданих освітніх послуг тощо.

Масштаб цієї проблеми також полягає в тому, що:

- по-перше, роботодавці часто вимушені витратити додаткові кошти на донавчання (перенавчання) більшості випускників ЗВО через відсутність у них достатніх для практичної діяльності професійних умінь та навичок. Саме це і свідчить про те, що в Україні сформувався ринок дипломів (наявність документа, що підтверджує отримання знань та закінчення ЗВО), а не ринок кваліфікацій (документ, що підтверджує компетентність (здатність) його одержувача реалізовувати свої професійні знання, уміння та навички на практиці, які об'єктивно оцінені на відповідність вимогам професійних стандартів до його (документу) видання). Чисельні соціологічні дослідження відповідного спрямування серед роботодавців країни свідчать про те, що близько двох третин із них вважають винними в такій ситуації педагогів, які допускають «брак в роботі», а більш як 80,0 % - ВНЗ, які визнають (видають дипломи) фіктивні, не підтверджені практикою, відірвані від життя результати навчання і кваліфікації;

- по-друге, на багатьох недержавних підприємствах, перш за все, таких видів економічної діяльності, як торгівля, ремонт автомобілів та побутової техніки, ресторанний бізнес та заклади швидкого харчування, операції з нерухомістю, фінансова та банківська діяльність тощо, більш як 70,0 % робочих місць, які не потребують наявності вищої освіти, заповнені саме випускниками університетів. Головною проблемою є те, що лівова частка таких бакалаврів та магістрів навчалася за кошти державного бюджету. Саме це свідчить про низьку ефективність та недосконалість чинного механізму державного замовлення на підготовку кадрів, низьку відповідальність закладів освіти та їх колективів за кінцевий результат при наданні освітніх послуг;

- по-третє, вітчизняна робоча сила, в тому числі у сфері вищої освіти, швидко старіє. На багатьох підприємствах, в організаціях та установах, перш за все, бюджетної сфери, середній вік працівників стрімко наближається до пенсійного. Рівноцінно замінити тих, хто вийде на пенсію, в умовах сьогодення, за умов відносно низької заробітної плати вкрай проблематично;

- по-четверте, за кордон продовжує виїжджати працювати велика кількість наших співвітчизників. І це, як правило, краща українська робоча сила, оскільки зарубіжний роботодавець потребує молодих, здорових та, часто-густо, висококваліфікованих працівників. Ця негативна тенденція не оминула і сферу вищої освіти. Масштаб цієї проблеми набирає обертів у контексті прийнятих (озвучених) заходів щодо стимулювання окремими сусідніми

державами (Польща, Чехія, Угорщина та Словаччина) мотивації до переїзду до них вітчизняного працездатного населення у працездатному віці, орієнтовно в обсязі 4–5 млн. осіб за 5-річний період. Сформувалася також тенденція «переманювання» українських абітурієнтів до ЗВО Польщі, Угорщини, Румунії та Словаччини. Зрозуміло, що без вирівнювання заробітків в Україні із цими закордонними аналогами хоча б за групою працівників найвищої кваліфікацією, переломити цю ситуацію на краще не вдасться;

- по-п'яте, спостерігається тенденція зростання сегменту вищої освіти за рахунок згорання кількості закладів професійно-технічної освіти та чисельності учнів у них. Окрім експансіоністської політики ЗВО лівова частка причин такого стану припадає саме на заклади ПТО. Прорахунки системи професійної освіти, недостатньо адаптованої до перспективних потреб економіки, призвели до того, що більшість молоді має низьку конкурентоспроможність на ринку праці через нестачу професійних знань, відсутність необхідної кваліфікації та трудових навичок. Обсяги та професійно-кваліфікаційна структура підготовки робітничих кадрів у системі професійно-технічних навчальних закладів у значній мірі не відповідає потребам роботодавців. такий стан речей призводить до втрати керівництвом університетів мотивації щодо стимулювання персоналу до праці в умовах прозорих ринкових відносин;

- по-шосте, у країні практично згорнуто систему профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, перш за все, на випитані ринком праці професії. Сьогодні головним чинником для молоді під час вибору майбутньої професії є її престижність. Унаслідок орієнтації великих прошарків молоді на модні, звучні та емоційно привабливі назви професій та фахів, на здобуття вищої освіти, престиж робітничих професій знизився настільки, що виникають суттєві проблеми з набором учнів до навчальних закладів профтехосвіти. Така ситуація набуде ще більшого загострення у найближчі 2-3 роки. Це, в свою чергу, поглиблює прірву між мотивацією педагогів до ефективної праці та можливістю подальшого «штампування» випускників з низькою кваліфікацією.

Основними причинами низької якості підготовки ЗВО кадрів, відсутності прямої залежності матеріальної винагороди науково-педагогічних працівників від якості освітніх послуг, що надаються, відсутності в Україні дієвого механізму регулювання системи підготовки кадрів є такі:

1. В Україні так і не розроблено стратегію розвитку держави на найближчі 15-20 років, чітко не визначені пріоритети в регіонально-галузевому, професійному та функціональному контексті. Це не дозволяє, окрім іншого, планувати ЗВО траєкторії навчання, формувати профорієнтаційну діяльність, прогнозувати розвиток ринку освітніх послуг, ринку праці та ринку кваліфікацій навіть на середньострокову перспективу.

2. За період незалежності країни набула розвитку «масовизація» та «комерціалізація» вищої освіти. Це призвело до формування «ринку дипломів», згорання прикладних напрямків підготовки та сегментів освіти (професійно-технічної та середньої спеціальної (технікуми, коледжі), втрати зв'язку між оплатою та якісними результатами праці, зниження у 5-7 разів рівня працевлаштування випускників ЗВО за отриманим фахом, тотального охоплення молоді України вищою освітою (за станом на 2012 рік питома вага студентів у загальній чисельності населення 5-річної вікової групи, яка продовжує навчання після школи, складала 79,2 %), що на 13 пунктів вище, ніж у середньому по ЄС), зростання співвідношення чисельності студентів до чисельності учнів закладів ПТО з 2,5 у 1900/1991 навчальних роках до 5,2 разів у 2013/2014 навчальних роках (Додаток Г).

3. Неефективне використання коштів, що виділяються державою на освіту, через недосконалість механізму їх перерозподілу та управління видатками, продовження практики зрівнялівки в оплаті праці науково-педагогічних працівників. Так, на вищу освіту в останні роки щорічно виділялося близько 2,0 % ВВП, що є дуже високим показником у порівнянні з усіма країнами ЄС (окрім Данії, де цей показник у 2010 році складав 2,4 %).

4. Розбалансованість обсягів і напрямів підготовки кадрів у професійному розрізі з потребою в них, що формується на національному та регіональних ринках праці. Так, у 2013 році на офіційному ринку праці із 47,5 тис. вільних робочих місць (вакантних посад) 17,8 тис. вакансій (37,5 % від загалу) потребували наявності вищої освіти, тоді як серед зареєстрованих безробітних вищу освіту мали 42,5 %. Питома вага безробітних випускників закладів освіти у загальній чисельності безробітних у 2012 році складала 18,3 %. Серед них на випускників ЗВО припадало 63,7 %, а учнів закладів ПТО – 36,3 % відповідно. Такий стан справ підтверджує висновок про те, що університети та їх трудові колективи не несуть будь-якої відповідальності за якість освітніх послуг, що надаються. Наявна система державного замовлення на підготовку кадрів носить, здебільшого формальний, корпоративно-відомчий, соціально-орієнтований, а не економічний (з позиції закупівель освітніх послуг) характер. Прийняття у листопаді 2012 року Закону України «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів» не дозволило створити чіткий, прозорий, доступний для широкого кола стейкхолдерів механізм формування, розміщення та розподілу підготовлених за державний кошт кадрів, відповідальності провайдерів освітніх послуг за якісне виконання своїх зобов'язань, а замовників кадрів – за їхнє працевлаштування та/чи кар'єрне зростання.

5. Повільне становлення в Україні гнучких форм підготовки кадрів за програмами вищої освіти. Наявна застарілість існуючих у країні форм післядипломної освіти та низька мотивація до зайнятості в них перспективних педагогів, що полягає в їх невідповідності вимогам сьогодення (Додаток Д).

Як приклад, можна розглянути систему післядипломної педагогічної освіти. Ця мережа інституцій перейшла в спадщину від СРСР і складається з регіональних (обласних) інститутів післядипломної педагогічної освіти. Основною їх функцією виступає підвищення (1 раз на 5 років) кваліфікації педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів освіти, що виступає одним із елементів трудових відносин та соціального захисту в освітній сфері. Зрозуміло, що без системної реформи ця форма післядипломної освіти, як і більшість інших, буде зберігати формальний, вузькопрофільний, замкнутий характер.

На стратегічному рівні вітчизняна система післядипломної педагогічної освіти та працівники, в ній зайняті:

- не забезпечують реалізації потенціалу, що закладений у навчання протягом життя, у т. ч. неформальну освіту й інформальне навчання;
- не використовують належним чином можливості сучасних дистанційних технологій, не формують національну ресурсну базу дистанційних курсів, вебінарів, мереж і т. ін.;
- адміністративно прив'язують педагогів до регіонального інституту, викладацького складу, що знижує мотивацію слухачів і їхню регіональну й професійно-пізнавальну мобільність;
- орієнтуються на теоретизацію й методологізацію діяльності педагогів без надання можливості оновлювати прикладні заняття, уміння й навички;
- не формують масової готовності викладачів працювати в системі інноваційної й адаптивної освіти⁹⁸.

Інші факториє такими:

- Слабка увага ЗВО та їхніх науково-педагогічних працівників до створення умов для навчання населення впродовж життя (далі – НВЖ).
- Причин «пробуксовки» навчання впродовж життя в Україні досить багато, найбільш важливі з них такі:

⁹⁸ Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження/Аналітичний звіт /Міжнародний фонд дослідження освітньої політики. – К. : Таксон, 2014. – 144 с.

- за останні два десятиріччя ВНЗ пристосувалися до масової підготовки кадрів, в основному молоді, що була (і залишається) мотивованою на одержання «університетських» кваліфікацій здебільшого без орієнту на працевлаштування за фахом. За таких умов повністю плюндрується мотиваційна та стимулююча складові системи оплати праці викладачів;

- навчальні заклади доуніверситетського рівня у зв'язку з економічними потрясіннями, згоранням великих виробництв (базових підприємств), здешевленням ціни робочої сили в цілому й викладачів технікумів і ПТУ, зокрема, переорієнтацією двох третин випускників шкіл на «звучабельні» й престижні в батьківсько-молодіжному середовищі спеціальності ВНЗ, а також дуже легкий доступ до одержання дипломів, насамперед, за комерційною формою навчання, перебувають у стані стагнації, виробничого «зубожіння» й безперспективності;

- зміна укладу соціально-трудова відносин, зниження регуляторних і наглядових механізмів у сфері праці призвели в ряді видів економічної діяльності й на багатьох підприємствах малого і середнього бізнесу до здешевлення робочої сили, суттєвого падіння вимог до її кваліфікації, що знову ж таки знижує роль мотивації до продуктивної праці у педагогів;

- державна політика в сфері підготовки кадрів зорієнтована на реалізацію довгострокових програм підготовки з вагомим фундаментальним компонентом, що не збігається з вимогами ринку праці, роботодавців і всієї економіки, які зорієнтовані на різноманітну короткострокову підготовку, в т.ч. за окремими (відсутніми) трудовими функціями (частковими кваліфікаціями);

- низький рівень доходів широких верств населення, його істотне збідніння за останні 3 роки, не дозволяють працівникам вкладати власні інвестиції у своє кар'єрне зростання і підвищення рівня (відновлення, одержання) конкурентоспроможних професійних, насамперед, часткових, кваліфікацій, зростання вимог до провайдерів освітніх послуг щодо якісного їх надання.

7. Низький рівень оновлення у країні професійно-класифікаційної та професійно-кваліфікаційної стандартизації.

Основними регуляторами (з боку сфери праці) системи підготовки кадрів слугують Національний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій» (далі – КП)⁹⁹ і Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (далі – ДКХП)¹⁰⁰ з його галузевими випусками.

Головними недоліками КП є те, що він:

- містить (з технічних причин) майже половину застарілих професій (з позиції застарілих технологій і процесів, які дотепер використовуються в Україні);

- донедавна (до моменту вступу в чинність у 2015 році норм нової редакції ЗУ «Про стандартизацію») в офіційному форматі КП визнавався тільки в друкованому вигляді (видавництва «Стандарти» й «Соцінформ»);

- не має персоніфікованого кодування, англійських версій у найменуваннях професій;

- «відірваний» від опису класифікаційних угруповань і номенклатури укрупнених професій (за аналогією Міжнародної стандартної класифікації занять (далі – МСКЗ)¹⁰¹;

- не відокремлює професії від подібних робіт (професійних найменувань робіт), що входять до них;

⁹⁹ Державний класифікатор України ДК 003 «Класифікатор професій». – К. :Держспоживстандарт України. Вид-во «Соцінформ», 2010. – 746 с.

¹⁰⁰ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. –Вип. 1 – Краматорськ : Центр продуктивності, 2005. – 363 с.

¹⁰¹ Міжнародна стандартна класифікація занять : Пер. з англ. – М. : Фінстатінформ, 1981. – 352 с.

- номенклатура КП, незважаючи на проведену за попередні 5 років роботу, до кінця так і не уніфікована. Підлягає укрупненню (інтеграції) близько 1/3 позицій КП, переважно – серед робітничих професій.

Головними проблемами щодо внесення змін до КП є:

- відсутність чіткої взаємодії соціальних партнерів із профільними центральними органами виконавчої влади (далі – ЦОБВ) у частині єдиного підходу щодо модернізації галузевої номенклатури професій і посад;

- достатньо виражена динаміка реформування, реструктуризації, ліквідації центральних органів виконавчої влади, що ускладнює профільним підприємствам взаємодію ними, в тому числі й з означеного питання;

- недостатня поінформованість Користувачів КП із процедурних питань, у т. ч. у зв'язку з ліквідацією Держстандарту України;

- відсутність доступної офіційної електронної бази КП і механізму публічного ознайомлення з ним;

- згортання в Україні більшості профільних наукових, методичних, інформаційних центрів професійно-класифікаційної спрямованості за відсутності альтернативних провайдерів цих послуг;

- відсутність заінтересованості у збереженні та фактична втрата Мінсоцполітики України єдиної в країні профільної установи, яка свого часу розробила та супроводжувала КП на протязі 1995-2014 років (ДУ НДІ соціально-трудова відносин, м. Луганськ);

- зволікання Мінсоцполітики України із замовленням науково-пошукових робіт із розроблення нової версії КП, адаптованої до прийнятої Міжнародною організацією праці у 2008 році МСКЗ–08.

Основними недоліками ДКХП та його галузевих випусків є:

- застарілість (у багатьох випадках), а також запозичення без функціонального аналізу подібних розробок ближніх країн;

- відсутність, крім окремої групи робітничих професій, чіткого визначення видів й обсягів робіт, трудових функцій, компетенцій, які можна було б оцінити;

- відсутність чітко виписаних на критеріальній основі вимог до категорій (розділів, класів, рангів тощо). У більшості випадків, крім кваліфікаційних характеристик (далі – КХ) на робітничі професії, відсутній функціональний розподіл компетенцій між рівнями кваліфікацій (так звана кваліфікаційна додана вартість);

- відносно низький рівень оновлення КХ, галузевих випусків ДКХП, втрата їхніми розробниками профільних кадрів (установ), відсутність фінансових ресурсів;

- низька зацікавленість у модернізації КХ і ДКХП з боку роботодавців (об'єднань роботодавців), що пояснюється їхнім орієнтиром на розроблення документів нового покоління, адаптованих до міжнародної практики;

- згортання в Україні мережі центрів методичного супроводу питань з організації й нормування праці, проведення аналізу трудових функцій і потреби ринку праці в робочій силі в професійному розрізі;

- штучна ліквідація Мінсоцполітики України у 2012–2013 році єдиної установи національного рівня відповідного спрямування – Центру продуктивності (м. Краматорськ) – без створення аналогічного підрозділу в іншому регіоні.

Значною проблемою для системи підготовки кадрів є відсутність КХ та їх галузевих випусків за ключовими видами економічної діяльності. На сьогоднішній день для 8942 назв професій, посад та професійних назв робіт, внесених до КП, розроблено 6153 КХ або 68,8%. Так і не розроблені галузеві випуски ДКХП «Освітні послуги», «Засоби навчання», «Наукова діяльність», «Туристична та готельна справа», «Інформаційно-телекомунікаційні технології» тощо. Не розроблені (не оновлені) КХ для таких видів економічної діяльності, як:

- виробництво зброї та боєприпасів;
- виробництво космічних літальних апаратів;
- карбування монет, орденів та медалей;
- операції з нерухомістю;
- оренда, прокат і лізинг;
- діяльність у сфері працевлаштування тощо. Такий стан справ утруднює розробку освітніх стандартів та організацію відповідної підготовки кадрів. Такий стан речей, окрім іншого, призвів до збереження в системі оплати праці науково – педагогічних працівників радянського підходу щодо зрівнялівки, збереження застарілої номенклатури посад, міжпосадових та міжгалузевих співвідношень в Єдиній тарифній сітці тощо.

8. Відірваність освітніх та освітньо-кваліфікаційних стандартів від вимог КП та Національного класифікатора України ДК 009 «Класифікація видів економічної діяльності» (далі – КВЕД). До прийняття Закону України «Про вищу освіту» (2014 рік) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (Постанова КМУ від 29.04.2015 р. за № 266), заклади вищої освіти здійснювали у багатьох випадках підготовку кадрів, у т.ч. за державні кошти, за відсутності в національних стандартах відповідних професій та видів трудової (економічної) діяльності. Узагальнений рівень «перевиробництва» таких кадрів показано в Таблиці 28.

Новий Перелік спеціальностей майже в 3,5 рази скоротив їх кількість для освітнього рівня «магістр». У той же час проблемою зниження якості підготовки кадрів у цьому випадку слугує відсутність нових освітніх стандартів, зорієнтованих на професійні кваліфікації.

9. Низький рівень залучення заінтересованих сторін до реформування державної політики підготовки кадрів у закладах вищої освіти.

Таблиця 28

Невідповідність переліків напрямків підготовки й спеціальностей положенням КВЕД і КП (за станом на 01.01.2014 р.)

<i>Переліки напрямків підготовки й спеціальностей</i>	<i>Кількість невідповідностей напрямків підготовки, спеціальностей нормам КВЕД</i>		<i>Кількість невідповідностей напрямків підготовки й спеціальностей нормам КП</i>	
	<i>од.</i>	<i>%</i>	<i>од.</i>	<i>%</i>
Молодший спеціаліст	94	32,3	137	44,7
Бакалавр	27	19,0	67	47,2
Магістр	215	42,0	409	79,9*
Усього	336	35,6	613	64,9*

*якщо застосувати механізм деталізації найменувань професій, вписаних у КП, то ці показники невідповідності зменшаться в 2,0-2,5 рази.

Результати авторського опитування стейкхолдерів щодо формування вітчизняної кваліфікаційної системи та їхніх пропозицій відповідного спрямування, проведеного в червні 2016 року в рамках Проекту Європейського фонду освіти «Розробка та запровадження Плану заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій (НРК) в Україні на 2016-2020 роки», вказують, окрім іншого, на проблему низького їхнього залучення до реалізації у країні означеного інноваційного напрямку¹⁰².

¹⁰² Результати експертного опитування заінтересованих сторін щодо формування вітчизняної кваліфікаційної системи та їхніх пропозицій відповідного спрямування // Матеріали наукового дослідження, проведеного в Україні у 1 півріччі 2016 року експертами Європейського фонду освіти. Італія, Турин. – URL: www.connections.etf.europa.

До цього опитування було залучено 44 провідних експертів країни, які представляли 6 укрупнених груп стейкхолдерів: центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), соціальні партнери, ЗВО, інші навчальні заклади, професійні організації та наукові установи.

На відкрите запитання «Якою мірою недостатнє залучення зацікавлених сторін є перешкодою для проведення реформ в сфері кваліфікацій?» опитувані вказували на те, що:

- не вдається створити державний координаційний орган із кваліфікацій;
- думки стейкхолдерів не враховуються владою;
- наявне низьке залучення роботодавців та крупних підприємців, професійних асоціацій;
- має місце втрата якісних характеристик робочої сили, відставання від змін, що відбуваються у світі в цій царині;
- збільшується «прірва» між системою підготовки кадрів і потребами роботодавців;
- подовжується падіння якості освітніх послуг;
- спостерігається низьке залучення до реформи незалежних органів сертифікації персоналу, використання їх як майданчиків для оцінювання, присудження (підтвердження) професійних кваліфікацій;
- зберігається монополізація з боку влади реформи в сфері підготовки кадрів;
- реформа не має публічної підтримки і використовується у вузьких інтересах організацій роботодавців. На «узбіччі» цього процесу залишаються інтереси громадськості, молоді, батьків, професійних організацій, навчальних закладів;
- не враховується наявний досвід, не впроваджуються передові вітчизняні практики, не залучаються фахівці з громадських організацій;
- відсутня взаємодія щодо змісту освітніх програм між викладачами і роботодавцями;
- не сформульовано та не представлено повного спектру думок, а те, що надається, практично не враховується;
- відсутня об'єктивна інформація з боку стейкхолдерів щодо кваліфікацій;
- має місце звуженість ринку праці, відсутність робочих місць, усунення держави від цієї проблеми, згорнутість державної політики стимулювання створення робочих місць і забезпечення справедливих міжгалузевих пропорцій в аспекті оплати праці, в основі яких лежить визнання кваліфікацій.

На запитання «Чи мають зацікавлені сторони достатній потенціал для надання підтримки державним органам влади у питаннях розвитку системи кваліфікацій?» більше 2/3 дають стверджувальну відповідь. Зазначається, що найбільший потенціал у наукових установ і закладів освіти, громадському русі. Великий потенціал бізнесу потребує створення державою відповідних стимулів. Головна зацікавлена сторона – органи державної влади – проявляють у цьому пасивність.

Серед причин слабого розвитку в країні системи кваліфікацій експерти-представники стейкхолдерів визначають:

- не повна визначеність (включеність) усіх заінтересованих сторін у масштабах країни (45,5%);
 - відсутність формальної процедури вивчення потреб та інтересів стейкхолдерів (56,8%) чи її епізодичність (63,6%);
 - низька зорієнтованість комунікацій та інших засобів інформування на різні групи стейкхолдерів (63,6%);
 - відсутність зворотного зв'язку від заінтересованих сторін (56,8%);
 - відсутність у країні національної бази даних стейкхолдерів із контактною інформацією (68,2%);
-

- фактична відсутність формального (закріплені взаємовідносини на законодавчому рівні) і консультативного (проведення владою консультацій із стейкхолдерами, наявність зворотного зв'язку, що впливає на прийняття рішень) видів діалогу (2,2 і 9,1% позитивних оцінок відповідно);
- у край низький рівень залучення стейкхолдерів до:
- аналізу проблем у Національній системі кваліфікацій (НСК) (36,5% позитивних відповідей);
- формування цілей реформи системи підготовки кадрів (34,1%);
- визначення потреби у нових кваліфікаціях (професіях, заняттях) (22,7%);
- розроблення плану реалізації заходів (20,5%);
- визначення та опису рівнів НРК і кваліфікацій, які повинні бути включені до неї (18,2%);
- ухвалення офіційних рішень, що стосуються нових концепцій; аналіз інституціональних механізмів і потенціалу; визначення того, яким чином повинні змінитися кваліфікації (по 11,4 % відповідно);
- кваліфікації не часто слугують предметом перемовин під час укладання колективних договорів (68,2 %).

Слід зазначити, що за останні 8 років і влада, і соціальні партнери доклали й продовжують докладати багато зусиль до реформування системи підготовки кадрів у сфері вищої освіти. Серед головних реалізованих і запланованих заходів приведення вітчизняної системи підготовки кадрів та мотивації науково-педагогічних працівників до європейських та передових світових аналогів можна виділити:

Міжнародне визнання та виконання Україною відповідних зобов'язань:

- у 2008 році Україна приєдналася до країн, що застосовують у своїй діяльності підходи Європейської рамки кваліфікацій (ЄРК), перш за все, при розбудові власної НРК. На сьогодні розробили та самосертифікували НРК близько 40 країн світу (більшість країн ЄС), формують ці інноваційні моделі більш як 80 країн, включаючи Україну, розглядають можливість переходу в підготовці кадрів на нові технології – близько 30 країн світу. Вітчизняну НРК прийнято 23.11.2011 року (Постанова КМУ за № 1341 «Про затвердження національної рамки кваліфікацій»);

- у 2008 році Україна приєдналася до Європейського реєстру агенцій із забезпечення якості вищої освіти. У наш час, відповідно до положень нового ЗУ «Про вищу освіту», формується нова інституція – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО);

- у ст. 431 (б), 432 (б), 435 та 436 Угоди про асоціацію між Україною і ЄС та Додатку 41 до неї Україна бере на себе зобов'язання щодо дотримання положень Рекомендації Європарламенту та Ради ЄС від 28.04.2008 року стосовно створення Європейської кваліфікаційної системи для можливості отримувати освіту протягом усього життя. На виконання цих та інших положень Угоди урядом та профільними ЦОВВ (МОН, Мінсоцполітики, Мінсім'ямолодьспорту) були прийняті та затверджені відповідні Плани заходів.

Законодавче забезпечення для виконання зазначених завдань включає:

- ЗУ «Про вищу освіту»; проект ЗУ «Про освіту» (пройшов 1 читання у ВРУ);
- проект ЗУ «Про професійну освіту»; ЗУ «Про стандартизацію»;
- ЗУ «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів»;
- проект Трудового кодексу (пройшов 1 читання у ВРУ);
- ЗУ «Про зайнятість населення»;
- ЗУ «Про організації роботодавців, їхні об'єднання, права і гарантії їх діяльності»;
- ЗУ «Про професійний розвиток працівників та ін.

Програмно-нормативне забезпечення:

- Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки;
- План заходів щодо впровадження НРК (спільний наказ Мінсоцполітики й МОН-молодьспорту від 20.04.2012 року);
- Порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання громадян за робітничими професіями;
- Порядок видачі ваучерів для підтримки конкурентоздатності громадян на ринку праці;
- План заходів щодо запровадження НРК на 2016–2020 роки (розпорядження КМУ від 14.12.2016 року за № 1077) тощо.

Основну частину заходів відповідного спрямування здійснює МОН України. Воно бере на себе додаткову роботу, яку не доопрацьовують профільні ЦОВВ, представники ринку праці тощо. Найбільш знаковим є те, що Міністерством спільно з Комітетом ВРУ з питань науки і освіти включено до проекту Закону України «Про освіту» (пройшов перше читання у ВРУ) такі базові для реформи системи підготовки кадрів положення, як «Стандарти освіти» (ст. 32), «Освітня програма» (ст. 33), «Кваліфікації» (ст. 34), «Рівні НРК» (ст. 36), «Національна система кваліфікацій» (ст. 37), «Національне агентство кваліфікацій» (ст. 38), «Професійні стандарти» (ст. 39), «Забезпечення якості освіти» (Розділ V, ст. ст. 41–51).

Серед інших заінтересованих сторін реформи системи підготовки кадрів необхідно виділити Спільний представницький орган сторони роботодавців (далі – СПОР) та міжнародних експертів і донорів. Основні результати СПОР за останні 3 роки:

- створено Інститут професійних кваліфікацій;
- створені й функціонують 5 галузевих рад із професійних кваліфікацій;
- розроблено й затверджено корпоративний Порядок розробки, затвердження й перегляду професійних стандартів (рішення СПОР від 23.01.2015 р.), та методичку їх розробки;
- підготовлені й впроваджені на практиці 53 профстандарти на сучасні професії, у т. ч. на 5 нових професій (за станом на 01.01.2017 року);
- реалізуються на практиці напрямки спільної діяльності (Мінсоцполітики, Держслужба зайнятості, МОН України) з оцінювання (визнання) неформальної освіти тощо.

Міжнародні експерти та донори докладають чи не найбільше зусиль до того, щоб в Україні сформувалась нова модель планування, підготовки, оцінювання та використання кадрів з підтвердженими (визнаними) професійними кваліфікаціями. Так, наприклад, Європейським фондом освіти за останні 5 років було проведено в Україні 6 соціологічно-аналітичних досліджень, 11 практичних семінарів, передано профільним ЦОВВ та вітчизняним експертам більш як 260 інформаційних матеріалів, перш за все, стосовно досвіду та напрацювань в інших країнах. Не зважаючи на великий обсяг роботи з реформування системи підготовки кадрів у закладах вищої освіти України, її (роботи) результативність є вкрай низкою. Головними недоліками цієї реформаторської політики є те, що:

- на державному рівні так не визначено модель єдиного механізму забезпечення якісної підготовки кадрів. Фактично всі заходи стейкхолдери цієї політики реалізують наосліп шляхом «спроб та помилок»;

- відсутня системність і комплексність дій уряду, профільних ЦОВВ, соціальних партнерів національного рівня;

- владі так і не вдалося залучити до цієї роботи таких важливих гравців, як об'єднання профспілок, торгово-промислові палати, професійні асоціації та інші профільні громадські об'єднання;

- існує прихований конфлікт інтересів в отриманні можливості реалізовувати державну політику за окремими профільними сегментами (розробка профстандартів, незалежне

оцінювання професійних кваліфікацій) з боку окремих об'єднань організацій роботодавців. Від них іде також супротив залученню до цієї роботи професійних асоціацій;

- має місце невідповідність окремих норм та положень законодавчих актів певного спрямування, перш за все, між освітнім і трудовим законодавством;

- окремі ЦОБВ, зокрема фіскальні органи, ніяк не вбачають можливості додаткового фінансування (перерозподілу наявного) цього інноваційного реформаторського заходу.

Одним із інноваційних напрямків підготовки кадрів виступають гнучкі форми навчання, які припускають одержання диплома (кваліфікації) про вищу освіту державного зразка. Вони включають:

- форми, що відрізняються від денної (стаціонарної) форми навчання – вечірня, заочна, дистанційна, їх комбінації між собою й з денною формою навчання, екстернат;

- дуальну форму навчання, що частково збереглася з радянських часів у медичних, аграрних, лісогосподарських, творчих навчальних закладах (ВНЗ, коледжах, ПТУ). В інших сферах економіки (промисловість, будівництво, транспорт і ін.), у зв'язку із втратою навчальними закладами (особливо в «бурхливі приватизаційні» 90-ті роки ХХ ст.) базових підприємств, що виступали прямими замовниками, дуальна форма навчання була згорнута.

Гнучкі програми, не зорієнтовані на одержання освітнього (академічного) ступеню, включають:

- обов'язкові спеціалізації (інтернатура) для професійного становлення лікарів і/або підвищення їхньої кваліфікації (клінічна ординатура);

- умовно обов'язкове (добровільне) підвищення кваліфікації (довгострокове або короткострокове), учасники яких можуть одержувати дипломи (кваліфікації) державного зразка;

- стажування, за яким не видається документ державного зразка;

- програми неформальної освіти (відкриті публічні лекції, семінари, конференції, практикуми, тренінги, круглі столи, майстер-класи й т. п.), учасники яких можуть отримати сертифікат або інший документ недержавного зразка про одержання нових і/або додаткових компетенцій;

- т'юторство й консалтинг, коли навчальні плани готуються під замовлення («під ключ») користувача (як колективного, так і індивідуального);

- освітні програми, у т.ч. доступ на платній основі до освітньої інфраструктури (наукові бібліотеки, спортзали, лабораторії, майстерні) та ін.

Серед розповсюджених у країнах ЄС, США й ряді інших держав світу гнучких освітніх програм, які тільки з'являються або поки що відсутні в Україні, можна виділити:

- широке визнання попереднього навчання, у т.ч. неформально й/або інформально отриманого;

- модульне навчання, яке припускає одержання освітнього ступеню за сукупністю пройдених модулів. У сфері професійної освіти це передбачає визнання часткових кваліфікацій, отриманих у процесі безперервної освіти на виробництві, коли роботодавець і працівник планують проходження останнім навчання за новими модулями (як формального, так і/або неформального) і/або відновлення колишніх компетентностей (знань, знань і вмінь, умінь, умінь і навичок);

- навчання винятково за межами формальної освіти з наступним визнанням (оцінюванням), як правило, професійних кваліфікацій, у незалежних центрах з їх визнання;

- масова on-line освіта із проектами підтримки її учасників.

Слід зазначити, що існуючі в Україні форми післядипломної освіти застаріли й не відповідають духу змін і вимогам сьогодення. Як приклад, можна розглянути систему післядипломної педагогічної освіти. Ця мережа інституцій перейшла в спадщину від СРСР і складається з регіональних (обласних) інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Основною їх функцією виступає підвищення (1 раз на 5 років) кваліфікації педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних закладів освіти. Зрозуміло, що без системної реформи ця форма післядипломної освіти, як і більшість інших, буде носити формальний, вузькопрофільний, замкнутий характер.

На стратегічному рівні система післядипломної педагогічної освіти:

- не забезпечує реалізації потенціалу, що закладений в НВЖ, у т.ч. неформальну освіту й інформальне навчання;
- не використовує належним чином можливості сучасних дистанційних технологій, не формує національну ресурсну базу дистанційних курсів, вебінарів, мереж і т. ін.;
- адміністративно прив'язує педагогів до регіонального інституту, викладацького складу, що знижує як мотивацію слухачів, так і їхню регіональну й професійно-пізнавальну мобільність;
- орієнтується на теоретизацію й методологізацію діяльності педагогів без надання можливості оновляти прикладні заняття, уміння й навички; не формує масової готовності викладачів працювати в системі інноваційної й адаптивної освіти (при написанні цього додатку використані матеріали Аналітичного звіту «Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти й наукових досліджень», у підготовці якого автор брав участь).

4.2. Регулювання соціально-трудових відносин у вищій освіті в освітньому і трудовому законодавстві

С. Мельник, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Ключовими законодавчими актами, що регулюють соціально-трудові відносини працівників вищої освіти в освітньому законодавчому просторі є ЗУ «Про освіту» та ЗУ «Про вищу освіту», а в трудовому законодавстві – Кодекс законів про працю України (КЗпП України). Так, у ЗУ «Про освіту» статтю 57 передбачені державні гарантії педагогічним, науково-педагогічним та іншим категоріям працівників закладів освіти. А статтю 58 – їх заохочення до продуктивної та ефективної праці. Серед ключових державних гарантій слід виділити скорочену тривалість робочого тижня, систему доплат та надбавок, у тому числі за напруженість та інтенсивність праці, вислугу років, рівень кваліфікації, наукові ступені та звання тощо. Серед специфічних пільг та компенсацій можна зазначити право на отримання та оплату житла в сільській місцевості, претендування на земельні ділянки та паї, безоплатне користування бібліотечним фондом тощо.

У спеціальному законодавчому акті – ЗУ «Про вищу освіту» – у статтях 55-60 регулюються соціально-трудові відносини науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників закладів вищої освіти. Мова йде, окрім іншого, про основні посади науково-педагогічних (14 посад) та педагогічних (2 посади) працівників, їхні права та обов'язки, робочий час, заохочення, державні гарантії, відпустки, умови проходження післядипломної освіти, підвищення кваліфікації тощо.

Слід зазначити, що КЗпП України в повному обсязі регулює соціально-трудові відносини працівників більшості видів економічної діяльності, включаючи й сферу вищої освіти, серед специфічних його положень треба виділити статтю 51, яка передбачає скорочену тривалість відпустки для освітян, та статті 215-216, в яких йде мова про пільги та відпустки працівникам, що навчаються у закладах вищої освіти, в тому числі в аспірантурі (докторантурі).

Аналіз норм чинного законодавства щодо регулювання соціально-трудових відносин працівників вищої освіти дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки:

- чинні норми не зорієнтовані на прив'язування результатів трудової діяльності педагогів до якості та обсягів наданих освітніх послуг, вони не є обґрунтованими з позиції фінансово-економічної діяльності, застарілі за змістом і сенсом;

- трудова діяльність науково-педагогічних працівників регулюється в межах управлінських стереотипів, не враховує наявні можливості трудового законодавства;

- частина норм щодо надбавок за наукові ступені та звання вступають у протиріччя з методологією продуктивності праці, а окремі пільги – носять декларативний характер.

У цьому контексті важливим є те, що на сьогодні експертною спільнотою та іншими стейкхолдерами готуються до другого читання проект ЗУ «Про освіту» та проект Трудового кодексу України, які в багатьох випадках носять революційно-реформаторський характер.

Серед норм проекту Трудового кодексу України, які необхідно поширювати на освітнє законодавство (в частині регулювання соціально-трудових відносин викладачів) виділимо:

- стаття 20. п.14 про право працівника на підтвердження результатів неформального професійного навчання;

- стаття 23 п. 10 про право формувати кваліфікаційні вимоги до своїх працівників;

- стаття 32 п.4 про те, що умови трудового договору можуть передбачати виконання працівником роботи дистанційно;

- стаття 58 п.4 про трудові відносини на визначений строк для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, призначення на посаду яких відповідно до закону здійснюється за результатами конкурсу на визначений строк;

- стаття 134 п.3 щодо скороченої тривалості робочого часу, в тому числі для педагогів;

- стаття 145 про підсумований облік робочого часу;

- стаття 146 про поділ робочого дня на частини;

- стаття 147 про гнучкий режим робочого часу;

- статті 74 п. 1.4. стосовно щорічної основної трудової відпустки педагогам у розмірі 56 календарних днів;

- статей 191-193 щодо відпусток у зв'язку з навчанням у закладах різних рівнів освіти в частині перенесення регулювання всіх питань до колективно-договірного регулювання;

- стаття 215 п.6 про можливість встановлення через колективний договір інших систем оплати праці;

- статті 314-334 стосовно принципів, умов та підходів щодо професійної (службової) кар'єри, професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, стажування, атестації кадрів та формування кадрового резерву.

Серед норм відповідного спрямування в законопроекті «Про освіту», які необхідно буде приводити у відповідність до норм проекту Трудового кодексу України, перш за все, треба виділити:

- статтю 58 щодо державної гарантії з оплати підвищення кваліфікації педагогів та збільшення їхніх посадових окладів за рахунок надбавок;

- статтю 61 п. 2 стосовно оплати праці вчителя найнижчої кваліфікаційної категорії в розмірі 3 мінімальних заробітних плат;

- статтю 61 п.2 щодо подальшого підвищення окладів на 10 % залежно від зростання кваліфікаційної категорії та прив'язування посадового окладу асистента кафедри до окладу вчителя найнижчої категорії + 25 %.

4.3. Механізм регулювання оплати праці співробітників закладів вищої освіти в умовах ринкової економіки

С. Мельник, кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Зважаючи на відсутність офіційної статистики щодо діяльності в Україні приватних закладів вищої освіти розглянемо окремі приклади за темою в окремих зарубіжних країнах.

Так, наприклад, розмір заробітної плати викладачів університетів у країнах Європи досить диференційований, в тому числі:

- у Бельгії від 30 тис. \$ (на початку кар'єри) до 52,5 тис. \$ (наприкінці) на рік;
- у Франції – від 41,5 до 58,8 тис. \$;
- у Німеччині – від 41,5 до 58,8 тис. \$;
- у Люксембурзі шкали оплати праці для всіх педагогів, зайнятих у всіх закладах освіти (від дитячого садка до університету) коливаються в межах від 56,7 до 98,7 тис. \$.

Для університетських викладачів існують додаткові кваліфікаційні бонуси та вимоги.

У більшості країн ЄС середня заробітна плата працівників сфери освіти вище середньої по економіці (від 5 % у Великій Британії до 31% у Німеччині), а в університетах – знаходиться на рівні 1,5-2,2 рази від середньої.

Слід зазначити, що доступ до зайнятості у сфері освітньої, у т.ч. університетської діяльності, у розвинених країнах досить складний та передбачає наявність системи кваліфікаційних фільтрів, а саме:

- висока зарплата в освіті та прив'язка до стажу роботи спонукає до високого конкурсу до «педуніверситетів» (Канада – 6-8 абітурієнтів на 1 місце, Фінляндія – 7-10, а в окремих випадках – 15 осіб на місце);

- складання зовнішнього кваліфікаційного іспиту (тести) на педагогічну придатність та отримання ліцензії (у Японії на 1 вакансію – 20-30 заявок, для заповнення яких проводиться додатковий профвідбір (екзамен) ліцензованих конкурсантів);

- інтернатура.

Після закінчення ЗВО диплом не видається, а випускник проходить стажування на посаді «помічник учителя», після чого здається кваліфікаційний екзамен (Велика Британія, Гонконг, Канада тощо).

Річні контракти (Фінляндія), які передбачають щорічний набір викладачів через конкурс; фільтри «на вихід» (Фінляндія, Японія та ін.), що передбачає соціально коректне відсторонення від викладацької діяльності педагогів у віці (Фінляндія – 20 років педагогічного стажу, Японія – 15 років) шляхом їхнього переведення на інші посади, безоплатне навчання за іншими спеціальностями тощо; наявність в окремих країнах соціальної підтримки викладачів університетів. У Німеччині працівникам державних закладів (установ) надається статус державних службовців, яких, окрім іншого, вкрай складно звільнити; у Туреччині виплачують додатково кошти за науковий ступінь, за проходження курсів підвищення кваліфікації, має місце система додаткових надбавок та бонусів в Ізраїлі.

Важливим інформаційним чинником виступають порівняльні дані щодо оплати праці в професійному розрізі.

Для прикладу візьмемо порівняння, проведені за участі автора в ДУ НДІ соціально-трудових відносин у 2012 році. Порівняльний аналіз здійснено у доларовому еквіваленті США. Вихідні дані отримано із сайту Бюро трудової статистики США. Тобто вони є офіційними статистичними даними. У вітчизняній статистиці офіційні дані про середню заробітну плату у професійному розрізі відсутні. Для аналізу було використано дані із сайту Асоціації регіональних кадрових агентств України та кадрової приватної компанії «Навігатор» за трьома

областями: Київською, Луганською та Харківською. При цьому було обрано види економічної діяльності, а відповідно, і професійні групи за вакансіями на найбільших приватних підприємствах, в організаціях та установах (підприємства, холдинги, компанії, корпорації та фірми) із найвищою заробітною платою.

Порівняльний аналіз заробітних плат за видами економічної діяльності та професійними групами наведено у Таблиці 29. Розміри заробітної плати наведено у діапазоні «мінімум-максимум-середня». За даними статистики США, розміри заробітної плати за кожною окремою професією диференційовано за одним із показників: стаж роботи (від 1 до 20 років), або місце роботи (компанія, приватна фірма, державна організація, коледж, університет, громадська організація тощо), або місто роботи (Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Лос-Анджелес та ін.).

Стосовно України діапазони розмірів заробітних плат (мінімум-максимум-середня) визначено із групи однойменних професій, за якими пропонуються різні розміри оплати праці.

У Таблиці 30 наведено коефіцієнти співвідношень мінімальних, максимальних і середніх заробітних плат у США та Україні у професійному розрізі та за видами економічної діяльності.

Аналіз даних Таблиці 31 щодо співвідношень заробітної плати у США та Україні у професійному розрізі дозволяє виявити деякі невідповідності у розмірах оплати праці в Україні відносно її розмірів у США.

Наприклад, у медицині надто заниженим є розмір оплати праці асистента терапевта відносно практикуючого лікаря та медичного асистента.

Якщо співвідношення середньої заробітної плати асистента терапевта та практичного лікаря у США складає 3,43, то в Україні – 0,87, тобто у порівнянні із США середню заробітну плату асистента терапевта відносно заробітної плати практикуючого лікаря занижено у 3,94 рази. Виходячи з цього, вона в Україні має бути за стандартом США не 650, а 2 960 дол. США.

Таблиця 29

Порівняльний огляд заробітних плат за окремими економічними видами діяльності та професійними групами США та України

№ з/п	Професії за видами економічної діяльності	Діапазони місячних заробітних плат, дол. США					
		США – медіанна місячна заробітна плата			Україна – місячна заробітна плата для вакансій за регіонами		
		min	max	середня	min	max	середня
	I Медицина	1717,0	13515,0	7616,0	250,0	800,0	525,0
1	Практикуючий лікар	3297,0	3846,0	3572,0	700,0	800,0	750,0
2	Асистент терапевта	10957,0	13515,0	12236,0	600,0	700,0	650,0
3	Медичний асистент	1717,0	2405,0	2061,0	450,0	600,0	525,0
4	Кодувальник медичних документів	2072,0	3352,0	2712,0	300,0	350,0	325,0
5	Зубний гігієніст	4177,0	5466,0	4822,0	650,0	750,0	700,0
6	Секретар-ресепшійніст (приймальня) медичного закладу	1939,0	2318,0	2129,0	250,0	400,0	325,0
	II Бухгалтерська справа	2431,0	12634,0	7533,0	300,0	1500,0	900,0
1	Керівник бухгалтерії – головний бухгалтер	5868,0	11043,0	8456,0	700,0	1500,0	1100,0
2	Сертифікований державний бухгалтер	7731,0	12634,0	10183,0	500,0	800,0	650,0
3	Бухгалтер (рахівник)	2431,0	3165,0	2798,0	300,0	400,0	350,0
4	Аудитор	8285,0	9984,0	9135,0	800,0	1200,0	1000,0

	III Фінанси. Банківська діяльність	7412,0	18130,0	12771,0	500,0	3000,0	1750,0
1	Фінансовий директор	8451,0	18130,0	13291,0	1500,0	3000,0	2250,0
2	Фінансовий аналітик	7412,0	10392,0	8902,0	2200,0	2700,0	2450,0
3	Фінансовий менеджер	13807,0	16885,0	15346,0	800,0	1200,0	1000,0
4	Асистент-контролер фінансовий	7442,0	11193,0	9318,0	500,0	800,0	650,0
5	Менеджер філії банку	7669,0	11327,0	9498,0	1000,0	1500,0	1250,0
	IV Менеджмент	6142,0	16860,0	11501,0	400,0	1500,0	950,0
1	Консультант з менеджменту	14377,0	16860,0	15619,0	1000,0	1500,0	1250,0
2	Менеджер з обслуговування клієнтів	7767,0	9101,0	8434,0	500,0	1000,0	750,0
3	Менеджер операцій	6955,0	11643,0	9299,0	400,0	800,0	600,0
4	Генеральний менеджер ресторану	6142,0	8467,0	7305,0	450,0	1000,0	725,0
	V Фахівці з інформаційних технологій (IT)	6885,0	15306,0	11096,0	800,0	2500,0	1650,0
1	Адміністратор бази даних	12038,0	13353,0	12696,0	1500,0	2500,0	2000,0
2	Адміністратор мережі IT	6885,0	9562,0	8224,0	1000,0	1200,0	1100,0
3	Консультант з IT	9023,0	12926,0	10979,0	1000,0	1500,0	1250,0
4	Бізнес-аналітик (програмне та апаратне забезпечення ПК)	7526,0	15052,0	11289,0	1000,0	1200,0	1100,0
5	Комп'ютерний фахівець	7455,0	8710,0	8083	800,0	1000,0	900,0
6	Директор в галузі IT	11531,0	15306,0	13419,0	1000,0	2000,0	1500,0
	VI Юридична діяльність	6442,0	27540,0	16991,0	400,0	3000,0	1700,0
1	Генеральний юрисконсульт	17213,0	27540,0	22377,0	1500,0	3000,0	2250,0
2	Корпоративний юрисконсульт	14535,0	21320,0	17928,0	1500,0	3000,0	2250,0
3	Юрист (повірений)	9721,0	19976,0	14849,0	1000,0	1500,0	1250,0
4	Юридичний секретар	7831,0	10432,0	9132,0	400,0	800,0	600,0
5	Юридичний помічник	6442,0	7448,0	6945,0	400,0	600,0	500,0
	VII Адміністративна діяльність	2241,0	12891,0	7566,0	300,0	2000	1150,0
1	Виконавчий директор	7886,0	12891,0	10389,0	1000,0	2000,0	1500,0
2	Виконавчий секретар	2725,0	3913,0	3319,0	400,0	600,0	500,0
3	Офісний адміністратор (менеджер)	2461,0	2946,0	2704,0	350,0	500,0	425,0
4	Адміністративний помічник	2241,0	2714,0	2478,0	300,0	400,0	350,0
5	Маркетинговий координатор	4849,0	6663,0	5756,0	600,0	900,0	750,0
	VIII Будівництво і архітектура	6500,0	13083,0	9792,0	150,0	1500,0	825,0
1	Інженер проекту	8660,0	10737,0	9699,0	1000,0	1200,0	1100,0
2	Інженер-будівельник	7345,0	13083,0	10214,0	1000,0	1800,0	1400,0
3	Архітектор	8549,0	10625,0	9587,0	1200,0	1500,0	1350,0
4	Оцінювальник	6500,0	11986,0	9243,0	300,0	450,0	375,0
5	Столяр-тегляр	2116,0	3684,0	2900,0	180,0	200,0	175,0

	ІХ Інші фахівці	2208,0	16464,0	9336,0	250,0	1500,0	875,0
1	Директор з людських ресурсів – менеджер з персоналу	12172,0	16464,0	14318,0	500,0	1500,0	1000,0
2	Страховий агент	5095,0	7743,0	6415,0	250,0	800,0	525,0
3	Інженер-хімік	6036,0	11751,0	8894,0	1000,0	1200,0	1100
4	Інженер-електрик	9127,0	15939,0	12533,0	800,0	1000,0	900,0
5	Технік з електроніки	2208,0	3669,0	2939,0	350,0	500,0	425,0
6	Технік-механік (авто-техобслуговування)	1875,0	3513,0	2694,0	250,0	600,0	425,0
7	Професор кафедри приватного університету	11898,0	16934,0	14416,0	720,0	1510,0	1115,0
8	Учитель середньої школи	7079,0	8488,0	7793,0	-	-	-

Таблиця 30

Співвідношення розмірів мінімальних, максимальних та середніх заробітних плат за видами економічної діяльності та відповідними професійними групами працівників США та України

№ з/п	Професії за видами економічної діяльності	Коефіцієнти співвідношень заробітних плат США і України		
		мінімальних	максимальних	середніх
	I Медицина	6,87	16,89	14,51
1	Практикуючий лікар	4,71	4,81	4,76
2	Асистент терапевта	18,26	19,31	18,82
3	Медичний асистент	3,82	4,01	3,93
4	Кодувальник медичних документів	6,91	9,58	8,34
5	Зубний гігієніст	6,43	7,29	6,89
6	Секретар-ресепшійніст (приймальня) медичного закладу	7,76	5,80	6,55
	II Бухгалтерська справа	8,10	8,44	8,37
1	Керівник бухгалтерії – головний бухгалтер	8,38	7,36	7,69
2	Сертифікований державний бухгалтер	15,46	15,79	15,67
3	Бухгалтер (рахівник)	8,10	7,91	7,99
4	Аудитор	10,35	8,32	9,14
	III Фінанси. Банківська діяльність	14,82	6,04	7,29
1	Фінансовий директор	5,63	6,04	5,91
2	Фінансовий аналітик	3,37	3,85	3,63
3	Фінансовий менеджер	17,26	14,07	15,35
4	Асистент-контролер фінансовий	14,88	13,99	14,34
5	Менеджер філії банку	7,67	7,55	7,60
	IV Менеджмент	15,36	11,24	12,11
1	Консультант з менеджменту	14,38	11,24	12,49
2	Менеджер з обслуговування клієнтів	15,53	9,10	11,24
3	Менеджер операцій	17,39	14,55	15,49
4	Генеральний менеджер ресторану	13,65	8,47	10,08
	V Фахівці з інформаційних технологій (ІТ)	8,61	6,12	6,72
1	Директор в галузі ІТ	11,53	7,65	8,95
2	Адміністратор бази даних (системний)	8,02	5,34	6,35
3	Адміністратор мережі ІТ	6,89	7,97	7,48
4	Бізнес-аналітик (програмне та апаратне забезпечення)	7,53	12,54	10,26
5	Комп'ютерний фахівець	9,32	8,71	8,98

6	Консультант з ІТ	9,02	8,62	8,78
	VI Юридична діяльність	16,11	9,18	9,99
1	Генеральний юрисконсульт	11,47	9,18	9,95
2	Корпоративний юрисконсульт	9,69	7,11	7,97
3	Юрист (повірений)	9,72	13,32	11,88
4	Юридичний секретар	19,58	13,04	15,22
5	Юридичний помічник	16,11	12,41	13,89
	VII Адміністративна діяльність	7,47	6,45	6,58
1	Виконавчий директор	7,89	6,45	6,93
2	Виконавчий секретар	6,81	6,52	6,64
3	Офісний адміністратор (менеджер)	7,03	5,89	6,36
4	Адміністративний помічник	7,47	6,79	7,08
5	Маркетинговий координатор	8,08	7,40	7,67
	VIII Будівництво і архітектура	14,44	8,72	11,87
1	Інженер проекту	8,66	8,95	8,82
2	Інженер-будівельник	7,35	7,27	7,30
3	Архітектор	7,12	7,08	7,10
4	Оцінювальник (будівництво)	21,67	26,66	24,65
5	Столяр-тесляр	14,11	18,42	16,57
	IX Інші фахівці	8,83	10,98	10,67
1	Директор з людських ресурсів (менеджер з персоналу)	24,34	10,97	14,32
2	Страховий агент (нерухомість)	20,38	9,68	12,22
3	Інженер-хімік	6,04	9,79	8,09
4	Інженер-електрик	11,41	15,94	13,92
5	Технік з електроніки	6,31	7,34	6,92
6	Професор кафедри приватного університету	16,55	11,21	12,93

У групі професій розділу «Бухгалтерська справа» така ж сама ситуація із заробітною платою сертифікованого державного бухгалтера (на правах головного), бо він є, як правило, єдиним бухгалтером на підприємстві, у фірмі. У США його середня заробітна плата вища, ніж у головного бухгалтера – в 1,2 рази, тоді як в Україні вона нижча в 1,7 рази.

Подібна тенденція простежується і у сфері «фінансів та банківської діяльності» (фінансовий менеджер, асистент-контролер фінансовий), «менеджменту» (за всіма професіями), серед фахівців сфери ІТ не відповідає загальному стану оплати праці мінімальна заробітна плата директора в галузі ІТ. Те ж саме спостерігається і щодо генерального юрисконсульта, юридичного секретаря та помічника, у «будівництві і архітектурі» – щодо столяра-тесляра, серед інших фахівців – щодо менеджера з персоналу, страхового агента та інженера-електрика.

Ці невідповідності, на нашу думку, обумовлено різними функціональними обов'язками, які покладаються на ту чи іншу посаду в США і в Україні.

Якщо в цілому оцінювати різницю у рівнях заробітної плати відповідних професійних груп за видами економічної діяльності в Україні до США (за винятком відзначених нами невідповідностей), то заробітна плата в Україні нижча:

- у медицині – у 4,0-10,0 разів;
- у бухгалтерській справі – у 8,0-10,0 разів;
- у фінансовій та банківській діяльності – у 4,0-8,0 разів;
- у сфері менеджменту – у 7,0-10,0 разів;
- серед фахівців ІТ – у 7,0-10,0 разів;
- у будівництві та архітектурі – у 7,0-12,0 разів;
- у сфері адміністративної діяльності – у 7,0-9,0 разів;

- у юридичній сфері – у 7,0-12,0 разів;
- серед інших фахівців, у тому числі в приватних університетах – у 6,0-13,0 разів.

У цілому, за наведеними даними середня заробітна плата за відповідними професіями у доларовому еквіваленті в Україні нижча у 4,0-13,0 разів, ніж у США.

Крім того слід урахувувати й те, що мінімальна годинна заробітна плата у США (5,25 дол./год.) на період порівняння була у 8,6 рази вища, ніж в Україні (0,61 дол./год.). Таким чином, цій різниці у мінімальній годинній заробітній платі відповідає і різниця у середніх заробітних платах в Україні відносно США. Якщо мінімальна різниця складає 4,0, а максимальна – 12,0, то середня складе – 8,0 разів.

В Україні оплата праці складає більше половини як вартості послуг вищої освіти, так і державних видатків на освіту. Так, у 2010 р. оплата праці найманих працівників при виробництві послуг освіти склала 60,1 % загальної їх вартості, у 2011 р. – 62,0 %, у 2012 р. – 64,3 %, у 2013 р. – 65,5 %. Видатки на оплату праці та нарахування на заробітну плату у структурі видатків Зведеного бюджету України на освіту займали у 2012 р. – 52,3 %, 2013 р. – 53,6 %, у 2014 р. – 54,0 %. У цьому зв'язку об'єктивно зумовлюється необхідність аналізу основних показників трудових відносин за видом економічної діяльності «Освіта», зокрема таких, як зайнятість і оплата праці.

У загальній кількості зайнятого населення України працівники освіти займають одне із провідних місць серед усіх видів економічної діяльності з тенденцією до зростання показника питомої ваги: 8,0 % у 2000 р., 8,1 % у 2005 р., 8,3 % у 2010 р., 8,8 % у 2014 р. Це перевищує показники як у цілому усіх країн ЄС (відповідно 7,4 % у 2010 р. та 7,6 % у 2014р.), так і окремих країн, як Німеччина (відповідно 6,1 % у 2010 р., 6,5 % у 2014 р.), Франція (6,8 % – 2010 р., 7,4 % – 2014 р.), Іспанія (6,5 % – 2010 р., 6,6 % – 2014 р.), Італія (6,8 % – 2010 р., 6,7 % – 2014 р.), Польща (7,8 % – 2010 р., 7,9 % – 2014 р.), але менше, ніж у Сполученому Королівстві (10,6 % – 2010 р., 10,4 % – 2014 р.)

Таблиця 31

Зайнятість населення за видом економічної діяльності «Освіта» в Україні та деяких країнах ЄС у 2010 – 2014 роках (у % до зайнятості по країні)¹⁰³

<i>Країна</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Україна	8,3	8,3	8,4	8,3	8,8
Усього по ЄС	7,4	7,4	7,5	7,5	7,6
Німеччина	6,1	6,2	6,3	6,4	6,5
В. Британія	10,6	10,4	10,4	10,3	10,4

¹⁰³ Статистичний щорічник України за 2014 рік. – Київ, 2015. с. 342; USA Quarterly Census of Employment and Wages 2015; Eurostat, Employment by sex, age and economic activity (from 2008 onwards, NACE Rev. 2).

Франція	6,8	6,7	7,2	7,1	7,4
Іспанія	6,5	6,5	6,9	6,8	6,6
Італія	6,8	6,8	6,6	6,7	6,8
Польща	7,8	7,6	7,5	7,8	7,9

Показники зайнятості молоді в освіті у 2014 р. є одним із найнижчих серед усіх видів економічної діяльності – 23,9 % проти 32,0 % у цілому по Україні та проти 32,5 % у промисловості; 25,3 % у сільському господарстві; 42,0 % в інформації та телекомунікації; 24,2 % у наукових дослідженнях та розробках; 28,1 % в охороні здоров'я. Натомість показники кількості працюючих пенсіонерів в освіті на початок 2014 р. (у % до облікової кількості штатних працівників) був одним із найвищих серед видів економічної діяльності – 21,9 % проти 17,2 % у цілому по країні, 17,0 % у промисловості, 12,5 % у сільському господарстві, 11,5 % в інформації та телекомунікації. Вище зазначений показник був у наукових дослідженнях та розробках – 34,0 %, в охороні здоров'я – 23,9 %.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників за видом економічної діяльності «Освіта» у 1995 р. складала 71 грн, або 97,3 % до середньої по Україні; у 2000 р. відповідно 156 грн і 67,8 %;

у 2005 р. – 641 грн і 79,5 %;

у 2010 р. – 1905 грн і 85,1 %;

у 2014 р. – 2745 грн і 78,9 %.

Як свідчать показники, заробітна плата працівників освіти у відносному вимірі у 2014 р. залишається меншою у порівнянні із 1995 р, з 2005 р. та 2010 р. При цьому слід зазначити, що середня заробітна плата працівників освіти у 2014 р. за розмірами поступається майже половині із 21 виду економічної діяльності.

Таблиця 32

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видом економічної діяльності «Освіта» в Україні та деяких країнах ЄС у 2008 – 2014 роках (у % до середньої по країні)¹⁰⁴

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2008-2014
Україна	80,2	84,5	85,1	79,0	83,6	82,7	78,9	82,2
Німеччина*	107,8	115,0	113,2	110,2	108,6	109,6	106,1	110,1
Польща*	100,1	101,9	104,8	94,8	93,5	106,8	106,3	101,2
Велика Британія *	109,7	110,9	110,7	111,6	110,7	108,7	110,4	110,4

¹⁰⁴ Статистичний щорічник України за 2014 рік. – Київ, 2015. С. 366

США*	101,8	102,1	101,8	102,2	104,1	105,8	106,3	103,4
Канада *	106,4	106,6	109,5	109,2	106,4	102,8	103,8	106,4

* Німеччина – Statistisches Bundesamt, STATISTISCHES JAHRBUCH 2009-2015, (SIC 2007) average gross monthly earnings;

* Великобританія – Annual Survey of Hours and Earnings (ASHE) 2008-2015 (SIC 2007), average gross weekly earnings;

* США – Bureau of Labour Statistics, Quarterly Census of Employment and Wages, average weekly wage 2008-2014;

* Канада – Statistics Canada, CANSIM, table 281-0027, average weekly, 2008-2014, <http://www.statcan.gc.ca/> (NAICS 2012);

* Польща – Statistical Yearbook of the Republic of Poland 2009-2015, average monthly gross wages and salaries (SIC 2007)

У той же час у розвинених країнах середня зарплата працівників за видом економічної діяльності «Освіта» перевищували показники середньої зарплати за усіма видами.

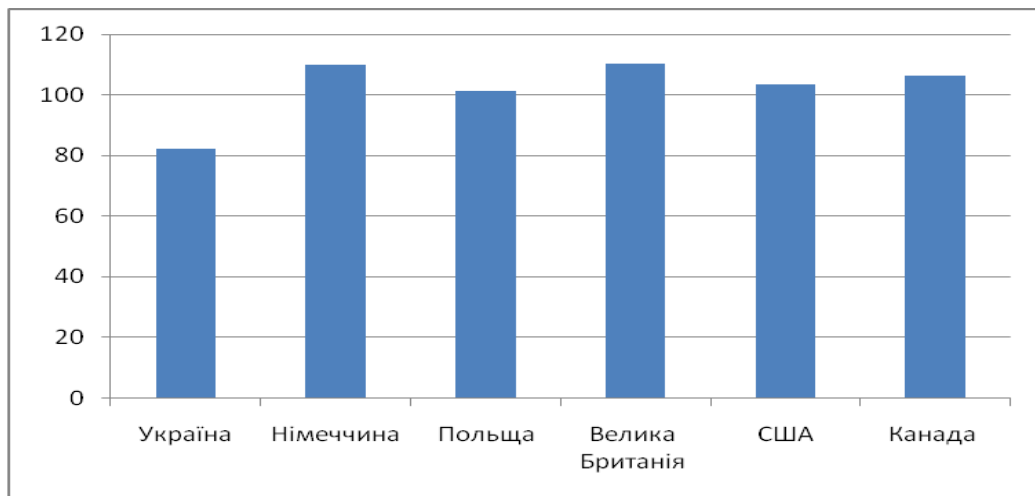

Рис.3 Відношення середньої зарплати в освіті до середньої по країні (у %). Середні значення за 2008–2014 роках

Порівняння тенденції зменшення відносних показників заробітної плати працівників освіти в Україні з тенденцією зростання питомої ваги їх кількості у загальній кількості зайнятого населення та з тенденцією зменшення співвідношення учитель/учні дає підстави для висновку, що основним напрямом підвищення заробітної плати працівників освіти має бути здійснення заходів з приведення показників співвідношення здобувачі освіти/працівники освіти до середнього рівня показників ЄС.

V. Проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти, які потребують розв'язання.

Ю. Вітренко, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений економіст України, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої НАПН України

Як видно з наведених вище результатів, економічний стан вищої освіти в Україні характеризується суттєвою розбалансованістю.

Так, з одного боку, відносна частка державних видатків на освіту, зокрема, вищу відповідає рівню розвинених країн. З іншого боку, реальний фінансовий стан освіти, зокрема, відносний рівень заробітної плати потребує суттєвого поліпшення.

Гострою є проблема фінансування вищої освіти. Так, із Зведеного бюджету держави на вищу освіту витрачається частка коштів, яка значно більша у відносному вимірі щодо всіх витрат на освіту, аніж у європейських країнах. Розмір бюджетних видатків з рахунку на одного студента суттєво більший, аніж плата за навчання у приватних закладах вищої освіти або розмір оплати за контрактом у тих же державних/комунальних закладів.

Ключовою проблемою економічних відносин у сфері вищої освіти України є невідповідність діючого економічного механізму засадам ринкової економіки (Україна офіційно отримала статус країни з ринковою економікою у 2006 р.). Як і за часів планової радянської економіки державні кошти на освіту виділяються на «утримання державних і комунальних навчальних закладів», а не на оплату вироблених і наданих закладами вищої освіти конкретних видів освітніх послуг з урахуванням їх якості. Перш за все, такий механізм фінансування освітньої діяльності обмежує громадянам України можливість здобувати вищу освіту за державні кошти за своїм вибором у закладах освіти незалежно від місця їх розташування та форм власності і, отже, позбавляє можливості впровадити принцип «гроші ходять за здобувачем вищої освіти». Крім того, діючий механізм фінансування вищої освіти не дає змоги впровадити такий інструмент підвищення ефективності економічної діяльності, як конкуренція між закладами вищої освіти, у результаті якої заклад вищої освіти як суб'єкт господарювання може отримати додаткові кошти за більш якісні результати своєї освітньої діяльності.

Інша не менш важлива і гостра проблема – статус державних і комунальних закладів вищої освіти як бюджетних установ. Перебування усіх державних і комунальних навчальних закладів у статусі «бюджетна установа» унеможлиблює розширення економічної (у тому числі і фінансової) автономії. Розподіл державних видатків «на утримання» закладів освіти сприяє виникненню умов для корупційних явищ.

Суттєвою методологічною проблемою для реформування економічного механізму сфери вищої освіти є відсутність унормованого визначення результату основної діяльності закладів освіти – освітнього продукту (тотожне поняття – освітня послуга) та науково-обґрунтованої методики вартості освітнього продукту (освітньої послуги).

Не відповідає загальним засадам ринкової економіки система оплати праці у сфері вищої освіти, яка сформована на основі Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетних установ.

Неузгодженість (незбалансованість) обсягів підготовки робітничих кадрів та фахівців із вищою освітою у розрізі галузі знань (напрямів) та спеціальностей з потребами ринку праці призводить до неефективного використання бюджетних коштів, які направляються державою для забезпечення освітньої діяльності.

Аналіз стану та основних проблем економічних відносин у сфері вищої освіти України дає підстави сформулювати наступні висновки.

1. Вища освіта, як один із видів економічної діяльності «Освіта», є невід'ємною складовою ринкової економіки України і підвищення ефективності діяльності суб'єктів

господарювання у сфері освіти має здійснюватись на концептуальних засадах сучасної ринкової економіки.

2. В Україні в основному створені умови для забезпечення конституційного права громадян на освіту, зокрема, вищу. Основні кількісні показники масштабів освітньої діяльності в Україні знаходяться на рівні показників розвинених країн світу. Відносні показники людських і фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності, також перебувають на рівні провідних держав світу. Обсяги державних видатків на освіту у відносному вимірі досягли оптимального рівня і збільшення їх абсолютних значень можливе головним чином одночасно із зростанням ВВП країни.

3. Невідповідність між високими показниками масштабів освітньої діяльності та низькими показниками ВВП на душу населення, порівняно невеликий відсоток населення України, яке задоволено якістю освіти в українських навчальних закладах, свідчать про неефективність використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів, що в Україні використовуються у процесі освітньої діяльності.

4. Головною проблемою економічних відносин у сфері вищої освіти України є невідповідність діючого в освіті економічного механізму засадам ринкової економіки – як і за часів планової радянської економіки державні кошти на освіту виділяються на утримання державних і комунальних навчальних закладів як бюджетних установ, а не на оплату конкретних видів освітніх послуг з урахуванням їх якості, вироблених і наданих закладами освіти, як повноправними суб'єктами господарювання.

Із підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС, діяльність якого заснована на «...високо конкурентній соціально ринковій економіці...» об'єктивно виникає необхідність здійснювати розробку та впровадження заходів щодо підвищення ефективності економічних відносин у сфері освіти України з урахуванням концептуальних засад соціально - орієнтованої економіки. У цьому зв'язку головним напрямом реформування діючого економічного механізму освіти має стати внесення конкретних змін до нормативно-правових актів, у яких слід чітко сформулювати засадничі положення зазначеного механізму.

Так, зокрема, потребують змін положення статті 53 діючої Конституції України з метою їх наближення до положень Конституції Європейського Союзу щодо права здобувати вищу освіту відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань з оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів не лише в державних і комунальних ЗВО України. У Бюджетному кодексі України доцільно ввести положення про порядок визначення розміру видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти одного здобувача освіти у межах державних стандартів освіти, що разом із положенням про право здобувати обов'язкову освіту у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та їх місця знаходження надасть можливість впровадити принцип «гроші ходять за здобувачем освіти». З певними уточненнями зазначений принцип може бути визначений і для інших рівнів освіти. У Законі України «Про освіту» та інших освітянських законах слід сформулювати відповідні визначення «освітній продукт (освітня послуга)», порядок визначення їх вартості і встановлення цін на освітні послуги, порядок розробки державних стандартів освіти, які повинні бути основою для визначення вартості освітніх послуг.

Необхідно забезпечити розроблення і впровадження нормативно-правових актів щодо зміни статусу державних і комунальних закладів освіти із бюджетної установи на статус установи, яка одержує бюджетні кошти як плату за освітні послуги відповідно до концептуальних засад Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

Доцільно здійснити розроблення та впровадження Національної рамки кваліфікацій та Національної стандартної класифікації освіти з урахуванням положень Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) і Державного класифікатора продукції та послуг (ДКПП), що дасть змогу використовувати статистичні дані ринку праці для обґрунтованого визначення

обсягів підготовки робітничих кадрів і фахівців із вищою освітою у розрізі спеціальностей та потреб регіонів.

У нормативно-правових актах, які регулюють соціально-трудові відносини у сфері вищої освіти, слід передбачити норму, що керівники закладів вищої освіти мають право розглядати умови оплати праці, посадові оклади (ставки заробітної плати) та ставки погодинної оплати праці як мінімальний рівень і встановлювати своїм працівникам оплату праці, виходячи із фінансових можливостей конкретного закладу вищої освіти (за умови, що заклад освіти не є бюджетною установою).

Потребує нормативно-правового регулювання розроблення довгострокових перспектив та пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти, середньострокових стратегій і цільових програм розвитку за рівнями освіти як у цілому по країні так і в регіональному розрізах, короткострокових програм розв'язання конкретних проблем, які виникають в економічних відносинах у сфері освіти.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 33.
Основні показники освітньої діяльності в Україні у 1990-2014 роках
(тис. осіб)

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2014 у % до 1990	2014 у % до 2010
Кількість дітей у дошкільних закладах (на кінець року)	2428	1536	983	1032	1273	1295	53,3	101,7
Кількість осіб, які навчаються у навчальних закладах (на кінець навчального року – усього) у тому числі:	9430	9239	9220	8605	7224	5762	61,1	62,5
загальноосвітніх	7132	7143	6764	5399	4299	3757	52,7	87,4
професійно-технічних	660	555	525	497	434	316	47,9	72,8
вищих	1638	1541	1931	2709	2491	1689	103,1	67,8
Кількість студентів ВНЗ з числа іноземних громадян				26,6	38,2	56,9		149,0
Кількість аспірантів, осіб	13374	17464	23295	29866	34653	27622	206,5	79,7
Кількість докторантів, осіб	503*	1105	1131	1315	1561	1759	349,7	112,7

* 1991р.

Джерело: Статистичний щорічник України за 2014 рік, С. 409, 141,427.

Таблиця 34 .
Показники освітньої діяльності України у порівнянні з деякими країнами світу

Країни	Населення, яке має, як мінімум, середню освіту (% населення у віці 25 років і старше) 2005-2013	Валовий коефіцієнт охоплення населення освітою				Середня тривалість навчання (у роках) 2014	Очікувана тривалість (у роках) 2014
		% дітей дошкільного віку 2008-2014	% населення в офіційному віці початкової освіти 2008-2014	% населення в офіційному віці середньої освіти 2008-2014	% населення в офіційному віці вищої освіти 2008-2014		
Україна	93,6	83	105	99	79	11,3	15,1
Німеччина	96,6	52	104	119	71	13,1	16,5
США	95,0	74	98	94	94	12,9	16,5
Канада	100,0	72	98	103	...	13,0	15,9
В.Британія	99,9	84	109	95	62	13,1	16,2
Франція	80,5	103	101	98	72	11,1	16,0
Іспанія	69,8	127	103	131	85	9,6	17,3
Італія	75,7	99	99	99	62	10,1	16,0
Польща	82,3	78	101	98	73	11,8	15,5

Джерело: Human Development Report 2015, Work for Human Development, Published for the United Nations Development Programme (UNDP) Table 1. Human Development Index and its components p.p.208-2011; Table 10. Education achievements, p.p. 242-245.

Таблиця 35 .
Кількість навчальних закладів в Україні у 1990-2014роках

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2014 у % до 1990	2014 у % до 2010
Дошкільні (на кінець року тис.)	24,5	21,4	16,3	15,1	15,6	15,0	61,2	96,2
Загальноосвітні (на початок навчального року, тис.)	21,8	22,3	22,2	21,6	20,3	17,6	80,7	86,7
Професійно-технічні (на початок навчального року, од.)	...	1179	970	1023	976	814	...	83,4
Вищі (на початок навчального року, од.)	891	1037	979	957	854	664	74,5	77,6
Кількість організацій що мають аспірантуру (од.)	291	374	418	496	530	482	165,6	90,9
Кількість організацій що мають докторантуру (од.)	93	158	209	240	263	264	283,9	100,4

Джерело: Статистичний щорічник України 2014 рік, с.с. 409, 413, 420, 427.

Підготовка кадрів у сфері вищої освіти¹

Підготовка студентів в Україні характеризується тим, що:

- тенденція постійного збільшення із середини 90-х років минулого сторіччя чисельності студентів (обумовлена переходом України до спрощення доступності до вищої освіти, насамперед, за рахунок згортання підготовки робітничих кадрів і клерків у профтехучилищах і професійних коледжах (технікумах)), починаючи з 2008 року, (у зв'язку з різким скороченням чисельності молодих людей відповідної вікової категорії) стала істотно знижуватися. Так, якщо з 1995 по 2008 р. чисельність студентів збільшилася майже в 2,2 рази (до 2,8 млн. осіб), то до 2013 р. вона знизилася на 0,5 млн. осіб;

- охоплення населення України вищою освітою має тенденцію до постійного зростання (за винятком 2010 року). За станом на 2012 рік цей показник (питома вага студентів у загальній чисельності населення 5-річної вікової групи, що продовжує навчання після школи) становив в Україні 79,2 %, що на 13 п. п. вище, ніж у середньому по ЄС. Подібна ситуація характерна для студентів, що навчаються на 5-7 рівнях МСКО. Так, наприклад, чисельність магістрів і бакалаврів на 10000 населення в 2013/2014 навчальному році зросла в порівнянні з 1995/1996 навчальним роком в 2,1 рази (до 379,3 осіб);

- за формами навчання домінує денна (65,7 %), а на заочну й вечірню форми припадає 34,0 й 0,3 % відповідно (2013/2014 навчальний рік). Таким чином, питома вага учасників вищої освіти із числа зайнятого населення становить третю частину сегмента, що є досить високим показником;

- за галузями знань серед студентів переважають ті, хто входить в «соціальні науки, бізнес і право» (38,3 %), «інженерію, промисловість і будівництво» (21,1 %), «гуманітарні науки» (6,9 %). Слід зазначити, що динаміка змін структури розподілу студентів українських ВНЗів за галузями знань в 2001-2011 р. істотно змінилася. Має місце зростання студентів у галузі знань «соціальні науки, бізнес і право», та істотне скорочення освіти у військовій сфері (за станом на 2013 рік);

- питома вага студентів, що одержують кваліфікацію в приватних ВНЗ, становила в 2013/14 навч.р. 9,3 % (191,0 тис. осіб);

- за показником «чисельність населення країни на один ВНЗ Україна з 55 країн огляду (ЄС, СНД, інші країни Європи) в 2013 р. займала 37 позицію (306 ВНЗ на 44,57 млн. осіб населення), випереджаючи такі країни, як Швеція, Німеччина, Велика Британія та інші, включаючи середній показник по Європі й СНД;

- питома вага державних витрат на освіту в Україні досить висока (7,0 % у 2012 році, 7,3 % у 2013 році). На вищу освіту виділяється в останні 4 роки близько 2,0 % ВВП, що є дуже високим показником у порівнянні з ЄС (більше тільки в Данії, де в 2010 році було 8,8 % ВВП на освіту, а 2,4 % - на вищу освіту);

- з 2009 по 2013 р. в Україні при впровадженні Додатку до диплома європейського зразка третина ВНЗ (100 одиниць) видала 17 тис. Diploma Supplement;

- співвідношення частини студентів, які навчаються за рахунок державного й місцевого бюджетів, і тих, хто оплачує освітні послуги самостійно, за останні 3 навчальні роки коливалося в межах 43,4-47,3 % до 52,3-56,2 % з тенденцією до зниження комерціалізації вищої освіти;

- пріоритетами у виборі контрактниками (платна форма навчання) спеціальностей для освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» були «Фармація» (87,9 % від

¹ Напрямки гармонізації наявних в Україні національних професійно-класифікаційної, професійно - та освітньо-кваліфікаційної стандартизованих систем з нормами й положеннями Національної системи кваліфікацій: проблеми й рішення. Європейський фонд освіти. Турин – Київ .- 2015. 36 с.

загального числа студентів), «Право» (78,1 %); на рівні «бакалавр» й «магістр» – «Фармація» (98,5 %), «Сфера обслуговування» (80,7 %), «Ветеринарія» (79,5 %), «Журналістика й інформація» (78,1 %), «Економіка й підприємництво» (76,7 %). Найменш привабливими спеціальностями для контрактників виступали: «молодший спеціаліст» – «Морська техніка» (1,7 %), «Електроніка» (6,2 %); «бакалавр» – «Фізико-математичні науки» (5,7 %), «Авіаційна й ракетно-космічна техніка» (5,8 %);

- у 2013 році вищу освіту в Україні одержали 793,5 тис. осіб, серед яких кваліфікацію «магістр» – 94,7 тис. осіб або 11,9 %, «спеціаліст» – 214,7 тис. осіб або 27,1 %, «бакалавр» – 328,8 тис. осіб або 41,4 % й «молодший спеціаліст» – 155,6 тис. осіб або 19,6 % відповідно. Подальше навчання закінчили 36,6% «бакалаврів», а інші вирішили продовжити навчання на наступних рівнях вищої освіти;

- із числа 576,3 тис. випускників, які завершили навчання, найбільше число припадає на галузь знань «Економіка й підприємництво» – 22,1 %, найменше – «Право» – 7,3 %, «Медицина», «Педагогічна освіта», «Транспорт і транспортна інфраструктура», «Менеджмент» – від 4,5 до 4,2 %. Слід зазначити, що реальне працевлаштування випускників цих галузей знань (47,2 % від загальної чисельності випускників країни) за отриманою спеціальністю не перевищує 40,0%, а для економіко-правового й управлінського напрямку – 20,0 %;

- в Україні з 10,3 млн. працівників (2013 рік) неповну й базову вищу освіту (молодший спеціаліст і бакалавр) мали 23,6 %, повну (спеціаліст і магістр) – 35,6 % зайнятих. Серед видів економічної діяльності за рівнем охоплення працівників з вищою освітою «лідировали»: «Фінансова й страхова діяльність» (87,8 %), «Діяльність у сфері адміністративного й допоміжного обслуговування» (84,8%), «ІТ-технології» (76,3 %). Серед «відстаючих» варто виділити: «Сільське, лісове й рибне господарство» (32,1 %), «Транспорт, складське господарство, поштова й кур'єрська діяльність» (43,9%) і «Будівництво» (47,0 %);

- питома вага осіб, які одержують вищу освіту відразу після закінчення школи, в 2012-2013 роках становила 66,9 й 66,0 % від загальної чисельності випускників шкіл відповідно.

Післядипломна освіта в Україні. Фінансування післядипломної освіти

Динаміка витрат на післядипломну освіту в Україні показана в Таблиці 36. Як видно з Таблиці 36, фінансування післядипломної освіти становить лише 2,0 % витрат держбюджету на освіту й 0,5 % – регіональних бюджетів, відповідно. У загальному обсязі фінансування (994,5 млн. грн. у 2013 році) на регіональний рівень припадало 37,9 %, що пояснюється утриманням розгалуженої мережі інститутів післядипломної освіти педагогів і медиків, які відповідають за систематичне підвищення їхньої кваліфікації.

*Таблиця 36.
Структура витрат на окремі види освіти в Україні*

Роки Показники	2011	2012	2013
Витрати Державного бюджету України, млн. грн./%			
Освіта	27234,2/100,0	30243,2/100,0	30944,9/100,0
Вища освіта	24205,5/88,9	26430,2/87,4	270361,0/87,4
Післядипломна освіта	546,5/2,0	564,0/1,9	617,6/2,0
Витрати регіональних бюджетів, млн. грн.			
Освіта	59021,2/100,0	71318,2/100,0	74596,0/100,0
Вища освіта	2414,1/4,1	2905,0/4,1	2967,2/4,0
Післядипломна освіта	319,0/0,5	374/0,5	376,9/0,5

Крім того, у країні існує мережа установ післядипломної освіти для держслужбовців (прирівняних до них категорій), наприклад, Національна академія державного управління при Президентові України, Університет Національного банку України, Національна академія прокуратури та ін.